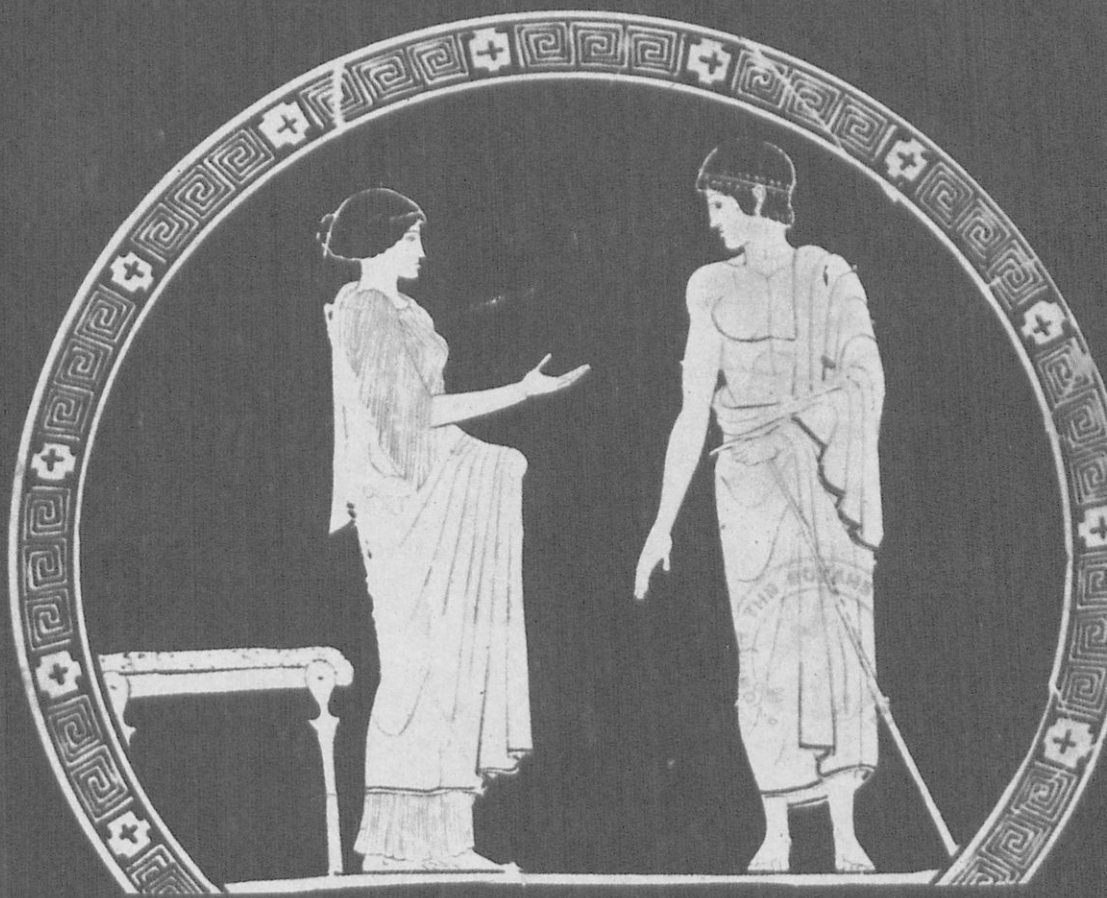

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ.φ.

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
717

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑΙ 1976

ΑΡΧΑΙΑ Γ/Λ = 35

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΔΩΡΕΑΝ

ΟΠΤΟΛΟΓΙΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ

Σ.Τ. 89 ΣΧ.Β.
Θεσσαλονίκη: Αδόξου Διδασκασίων Βιβ.

ΑΝΝΑΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ, δ.φ.
ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗΣ ΑΛΑΤΖΟΓΛΟΥ - ΘΕΜΕΛΗ
ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ.φ.

ΑΝΘΟΛΟΓΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1976

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
717

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΟΥΛΗ
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΟ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΛΗΘΟΛΟΓΙΟ

Τ. ΑΡΧΕΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΤΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ
Οργανισμός Διω. Βιβλίων
αυτ. αριθ. 1025 του έτους 1977

Α' ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ - Ο ΟΡΟΣ

Ξενοφάνης, απόσπασμα 18 :

Δέν φανέρωσαν από την αρχή τὰ πάντα οἱ θεοὶ στοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' οἱ ἄνθρωποι μὲ πολὺχρονη ἀναζήτηση βρίσκουν τὸ καλύτερο.

Βιβλιογραφία: Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ, Ἡ κάθαρση τῆς θεότητας στὴ Φιλοσοφία τοῦ Ξενοφάνη, Ἀθήνα 1969, σελ. 50 ἑπ.

Πλάτων, Συμπόσιον 203 e - 204 b, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Εἰσαγωγή. Ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὸ Σωκράτη νὰ μεταφέρει τοὺς λόγους μιᾶς μάντισσας ἀπὸ τῆ Μαντίνεια γιὰ τὸν Ἔρωτα - φιλόσοφο.

Ἐπειδὴ λοιπὸν εἶναι τοῦ Πόρου καὶ τῆς Πενίας γυιὸς ὁ Ἔρως, βρίσκεται σ' αὐτὴν ἐδῶ τὴν κατάστασι. Καὶ πρῶτα πρῶτα εἶναι πάντα φτωχὸς καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἀπαλὸς καὶ ὁμορφος, ὅπως νο-

μίζουν οί πολλοί, αλλά σκληρός και άκατάστατος και άνυπόδειος και άστεγος, πλαγιάζει πάντα χάμω και χωρίς στρώμα, κοιμάται στο ύπαιθρο, στις θύρες και στους δρόμους, έχοντας τής μητέρας του τή φύση, πάντα με τή φτώχεια σύντροφος. Και κατά τόν πατέρα του πάλι είναι επίβουλος στους άμορφους και στους καλούς, όντας άνδρειος και φιλοκίνδυνος και όλοσφιχτος, κυνηγός δυνατός, πάντα πλέκοντας κάποια σχέδια, κι επίθυμητής τής φρόνησης και είναι άξιος και νά τήν εύρη, φιλοσοφώντας σέ όλη του τή ζωή, δυνατός γοητευτής και φαρμακευτής...¹ Και πάλιν είναι ανάμεσα στη σοφία και στην άμάθεια. Γιατί τό πράγμα είναι τούτο : από τούς θεούς κανένας δέν φιλοσοφεί, μήτε έχει τόν πόθο νά γίνη σοφός, γιατί είναι. Μήτε κανείς άλλος, άν είναι σοφός, δέν φιλοσοφεί. Μήτε πάλιν οί άνόητοι φιλοσοφούν, μήτε θέλουν νά γενούν σοφοί· γιατί αυτό δά είναι ή άμάθεια, μη όντας μήτε άμορφος και καλός μήτε φρόνιμος, νά νομίζης, πώς σου είναι αυτό άρκετό. Δέν ποθει λοιπόν εκείνος πού δέν πιστεύει, πώς τού λείπει τίποτε, αυτό πού δέν θά πιστευε, πώς τού λείπει.

Ποιοί λοιπόν, είπα έγώ (δηλ. ό Σωκράτης), Διοτίμα, είναι εκείνοι πού φιλοσοφούν, άφοϋ δέν είναι μήτε οί σοφοί μήτε οί άνόητοι; Φανερό δά, είπε, είναι τούτο και σέ ένα παιδί, πώς εκείνοι πού βρίσκονται ανάμεσα σ' αυτούς τούς δύο, κι άπ' αυτούς δά είναι και ό Έρωσ. Γιατί ή σοφία είναι άπό τά πιό άμορφα πράγματα, και ό Έρωσ είναι Έρωσ για τό άμορφο· ώστε είναι άνάγκη ό Έρωσ νά είναι φιλόσοφος...²

1. Πρβλ. τά λεγόμενα στο διάλογο **Μένων** 84 b - d, όπου ό Πλάτων βάζει τό Σωκράτη νά δείξη στόν Μένωνα πώς έφερε τόν άπαιδέυτο σκλάβο στο σημείο, ένώ πριν άπαντούσε σαν νά ήταν άνθρωπος πού γνωρίζει, νά βεβαιωθή για τήν άμηχανία του, κι άν « δέν γνωρίζει, τουλάχιστον νά μη νομίζει ότι γνωρίζει ». Ό Σωκράτης ρωτά : « Δέν είναι αυτό καλύτερη κατάσταση τού πνεύματος, αναφορικά με τό πράγμα πού άγνοούσε ; ... κάνοντάς τον (δηλ.) νά άπορη και ναρκώνοντάς τον όπως ή θαλασσινή νάρκη ; »
2. Πρβλ. τά χωρία :
 - α) Πλάτων, **Άπολογία** 38 α : « Ό... άνεξέταστος βίος οϋ βιωτός άνθρώπω ».
 - β) Πλάτων, **Λάχης** 194 α : « Ημείς επί τή ζητήσει επιτιμίνωμέν τε και καρτερήσωμεν ».

Βιβλιογραφία : Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, 1970⁶, σσ. 150 - 151.

ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Εισαγωγή. Το ερώτημα « ποιός είμαι » είναι ο πυρήνας τῶν κειμένων πού ἀκολουθοῦν. Στὸ πρῶτο ἢ ἀναζήτηση τῆς αὐτογνωσίας γίνεται σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὴν ἀναζήτηση τῆς γνώσεως τῶν πραγμάτων καὶ πρὸς τὴν ἀντίκρουση τοῦ μύθου. Πρωταρχικὸ μέλημα τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ ὁ Σωκράτης τὴν αὐτοσυνείδηση. Στὸ δεῦτερο κείμενο σωτηριακὴ ἀπάντηση στὸ ερώτημα « ποιός είμαι » ἀποτελεῖ ἡ γνώση καὶ σωτηριακὴ πράξη τὸ βάπτισμα. Στὸ τρίτο τὸ ερώτημα, πού ἐννοεῖται, συνοδεύει ἡ ἀγωνία τοῦ μηδενός καὶ ἡ βεβαιότητα τῆς τυχαιότητάς.

Πλάτων, Φαῖδρος 229 ἐπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἐγὼ ὁμως . . . βρίσκω πὼς αὐτὰ τὰ πράγματα ἔχουν βέβαια τὴ χάρη τους, ἀλλὰ χρειάζεται νὰ εἶναι κανεὶς πολὺ δυνατὸς σ' αὐτὰ . . . καὶ θὰ χάσῃ πολὺν καιρὸ . . . Κι ἐμένα δὰ δὲν μοῦ μένει καθόλου καιρὸς γι' αὐτά. Καὶ ἡ αἰτία, φίλε μου, γι' αὐτὸ εἶναι τούτῃ : δὲν μπορῶ ἀκόμα, καθὼς λέει τὸ Δελφικὸ ρητό, νὰ γνωρίσω τὸν ἑαυτό μου. Μοῦ φαίνεται λοιπὸν πὼς εἶναι γελοῖο, ἐν ὄσφ δὲν ξέρω ἀκόμα τοῦτο, νὰ νοιάζωμαι γιὰ τὰ ξένα πράγματα. Γι' αὐτὸ λοιπὸν τ' ἀφήνω αὐτὰ ὅπως εἶναι καὶ . . . νοιάζομαι . . . γιὰ τὸν ἑαυτό μου, νὰ ἰδῶ μήπως εἶμαι κανένα θηρίο πιὸ μπερδεμένο καὶ πιὸ φουσκωμένο ἀπὸ τὸν Τυφῶνα ἢ κανένα πιὸ ἡμερο καὶ πιὸ ἀπλό ζῶο, πού τοῦ ἔχει τάξι ἢ φύση νὰ ἔχη μερδικὸ ἀπὸ κάποιον θεϊκὸ καὶ ἀπλό κλῆρο.

Οὐαλεντίνος, εἰς Κλήμεντα Ἀλεξανδρέα, Ἐπιτομαὶ ἐκ τῶν Θεοδότου, 78, μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἄ, Ὅτι μᾶς ἐλευθερώνει δὲν εἶναι μόνον τὸ βάπτισμα, ἀλλὰ καὶ ἡ γνώση γιὰ τὸ ποιοὶ ἡμεθα καὶ ποιοὶ ἐγίναμε, ποῦ ἡμεθα καὶ ποῦ μέσα ἐρριχθῆκαμε, πρὸς τὰ ποῦ σπεύδομε, ἀπὸ ποῦ θὰ λυτρωθοῦμε, καὶ ἡ γνώση τοῦ τί εἶναι γέννηση καὶ τί ἀναγέννηση.

Βιβλιογραφία : Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Φιλοσοφία καὶ Ὑπαρξισμός, « Φιλοσοφία » 2 (1972), σελ. 19.

Ζ.- Π. Σάρτρ, *Ἡ Ναυτία*, μετάφρ. Μ. Λαέρτη, σελ. 183 :

Δέν παραξενεύτηκα, ἤξερα πολὺ καλά ὅτι αὐτὸ ἦταν ὁ Κόσμος, ὁ Κόσμος μ' ὄλη τῆ γύμνια του ποὺ ἄξαφνα ἀποκάλυπτε τὸν ἑαυτό του, κι ἐγὼ πνιγόμενα ἀπὸ μανία γι' αὐτὸ τὸ πελώριο παράλογο πλάσμα. Δέν μποροῦσες μῆτε κάν ν' ἀναρωτηθῆς ποῦθε ἤρθαν ὅλα αὐτά, ἢ πῶς ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρχη ἓνας κόσμος παρὰ νὰ εἶναι ἀνύπαρκτος. Ἦταν ἀκατάληπτο, ὁ κόσμος ἦταν παρῶν παντοῦ, μπροστά, πίσω. Τὸ τίποτα ἦταν πρὶν ἂπ' αὐτὸν . . . Δέν ὑπῆρξε οὔτε στιγμή ποὺ θὰ μποροῦσε ὁ κόσμος νὰ μὴν ὑπάρχη . . . μὲ σκοπὸ νὰ φανταστῆς τὴν ἀνυπαρξία, θάπρεπε νᾶσαι κιόλας ἐκεῖ, μέσα στὸν κόσμο, μὲ τὰ μάτια σου ὀρθάνοιχτα καὶ ζωντανός· ἡ ἀνυπαρξία ἦταν μόνο μιὰ ἰδέα μέσα στὸ κεφάλι μου, μιὰ ὑπαρκτὴ ἰδέα ἐπιπλέοντας σ' ἐκείνη τὴν ἀπεραντοσύνη.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ : ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ἢ ΕΠΙΣΤΗΜΗ;

Εἰσαγωγή. Παραθέτομε ἐδῶ τρία κείμενα : τὸ πρῶτο καὶ τὸ τρίτο εἶναι ἐνδεικτικὰ γιὰ τὸ μὴ διδακτὸ τῆς Φιλοσοφίας. Τὸ δεύτερο εἶναι τοῦ Χοῦσσερλ, ποὺ ἀντίθετα στὴν «παγκόσμια . . . φιλοσοφικὴ γραμματεία . . . παλαιότερη καὶ νεώτερη», θέλει τὴ Φιλοσοφία ἀόστηρὴ ἐπιστήμη.

Ἰμμ. Κάντ, *Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*, μετάφρ. Γρ. Λιόνη, Ἐναγνώστιδης, σσ. 613 - 614 :

Ἡ Φιλοσοφία δέν εἶναι παρὰ ἡ ἰδέα μιᾶς δυνατῆς ἐπιστήμης, ποὺ δέν πραγματοποιιήθηκε πουθενά, ποὺ ζητᾶ κανεὶς νὰ πλησιάσῃ ἀπὸ διαφορετικούς δρόμους, ὥσπου ν' ἀνακαλύψῃ τὸ μοναδικὸ μονοπάτι, ποὺ οἱ αἰσθήσεις κάνουν δύσβατο, κι ὥσπου νὰ κατορθώσῃ, ὅσο εἶναι ἀνθρώπινα δυνατό, νὰ ἐξομοιώσῃ τὸ ὧς τώρα ἀποτυχημένο ἀντίγραφο στὸ πρότυπο. Ὡς τότε κανεὶς δέν μπορεῖ νὰ μάθῃ Φιλοσοφία. Γιατί ποῦ βρίσκεται ἡ Φιλοσοφία; ποιοὺς τὴν κατέχει κι ἀπὸ τί τὴν ἀναγνωρίζει κανεὶς; μόνο νὰ φιλοσοφῆ μπορεῖ κανεὶς νὰ μάθῃ, ν' ἀσκήσῃ δηλαδὴ τὸ χάρισμα ποὺ ἔχει ὁ λόγος¹ νὰ ἀκολουθῆ τὶς γενικὲς του ἀρχές², πάνω σὲ ὀρισμένες προσπάθειες ποὺ ὑπάρχουν ἤδη, πάντα ὅμως μὲ τὴν ἐπιφύλαξη τοῦ δικαιώματος τοῦ λόγου νὰ ἐρευνᾷ τὶς προσπάθειες αὐτὲς στὶς πηγές τους καὶ νὰ τὶς ἐπιβεβαιώσῃ ἢ νὰ τὶς ἀπορρίπτῃ.

1. Δηλ. ὁ νοῦς. Ἡ « Κριτική τοῦ Καθαροῦ Λόγου » εἶναι ἡ Κριτική τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ Κριτική τοῦ καθαροῦ λόγου, ὡς καθαροῦ γνωστικοῦ ὄργανου τοῦ κόσμου σύμφωνα μέ τίς καθολικές καί ἀναγκαῖες αἰσθητικῆς πνευματικῆς ἀρχές, ἀπόλυτα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐμπειρία καί τόν αἰσθητό φυσικό κόσμο » (*Κορκοφίγκας, Ἡ ἠθική Φιλοσοφία*, 1937, σελ. ΧCIV).
2. Ἀρχές στή Φιλοσοφία εἶναι οἱ ἐνωτικές ἔννοιες, οἱ ὅροι πού διέπουν τίς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Βλ. καί Λεξιλόγιο.

Ἔντμ. Χοῦσερλ, Ἡ Φιλοσοφία ὡς αὐστηρή ἐπιστήμη, μετάφρ. Ν. Σκουτερόπουλου, « Δευκαλίων » 12, σελ. 290 :

Ἄρεσε στόν Κάντ νά λήθῃ ὅτι δέν μπορεῖ νά μάθῃ κανεῖς Φιλοσοφία, ἀλλά μόνο τὸ φιλοσοφεῖν. Τί ἄλλο εἶναι αὐτὸ παρά μιὰ ὁμολογία γιά τὸν μὴ ἐπιστημονικό χαρακτήρα τῆς Φιλοσοφίας; Μόνο ὡς ἐκεῖ πού φθάνει ἡ ἐπιστήμη, ἡ πραγματικὴ ἐπιστήμη, μπορεῖ κανεῖς νά διδάσκῃ καί νά διδάσκεται.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Φιλοσοφία καί Ζωή, 1967, σσ. 303 - 309 :

Εἶναι ἓνα κύριο χαρακτηριστικό τῆς Φιλοσοφίας ὅτι πάντοτε... ἀρχίζει τὸ ἔργο της ἀπὸ τὴν ἀρχή... Ἡ Φιλοσοφία εἶναι ἓνας αἰώνιος ὁδοιπóρος... Ὁ ἔρωσ τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ἡ θέλησή του νά εὕρῃ τὴν ἀλήθεια, δέν γνωρίζει κανένα ὄριο, συνεπῶς ὁ ἔρωσ εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ αἰτία γιά τὴν ἀτερμάτιστη πορεία τοῦ λόγου μέσα στόν ἀνθρώπο. Αὐτὰ τὰ δύο, ὁ ἔρωσ καί ὁ λόγος, χαρακτηρίζουν τόσο τὴν οὐσία τῆς Φιλοσοφίας ὅσον καί τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου... Γιά νά καταλάβωμε τί εἶναι Φιλοσοφία δέν ὑπάρχει τελικῶς ἄλλος δρόμος παρά ν' ἀρχίσωμε νά φιλοσοφοῦμε. Τοῦτο ὁμως δέν σημαίνει ὅτι πρέπει κανεῖς μόνον νά ἐπαναλάβῃ μέσα σὸ πνεῦμα του ὅ,τι ἄλλοι ἐσκέφθησαν. Ἀντιθέτως σημαίνει ὅτι πρέπει κανεῖς νά προσπαθῆσῃ νά γεννήσῃ μέσα του ἄλλῃ μιὰ φορὰ τὰ φιλοσοφικὰ νοήματα μέ τὸ νά ἐνεργήσῃ ὁ ἴδιος μέσα του φιλοσοφικῶς. Συνεπῶς ἡ Φιλοσοφία ὑπάρχει κατ' οὐσίαν πάντοτε μόνον ὡς ἐνεργὸς λόγος ἢ νοῦς... Τὰ προβλήματα... ἀποτελοῦν τὸ κύριο περιεχόμενο τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος καί εἶναι κατὰ βᾶθος πάντοτε τὰ ἴδια. Ὅμως σὲ κάθε ἐποχὴ ἐμφανίζονται κάτω ἀπὸ δια-

φορετικούς όρους. . . 'Η Φιλοσοφία υπάρχει περισσότερο ως ένας δρόμος τῆς σκέψεως, τῆς αυτοκατανοήσεως, παρά ως ἀποτέλεσμα, περισσότερο ως πνεῦμα, παρά ως πόρισμα. . . "Ἐγκείται στή φύση τῆς Φιλοσοφίας καί στή φύση τοῦ ἀνθρώπου νά ἔχουν περισσότερες διαστάσεις. . . "Ὅλες αὐτές οἱ διαστάσεις τοῦ πνεύματος εὐρίσκονται σέ ἀγῶνα ἢ μία μέ τήν ἄλλη καί μέσα σέ αὐτόν ἀμφισβητεῖ ἢ μία στήν ἄλλη τὸ δικαίωμα ζωῆς. "Ἐτσι γεννιῶνται τὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συσχετίσετε μέ τή Φιλοσοφία, στήν σωκρατική της θεώρηση, τόν ὄρισμό τῆς σωφροσύνης, ὅπως τόν δίδει ὁ **Πλάτων, Χαρμίδης** 172b : «ἐπιστήμη ἐπίστασθαι καί ἀνεπιστημοσύνη».
2. Εἶπαν ὅτι ἡ Φιλοσοφία, ὅπως καί ἡ ζωὴ εἶναι, ἕνας σισύφειος ἀγῶνας. Συζητήσετε μέ ἐπιχειρήματα ὑπέρ ἢ κατά τήν ἀποψη αὐτή (Βιβλιογρ. 'Αλμπέρ Καμύ, 'Ο μύθος τοῦ Σισύφου, Γαλαξίας, 1969).
3. 'Αναλύστε τίς σκέψεις πού περιέχονται στό παρακάτω κείμενο τοῦ **Ἐλιοτ** : «Γιὰ νά φθάσης αὐτό πού ἀγνοεῖς πρέπει νά περάσης ἕνα δρόμο, πού εἶναι ὁ δρόμος τῆς ἀγνοίας. Γιὰ νά φθάσης ἐκεῖ πού δέν εἶσαι, πρέπει νά περάσης ἕνα δρόμο, μέσα στόν ὅποιο ἐσύ δέν εἶσαι, κι αὐτό πού κατέχεις εἶναι αὐτό πού δέν κατέχεις. . . »
4. 'Ο θεμελιώδης ἐρωτηματικός χαρακτήρας τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ καί ὁ φιλόσοφος, ὡς **αἰώνιος ἀρχάριος** (χαρακτηρισμός τοῦ Χουΰσερλ).
5. 'Ο Γιάσπερς ἔλεγε ὅτι κανένας ὄρισμός δέν ἐξαντλεῖ τὸ νόημα τῆς Φιλοσοφίας. Συσχετίσετε τήν ἀποψη μέ τήν ἔννοια τοῦ ὄ ρ ι σ μ ο ὦ, ὡς χωρισμοῦ τοῦ εἶδους ἀπό τὸ γένος καί μέ ἀναφορά σέ ὅσα γνωρίζετε γιὰ τὸ ἀντικείμενο τῆς Φιλοσοφίας.
6. 'Από τήν 'Ιστορία τῆς Φιλοσοφίας ἀντλοῦμε ποικίλους ὄρισμούς τῆς Φιλοσοφίας, ὅπως : Προσπάθεια αὐτογνωσίας (Σωκράτης), γνώση τοῦ Καθαροῦ Λόγου, ἀνεξάρτητη ἀπὸ τήν ἐμπειρία (Κάντ). 'Αναφέρετε ἄλλους ὄρισμούς καί συζητήσετε τὸ γεγονός τῆς ποικιλίας τῶν ἀπαντήσεων.

ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Βιβλιογραφία : I.N. Θεοδωρακόπουλου, Μαθήματα 'Ιστορίας τῆς Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων, 1955 καί τοῦ ἴδιου, Προλεγόμενα στήν ἐπανεκδοσὴ τῆς Συνόψεως τῆς 'Ιστορίας τῆς Φιλοσοφίας τοῦ W.G. Tennemann, μετάφρ. Κ. Κούμα (1818), Κέντρον Ἐρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας 1973, σσ. 5 - 6.

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

‘Από τὸν Πίνακα τῆς Ἱστορικῆς Ἐπισκοπήσεως τῆς Φιλοσοφίας ποῖο συμπέρασμα βγάξετε γιὰ τὴν οὐσία τῆς ; Προσπαθήσετε νὰ δείξετε τὴν κινήτικότητα τῶν ἰδεῶν. Χρησιμοποιήσετε κατάλληλα τὰ χωρία :

Πλάτων, Τίμαιος 22b : « Ἕλληνας αἰεὶ παῖδες ἔστε, γέρων δὲ Ἕλλην οὐκ ἔστιν . . . Νεοὶ ἔστε . . . τὰς ψυχὰς πάντες οὐδεμίαν ἐν αὐταῖς ἔχετε δι’ ἀρχαίαν ἀκοὴν παλαιὰν δόξαν οὐδὲ μάθημα χρόνων πολιῶν οὐδέν ».

Γκ. Μαρσέλ, Μεταφυσικό Ἡμερολόγιο, σελ. Χ : « Δὲν ὑπάρχει τελευταία λέξη γιὰ τὰ πράγματα . . . Ἡ Φιλοσοφία δὲν ἔχει ἄλλα ὅρια. ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀπουσία ἱκανοποιήσεως ».

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ – ΔΙΑΦΟΡΕΣ

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσικὴ καὶ Φιλοσοφία, μετάφρ. Κ. Κωνσταντίνου, 1971, σελ. 70 :

Στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες δὲν ἐνδιαφερόμαστε γιὰ τὸ σύμπαν, ὡς σύνολο, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἑαυτῶν μας, ἀλλὰ κατευθύνομε τὴν προσοχή μας σ’ ἓνα μέρος τοῦ σύμπαντος καὶ τὸ κάνομε ἀντικείμενο τῶν μελετῶν μας. Στὴν ἀτομικὴ φυσικὴ τὸ μέρος αὐτὸ εἶναι συνήθως ἓνα πολὺ μικρὸ ἀντικείμενο, ἀτομικὸ σωματίο ἢ ὁμάδα τέτοιων σωματίων, μερικὲς φορὲς πολὺ μεγάλη – τὸ μέγεθος δὲν ἐνδιαφέρει· εἶναι ὅμως σημαντικὸ τὸ ὅτι ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ σύμπαντος, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἑαυτῶν μας, δὲν ἀνήκει στὸ ἀντικείμενο.

Ζ. Γκυγιωμό, Κυβερνητικὴ, μετάφρ. Κ. Φιλίνη, Ἡριδανός, σελ. 11 :

Χαρακτηριστικὸ τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ παρέχη, τουλάχιστον σ’ ἓνα ὀρισμένο στάδιο ἀνάπτυξης, ἀποτελέσματα ἀδιαμφισβήτητα, ἀλλὰ μέσα σὲ μιὰ ὀρισμένη περιοχὴ . . . Ἔτσι ἡ ἐπιστῆμη δὲν μπορεῖ νὰ πάρη ὡς ἀντικείμενο ὁλόκληρο τὸ Σύμπαν . . . οὔτε

τὸ Θεὸ οὔτε τὴν ἀνθρωπότητα κλπ. Ἡ Φιλοσοφία (μὲ τὴν πλάττειά ἔννοια) βλέπει, ἀντίθετα, ἀπεριόριστο τὸ πεδίο τῆς δράσεώς της, ἀλλὰ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τῆς μποροῦν σὲ κάθε στιγμή νὰ ξαναμποῦν γιὰ συζήτηση. Αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη κριτικὴ εἶναι, ἄλλωστε, μιὰ ἀνάγκη πρωταρχικῆ.

Ο ΘΑΥΜΑΣΜΟΣ

Εἰσαγωγή. "Ὅτι ἡ γνώση ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀ-πορία (γνώση τῆς ἄγνοιας) δείχεται, ὅπως εἶδαμε, στὸν Πλάτωνα μὲ τὸν συμβολισμό τοῦ Ἔρωτος. Στὸ διάλογο **Θεαίτητος** (155 d), λέγει ὁ **Πλάτων**: «Μάλα γὰρ φιλοσόφου τοῦτο τὸ πάθος, τὸ θαυμάζειν· οὐ γὰρ ἄλλη ἀρχὴ φιλοσοφίας ἢ αὕτη καὶ ἔοικεν ὁ τὴν Ἴριον Θαύμαντος ἐκγονον φήσας οὐ κακῶς γενεαλογεῖν». Ὁ Ἀριστοτέλης θεώρησε τὸ θαυμασμὸ ὡς ἀρχὴ (ἱστορικὴ ἀφετηρία, ἀλλὰ καὶ πηγὴ) τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ, ἀπόδειξε τῆς ἐπιθυμίας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τὴν ἄγνοια. Ὁ Καρτέσιος θεώρησε τὸ θαυμασμὸ συναίσθημα ποῦ προσδιορίζει τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα. Στὸν Κάντ τὸ αἶσθημα τοῦ σεβασμοῦ πλησιάζει στὸ θαυμασμὸ. Ὁ Γιάσπερς, τέλος, ἐξετάζοντας ἱστορικὰ τὶς πηγὲς τῆς Φιλοσοφίας πρόσθεσε στὸ θαυμασμὸ: τὴν μεθοδικὴ ἀμφιβολία τοῦ Καρτεσίου, τὸν ἔσωτερικὸ κλονισμό (τὴν ἐμπειρία τῆς ἀδυναμίας μας) καί, ὡς τέταρτη πηγὴ, αὐτὸ ποῦ ὁ ἴδιος ὀνόμασε συνείδηση τῶν ὀριακῶν καταστάσεων (θανάτου, πόνου, ἀγώνα, ἐνοχῆς).

Ἀριστοτέλης, Μετὰ τὰ φυσικὰ Λ 982 b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη:

Ἐξ αἰτίας τοῦ θαυμασμοῦ οἱ ἄνθρωποι καὶ τώρα καὶ στὴν πρώτη ἀρχὴ ἄρχισαν νὰ φιλοσοφοῦν· στὴν πρώτη ἀρχὴ ἐθαύμασαν τὰ παράδοξα φαινόμενα ποῦ ἄμεσα ἐμπροστά τους εἶχαν, ἔπειτα, σιγὰ σιγὰ ἔτσι προοδεύοντας ἔπεσαν σὲ ἀπορία καὶ γιὰ τὰ μεγαλύτερα, π.χ. γιὰ τὰ παθήματα τῆς σελήνης, γιὰ τὰ ἡλιακὰ καὶ ἀστρικὰ φαινόμενα καὶ γιὰ τὴ γένεση τῶν πάντων. Ὅποιος ὁμως ἀπορεῖ καὶ θαυμάζει ἔχει τὴν ἰδέα ὅτι εὐρίσκεται σὲ ἄγνοια... Ὡστε ἀφοῦ βέβαια ἐφιλοσόφησαν προσπαθώντας νὰ ξεφύγουν ἀπὸ τὴν ἄγνοια, εἶναι φανερὸ πῶς ἐφιλοσόφησαν γιὰ νὰ ἴδουν τὸ εἶδος τῶν πραγμάτων κι ὄχι γιὰ μιὰ κάποια πρακτικὴ χρησιμοποίησι.

ΤΟ ΑΝΥΠΟΘΕΤΟΝ

Πλάτων, Πολιτεία 511a ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Αὐτό . . . τὸ εἶδος τὸ ἐχαρακτήριζα ὡς νοητὸ προσθέτοντας ὅτι ἡ ψυχὴ ἀναγκάζεται στὶς ἀναζητήσεις τῆς περιοχῆς αὐτῆς νὰ χρησιμοποιῆ ὑποθέσεις καὶ δὲν προχωρεῖ πρὸς τὴν ἀρχή, ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ ψηλότερα ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις . . . Προσπάθησε τῶρα νὰ καταλάβῃς ὅτι ὡς δεύτερο τμήμα τοῦ νοητοῦ ἐννοῶ τὸ τμήμα ποῦ ἀγγίζει ὁ καθαρὸς λόγος στηριγμένος στὴ διαλεκτικὴ δύναμη χωρὶς νὰ μεταμορφῶνῃ τὶς ὑποθέσεις σὲ ἀρχές, ἀλλὰ χρησιμοποιώντας τὶς ὡς ἔδαφος γιὰ νὰ στηριχθῆ καὶ ὡς βαλβίδες ξεκινήματος γιὰ νὰ ὀρμήσῃ ἕως τὴν ἀνυπόθετη τῶν πάντων ἀρχή, νὰ τὴν ἀγγίξῃ καὶ ἔπειτα ἐξαρτώντας τὴν πορεία του ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ ἀπὸ ἐκεῖνη εἶναι ἐξαρτημένα, νὰ κατέβῃ ἀκολουθώντας αὐτὸν τὸ δρόμο ἕως τὴν τελευταία ἀκολουθία, χωρὶς νὰ βοηθηθῆ ἀπὸ κανένα ἀπολύτως αἰσθητό, ἀλλὰ χρησιμοποιώντας καθαρὰ εἶδη¹, τὴ συνάφειά τους καὶ τὴν κατεύθυνσή τους καὶ καταλήγοντας πάλι σὲ εἶδη.

1. Δηλ. 'Ιδέες. Στὶς ἐπιστῆμες, Μαθηματικά, Γεωμετρία «τὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης . . . δὲν εἶναι αἰσθητό, ἀλλ' εἶναι πέραν ἀπὸ κάθε ἐμπειρία . . . Τὰ αἰσθητὰ γεωμετρικὰ σχήματα καὶ τὰ ἀριθμητικὰ ψηφία εἶναι βοηθήματα μόνο γιὰ τὴν παράστασή μας . . . Μὲ τὴν οὐσία του ὁμοῦς τὸ τρίγωνο ἀνήκει σ' ἓνα κόσμο ποῦ δὲν φαίνεται» (Ι. Ν. Θεοδορακόπουλος, **Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα**, σελ. 236). Ἡ Φιλοσοφία κατὰ τὸν Πλάτωνα εἶναι μιὰ συνεχῆς πορεία μέσα σὲ 'Ιδέες, ποῦ κορυφώνονται στὴν 'Ιδέα τοῦ Ἄγαθοῦ, τὸ Ἄνυπόθετον, τὴν πρωταρχὴ τοῦ εἶναι καὶ τῆς γνώσεως.

Ο ΜΥΘΟΣ

Εἰσαγωγή. Γιὰ τὸ μῦθο, στὸν ὁποῖο συχνὰ καταφεύγει ὁ Πλάτων, γράφει ὁ Ι. Ν. Θεοδορακόπουλος, Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα, σελ. 320 : «Ἐρχεται ὁ μῦθος νὰ ὁμολογήσῃ τὸ ἀμολόγητο καὶ νὰ μεταδώσῃ τὸ ἀμετάδοτο . . . Ἄν ὡς ποίημα ὁ μῦθος εἶναι ἔμφυχος ὀργανισμὸς μὲ ἀντάρχεια καὶ εὐδαιμονία, ὡς νόημα εἶναι κάτι τὸ παράδοξο, γιατί ἔρχεται μὲ τὸ συμβολισμό του νὰ περάσῃ πέρα ἀπὸ τὰ καλοθεμέλιωτα σύνορα τοῦ λόγου καὶ νὰ ἱστορήσῃ πῶς αὐτὸς ὅ,τι ὁ λόγος δὲν μπορεῖ μὲ τὴν κρίση του νὰ συλλάβῃ».

Στὴν **Πολιτεία** ὁ Σωκράτης διηγεῖται ἓνα μῦθο γιὰ τὴν τύχη

τῆς ψυχῆς μετὰ τὸ θάνατο τοῦ σώματος : Ὁ Ἡρ, πὸν ἡ γενιά του κρατοῦσε ἀπὸ τὴν Παμφυλία, ἦταν ἓνας γενναῖος πὸν πέθανε καὶ ξανάζησε καὶ μόλις ξανάθε στὴ ζωὴ διηγῆθηκε ὅσα εἶδε στὸν ἄλλο κόσμο. Ἀνάμεσα σὲ ἄλλα κάνει λόγο γιὰ τὴν ἐκλογή πὸν κάνουν οἱ ψυχῆς σχετικὰ μὲ τὸν κληρο τῆς ζωῆς τους, προκειμένου νὰ ξαναενσαρκωθοῦν.

Πλάτων, Πολιτεία 617 b ἐπ., μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

... Σὲ ἴση ἀπόσταση ἡ μιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐκάθονταν, ἡ κάθε μιὰ ἐπάνω σὲ θρόνο, οἱ τρεῖς θυγατέρες τῆς Ἀνάγκης, οἱ Μοῖρες... ἡ Λάχεσις, ἡ Κλωθὴ καὶ ἡ Ἄτροπος... Αὐτοὶ λοιπόν, μόλις ἐφθασαν, εὐθύς ἐπρεπε νὰ πᾶνε ἐμπρὸς στὴ Λάχεση, καὶ κάποιος προφήτης τοὺς ἔβαλε πρῶτα σὲ τάξη τὸν καθένα, ἔπειτα πῆρε ἀπὸ τὰ γόνατα τῆς Λάχεσης καὶ κλήρους καὶ παραδείγματα βίων, ἀνέβηκεν ἐπάνω σ' ἓνα ψηλὸ βῆμα καὶ εἶπε : « Τῆς θυγατέρας τῆς Ἀνάγκης, τῆς παρθένας Λάχεσης εἶναι ὁ λόγος· ψυχῆς ἐφήμερες, ἀρχίνισμα ἄλλου θανατηφόρου κύκλου γιὰ τὸ θνητὸ γένος. Δὲν θὰ λαχαίνη ἔσ᾽ ὁ δαίμων, ἀλλὰ σεῖς θὰ διαλέξετε τὸ δαίμονα. Καὶ ὅποιος λάχει πρῶτος, πρῶτος ὡς διαλέξη τὸ βίο του, πὸν ἀμετάκλητα θὰ ἀκολουθήση. Ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι ἀδέσποτο· κατὰ πῶς τὴν τιμᾶει ἢ τὴν περιφρονᾶει ὁ καθένας, θὰ μεταλάβῃ ἀπ' αὐτὴν πιὸ πολὺ καὶ πιὸ λίγο. Ἡ εὐθύνη εἶναι ἐκείνου πὸν διαλέγει. Ὁ θεὸς εἶναι ἀνεύθυνος ». Αὐτὰ εἶπε καὶ ἔριξε τοὺς κλήρους ἐπάνω σὲ ὄλους... Κι ἔβαζε ὁ προφήτης τὰ παραδείγματα τῶν βίων ἐμπρὸς τοὺς κατὰ γῆς, πολὺ πιὸ πολλὰ ἀπὸ τοὺς παρόντες· καὶ ἦτανε πολλῶν λογίων, γιὰτὶ ἦτανε καὶ ὄλων τῶν ζώων οἱ βίοι καὶ ὄλοι βέβαια οἱ ἀνθρώπινοι. Καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἦτανε καὶ οἱ τυραννίδες, ἄλλες ἰσόβιες κι ἄλλες πὸν καταλύονται στὸ μεταξὺ καὶ κατανοῦνε σὲ φτώχειες καὶ σὲ ἐξορεῖες καὶ σὲ ἐπαιτεῖες. Μὰ ἦτανε καὶ βίοι σπουδαίων ἀνδρῶν, ἄλλοι μὲ τὴ μορφή καὶ μὲ τὰ κάλλη καὶ μὲ τὴν ῥώμη... ἄλλοι... μὲ τίς ἀρετὲς τῶν προγόνων.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ, ΖΩΝΤΑΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Πλάτων Ζ' Ἐπιστολή, 341 b ἐπ. Βλ. Ἀξία τῆς φιλοσοφίας, φιλόσοφοι καὶ πλῆθος.

G. Marcel, Essai de Philosophie Concrète, 1967, σελ. 96, μετάφρ.

*Αννας Κελεσίδου - Γαλανού ('Η πλατωνική ψυχαγωγία στη σύγχρονη σκέψη, « Φιλοσοφία » 4 1974, σελ. 392) :

Καταλαβαίνω πολύ καλά τί θέλουν νά ποϋν, όταν μέ ρωτοϋν για τίς μελέτες μου. 'Ως έρευνητικές προσπάθειες εΐναι πράγματι δικές μου: στό μέτρο, αντίθετα, πού δέχομαι ότι καταλήγουν, δέν μου άνήκουν. Δέν ύπάρχει στόν κόσμο τίποτε πού ν' άποτελεΐ λιγότερο προνόμιο κάποιου άπ' όσο ή Φιλοσοφία.

I. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα Φιλοσοφικής 'Ηθικής, 1965, σελ. 99 :

Τό έργο τής Πηνελόπης συμβολίζει πολύ καλά τί γίνεται μέ τή Φιλοσοφία, έπειδή άκριβώς ή οϋσία της εΐναι άδογματίστη. "Όπως ή Πηνελόπη έξύφαινε τή νύχτα ό,τι ύφαινε τήν ήμέρα, τό ίδιο γίνεται και στόν άργαλειό τής Φιλοσοφίας, όπου ό ένας φιλόσοφος ξυφαίνει ό,τι ύφανε ό άλλος. 'Αλλά και ό άργαλειός μένει και ό φιλόσοφος ζή, ζή μέσα σέ κάθε έποχή και ύφαίνει τό νόημά της. Και για νά τό ύφάνη πρέπει νά ξυφάνη τό νόημα τής προηγούμενης και νά ύφαίνη τής έποχής του τό νόημα άπ' άρχής. Τοϋτο εΐναι τό ύπέρτατο άγώνισμα τοϋ πνεύματος . . .

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Γιατί ή φιλοσοφική « διδασκαλία » δέν έχει τήν « οικουμενικότητα » τών Μαθηματικών ;
2. 'Η έλευθερία τής έρευνητικής δραστηριότητας τοϋ ειδικοϋ έρευνητοϋ και ή έλευθερία τοϋ φιλοσόφου.
3. 'Ο θαυμασμός, ως βαθμός πνευματικής έλευθερίας. Σχολιάσετε τήν άποψη τοϋ **I. Ν. Θεοδωρακόπουλου**: « Μονάχα οι κουρασμένοι δέν θαμαζόνε και δέν άγαποϋν ».
4. Εΐναι δυνατό, και για ποιούς λόγους, νά παρομοιάσωμε τίς αλήθειες τής έπιστήμης μέ μετοχές; Πώς έχει, διαφορετικά άπό τήν έπιστήμη, τό πρόβλημα τής αναζητήσεως τής αλήθειας στή Φιλοσοφία;
5. Σχολιάσετε τό παρακάτω κείμενο τοϋ **Γιάσπερς, 'Υποστασιακή Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 3 1938, σελ. 257, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου**: « 'Αλήθεια — ή λέξη αύτή έχει μία μαγεία, πού δέν συγκρίνεται μέ τίποτα. Μοιάζει σάν ή έπαγγελία, πού αναφέρεται στήν οϋσία τοϋ έαυτοϋ μας. 'Η προσβολή τής αλήθειας δηλητηριάζει καθετί, πού κερδίζομε μέ τήν τέτοια προσβολή. 'Η αλήθεια μπορεί νά προκαλέση πόνο: μπορεί νά όδηγήσει στήν άπελπίσια. Κι όμως, ανεξάρτητα άπό τό περιεχόμενό της και μόνο μέ τό ότι εΐναι ή αλήθεια, καταφέρνει

νά μᾶς Ικανοποιῆ βαθιά, κάνοντάς μας νά νοιώθουμε, ὅτι ἐπιτέλους ὑπάρχει ἡ ἀλήθεια».

6. Ἐναλύσετε τὴν ἀποψη τοῦ **I.N. Θεοδωρακόπουλου** : «Ἡ Φιλοσοφία δὲν εἶναι σχῆμα οὔτε ἔτοιμος καρπὸς ποὺ μπορεῖ νά τὸν πάρῃ ὁ ἓνας ἀπὸ τὸν ἄλλο».
7. Ἐναπτύξτε τὴν ἰδέα ποὺ περιέχεται στὸ χωρίο τοῦ Ἄριστοτέλη : «Τὴν θεωρίαν τοῦ παντὸς προτιμητέον πάντων τῶν δοκούντων χρῆσμων εἶναι».

ΕΠΙΣΤΗΜΗ – ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ (πρόοδος)

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα Φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σσ. 248, 256 :

Ἡ βασικὴ ἀρχὴ τῆς θεωρίας τοῦ ἐξελίσεσθαι εἶναι ὅτι κατ' ἀνάγκην τὸ μεταγενέστερο στάδιο εἶναι καλύτερο καὶ ἠθικὰ ἀξιώτερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα . . . Ἡ ἀρχὴ αὕτη συναντᾶται ἀνυπερβλητὲς δυσκολίες καὶ κατ' οὐσίαν μέσα στὴν ἱστορικὴ ζωὴ ἐφαρμόζεται μόνον μονομερῶς. Παρατηροῦμε συχνὰ καὶ μάλιστα σαφέστατα ὅτι ἡ μεταγενέστερη ἐποχὴ δὲν εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴν προγενέστερη. Ἄν πάρουμε ὁποιοιδήποτε μεγάλο πολιτισμὸ, παρατηροῦμε, ὅτι, ὕστερα ἀπὸ ἓνα σημεῖο ἀκμῆς, ὅπου κορυφώνονται οἱ δυνάμεις του, ὑλικές, ψυχικὲς καὶ πνευματικὲς, ἀκολουθεῖ κατὰπτωσις. Ἐπίσης ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐξελίσεσθαι δὲν ἰσχύει ἀπὸ πολιτισμὸ σὲ πολιτισμὸ, γιατί π.χ. ὁ ρωμαϊκὸς πολιτισμὸς, ἂν καὶ μεταγενέστερος τοῦ ἑλληνικοῦ, εἶναι κατώτερος κατὰ τὴν ἀξία του. Ἡ ἀπλή πάροδος τοῦ χρόνου εἶναι γιὰ τὴ θεωρία τοῦ ἐξελίσεσθαι ἀρκετὴ γιὰ νά γίνῃ τὸ καλύτερο. Τοῦτο εἶναι ἡ δεισιδαιμονία τῆς προόδου . . . Τοῦτο (ὁμως) ἰσχύει μόνον γιὰ τὴ φυσικομαθηματικὴ ἐπιστήμη καὶ τὴν παρακόλουθη τεχνικὴ . . . Καὶ . . . στὴ φυσικὴ ὁμως ἐπιστήμη (ἡ θεωρία τοῦ ἐξελίσεσθαι) θὰ εὕρῃ ἓνα ἐχθρὸ ποὺ δὲν τὸν περίμενε . . . Κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, ἡ τύχη τοῦ πλανήτη μας εἶναι προδιαγραμμένη. Κάποτε, λέγει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη, δηλαδὴ σὲ ὀρισμένο σημεῖο τοῦ χρόνου . . . ὁ πλανήτης μας θὰ παγώσῃ. Καὶ σὲ ἓνα ἄλλο πάλιν ὀρισμένο σημεῖο τοῦ χρόνου, ἡ ἔλξη τῆς γῆς ἀπὸ τὸν ἥλιο, ποὺ κι αὐτὸς τότε θὰ εἶναι παγωμένος, θὰ νικήσῃ, καὶ ἡ νεκρὴ, ψυχρὴ γῆ θὰ ξαναγυρίσῃ κατὰ φυσικὴ ἀναγκαιότητα στὴν πρώτη τῆς ἀφετηρία, τὸν ἥλιο¹.

1. Βλ. καὶ **N. Wiener, Κυβερνητικὴ καὶ κοινωνία**, 1970, μετάφρ. I. Ἰωαννίδη, σσ. 12 - 28 (Πρόοδος καὶ ἔντροπία).

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ (σχέσεις)

Εἰσαγωγή. Κορυφαῖοι τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης διαβεβαιώνουν ὅτι πολλές ἔννοιές της φωτίζονται μὲ τὴ συνδρομὴ τῆς Φιλοσοφίας ἢ ὅτι ἡ Φιλοσοφία προϋδεάζεται, προλαβαίνει δηλαδή ὀρισμένες ἐρμηνεῖες, οἱ ὁποῖες συμβαίνει κατόπιν νὰ γίνουν ἐπιστημονικὲς ἀπόψεις. Ἡ Ἱστορία ἐξ ἄλλου τῆς Φιλοσοφίας ἔχει νὰ παρουσιάσῃ μεγάλα ὀνόματα φιλοσόφων πού ὑπῆρξαν ἐπιστήμονες (Πυθαγόρειοι καὶ Μαθηματικά, Πλάτων καὶ στερεομετρία, Ἀριστοτέλης· Καρτέσιος καὶ ἀναλυτικὴ Γεωμετρία, Λάιμπνιτς καὶ διαφορικὸς λογισμὸς).

Σύγχρονοι μεγάλοι φιλόσοφοι συμβάλλουν στὴν πρόοδο τῶν ἐπιστημῶν (Χοῦσερολ, Ράσσελ, Βιτγκενστάιν)· παράλληλα μεγάλοι ἐπιστήμονες, ὅπως ὁ Ἀϊνστάιν καὶ ὁ Χάιζενμπεργκ δείχνουν ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ Φιλοσοφία.

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσικὴ καὶ Φιλοσοφία, σσ. 89 - 90, 91 :

Ἡ Σχολὴ τῶν Πυθαγορείων ἦταν ἓνα παρακλάδι τοῦ Ὀρφισμοῦ... Ἐδῶ θεμελιώθηκε ἡ σύνδεση ἀνάμεσα στὴ θρησκεία καὶ τὰ μαθηματικά πού ἀπὸ τότε ἐξάσκησε τὴν πιὸ ἰσχυρὴ ἐπιρροή στὴν ἀνθρώπινη σκέψη. Οἱ Πυθαγόρειοι φαίνεται πῶς ἦσαν οἱ πρῶτοι πού κατανόησαν τὴ δημιουργικὴ δύναμη πού εἶναι σύμφυτη στὶς μαθηματικὲς διατυπώσεις. Ἡ ἀνακάλυψή τους ὅτι δύο χορδὲς ἠχοῦν ἀρμονικά, ἂν τὰ μήκη τους βρίσκονται σὲ ἀπλὴ ἀναλογία, ἀπέδειξε πόσο πολὺ μποροῦν νὰ βοηθήσουν τὰ μαθηματικά στὴν κατανόηση τῶν φυσικῶν φαινομένων... Ὁ Πλάτων ἤξερε τὴν ἀνακάλυψη τῶν Πυθαγορείων, τὰ κανονικὰ στερεά... Παρέβαλε τὰ πιὸ μικρὰ μέρη τοῦ στοιχείου¹... γῆ μὲ τὸν κύβο, τοῦ ἀέρα μὲ τὸ ὀκτάεδρο, τῆς φωτιᾶς μὲ τὸ τετράεδρο καὶ τοῦ νεροῦ μὲ τὸ εἰκοσάεδρο. Δὲν ὑπάρχει στοιχεῖο, πού νὰ ἀντιστοιχεῖ στὸ δωδεκάεδρο· ἐδῶ ὁ Πλάτων λέγει μονάχα : «Ἐπῆρχε ἀκόμα ἓνας πέμπτος συνδυασμὸς, τὸν ὁποῖο χρησιμοποίησε ὁ Θεὸς² στὴ σχεδίαση τοῦ σύμπαντος.

Ἐὰν τὰ κανονικὰ στερεά, τὰ ὁποῖα ἀντιπροσωπεύουν τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, μποροῦν νὰ παραβληθοῦν ὀλοκληρωτικὰ μὲ τὰ ἄτομα, τότε γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα πῶς δὲν εἶναι ἀδιαιρέτα. Ὁ Πλάτων κατασκευάζει τὰ κανονικὰ στερεά ἀπὸ δύο βασικὰ τρίγωνα, τὰ ἰσόπλευρα καὶ τὰ ἰσοσκελῆ τρίγωνα, τὰ ὁποῖα

τοποθετούνται μαζί για να σχηματίσουν την επιφάνεια τῶν στερεῶν. Κατά συνέπεια τὰ στοιχεῖα μπορούν, μερικῶς τουλάχιστον, να μετασχηματίζονται τὸ ἓνα στὸ ἄλλο. Τὰ κανονικὰ στερεὰ μπορούν νὰ ἀναλυθοῦν στὰ τρίγωνά τους καὶ ἀπὸ αὐτὰ μπορούν νὰ σχηματισθοῦν καινούργια κανονικὰ στερεὰ. Γιὰ παράδειγμα, ἓνα τετράεδρο καὶ δύο ὀκτάεδρα μπορούν νὰ ἀναλυθοῦν σὲ εἴκοσι ἰσόπλευρα τρίγωνα, τὰ ὁποῖα μπορούν νὰ ξανασυνδυαστοῦν καὶ νὰ δώσουν ἓνα εἰκοσάεδρο. Αὐτὸ σημαίνει: ἓνα ἄτομο φωτιᾶς καὶ δύο ἄτομα ἀέρα μπορούν νὰ συνδυαστοῦν καὶ νὰ δώσουν ἓνα ἄτομο νεροῦ. Τὰ βασικὰ ὅμως τρίγωνα δὲν μπορούν νὰ θεωρηθοῦν πῶς εἶναι ὕλη, γιατί δὲν ἔχουν ἔκταση στὸ χῶρο. Μόνον ὅταν τὰ τρίγωνα ἐνώνονται για νὰ σχηματίσουν ἓνα κανονικὸ στερεὸ δημιουργεῖται μιὰ μονάδα ὕλης. Τὰ πιὸ μικρὰ κομμάτια ὕλης δὲν εἶναι πιὰ τὰ θεμελιακὰ εἶναι³, ὅπως στὴ φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλὰ μαθηματικὲς μορφές. Ἐδῶ εἶναι πολὺ φανερὸ πῶς ἡ μορφή εἶναι πιὸ σπουδαία ἀπὸ τὴν οὐσία ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποτελεῖται ἡ μορφή.

1. Ὁ Πλάτων συνδυάζει τὰ στερεὰ μὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ Ἐμπεδοκλή. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ἐμπεδοκλῆς.
2. Ὁ Χάιζενμπεργκ ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ διάλογο τοῦ Πλάτωνος **Τίμαιο**, διάλογο δύσκολο, ὅπου πίσω ἀπὸ μιὰ μυθολογικὴ παρουσίαση τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου (ἓνα «εἰκότα μῦθος», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων) ὑπάρχει μιὰ ἐπιστημονικὴ κοσμολογία.
3. Πρόκειται για τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Δημόκριτος.

Κ. Τσάτσος, Ἐπορισμοὶ καὶ Διαλογισμοί, 1965, σσ. 37 - 38 :

Οἱ εἰδικὲς ἐπιστῆμες συγκεκριμένων θεμάτων βοηθοῦν σ' ἓνα περιορισμένο τομέα, ὅταν τύχη νὰ μπορούν νὰ βοηθήσουν· γιατί κανένα συγκεκριμένο δὲν συμπίπτει μὲ τὸ ἄλλο... Καμμιά εἰδικὴ ἐπιστῆμη δὲν ἔχει αὐτάρκεια. Κάθε εἰδικὴ ἐπιστῆμη ὀλοκληρῶνεται πέρα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της· ἐπεκτείνεται πέρα ἀπ' ὅ, τι νομίζεται πῶς εἶναι ὁ κύκλος της στὸν κύκλο τῆς Φιλοσοφίας... Ἡ μετάβαση (ἀπὸ τὴν Ἐπιστῆμη στὴ Φιλοσοφία) γίνεται κατὰ ἀναβαθμούς... Μόνο ἓνα ὄριο ὑπάρχει σαφές καὶ ἡ Φιλοσοφία περιορίζεται ἐκεῖ ὅπου οἱ κρίσεις... δὲν εἶναι ἐξαρτημένες ἀπὸ τὴ μεταβλητότητα τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων. Φιλοσοφία ὑπάρχει ἐκεῖ ὅπου τὸ ἀντικείμενο εἶναι ὄχι πράγμα ἢ γεγονός, ἀλλὰ ἰδέα.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Αναπτύξτε την ιδέα, πού περιέχεται στα λόγια του **Γιάσπερς**: « Βέβαια είμαστε πολύ πέρα από τον Ήπποκράτη, τον Έλληνα γιατρό. Καθόλου όμως δεν μπορούμε να πούμε ότι είμαστε πιο πέρα από τον Πλάτωνα ».
2. Τι σημαίνουν τα λόγια του **Μαρσέλ**: « Στην πνευματική περιοχή ή αντίθεση ανάμεσα στο κοντινό και το μακρινό αλλάζει φύση και τείνει να ξεπερασθή »;
3. Συζητήσετε την άποψη του **Έγγελου** για τη Φιλοσοφία: « Η Φιλοσοφία έρχεται πολύ άργα, ως σκέψη του κόσμου· εμφανίζεται όταν ή πραγματικότητα έχει συμπληρώσει τη διαδικασία του σχηματισμού της... Στην αρχή του λυκόφωτος ή γλαύκα της Αθηνάς αρχίζει το πέταγμα της ».
4. Αναπτύξτε το θέμα της σχέσεως Έπιστήμης και Φιλοσοφίας με άφορμή τη φράση του **Γιάσπερς**: « Το γεγονός της Έπιστήμης δεν το έρευνά ως αντικείμενο καμιά ειδική έπιστήμη ».
5. Ποιά ή σημασία της γνώσεως των Έπιστημών για το φιλόσοφο;

Η ΛΕΞΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Άριστοτέλης, Μετά τα Φυσικά, 982 b 25 - 30, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Όλοφάνερο είναι ότι ζητούμε αυτή όχι για κάποιαν άλλη χρησιμοποίηση έξω από τον έαυτό της, αλλά όπως λέμε έλεύθερον άνθρωπο, όποιος υπάρχει για τον έαυτό του και όχι για έναν άλλο, έτσι και αυτή, γιατί μονάχα αυτή υπάρχει για τον έαυτό της· γι' αυτό με το δικίο της ή απόκτησή της ήμπορεί να θεωρηθή πως είναι κάτι υπερανθρώπινο . . .

ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΚΑΙ ΠΛΗΘΟΣ

Είσαγωγή. Ο φιλοσοφικός λόγος διακρίνεται από τη γνώμη, γιατί είναι υπεύθυνος και έπώνυμος, ενώ γνώμη είναι ή άβασάνιστη αντίληψη των πολλών. Η διάκριση αυτή δεν είναι ταξική, άλλ' αξιοκρατική. Ο Πλάτων διέκρινε τους πολλούς από τους λίγους άριστους του πνεύματος (π.χ. Πολιτεία 596a - b, Φαίδρος 253 e). Οι υπαρξιακοί φιλόσοφοι διακρί-

νον τον « κάποιον » από την ύπαρξη, από τον άνθρωπο δηλαδή που υπάρχει με τη γνώση των δυνατοτήτων του.

Πλάτων, Φαίδων 69 c - d, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Και φαίνεται πώς εκείνοι που μᾶς ὠρισαν τις τελετουργίες, δὲν ἦταν ἀσήμαντοι ἄνθρωποι, καὶ στ' ἀλήθεια ἤθελαν ἀπὸ παλιά νὰ μᾶς ὑποδηλώσουν, ὅτι ὅποιος πάει στὸν Ἄδη ἀμύητος¹ καὶ ἀπαράσκευος θὰ κοίτεται μέσα στὸ βόρβορο, ἐνῶ ὅποιος πάει μνημένος καὶ παρασκευασμένος, θὰ κατοικήσῃ μαζί μὲ τοὺς θεοὺς. Γιατί, ὅπως λένε αὐτοὶ που καταγίνονται μὲ τις τελετουργίες, πολλοὶ βέβαια εἶναι ναρθηκοφόροι, βράκχοι ὅμως εἶναι λίγοι.

1. Ὁ Πλάτων ἀντλεῖ ἀπὸ τις μυστηριακὲς θρησκείες (Ὀρφισμό).

Πλάτων, Ζ'. Ἐπιστολή 341 b ἐπ., μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Τόσο ὅμως μπορῶ νὰ εἰπῶ γιὰ ὄλους ὅσοι γράφουν ἢ θὰ γράψουν καὶ ὅσοι λένε, πὼς γνωρίζουν καλὰ τὰ πράγματα που ἐγὼ σπουδάζω, εἴτε γιατί τὰ ἄκουσαν ἀπὸ μένα εἴτε γιατί τὰ βρῆκαν μόνοι τους. Αὐτοί, κατὰ τὴ γνώμη μου, δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίζουν καλὰ τίποτε γιὰ τὸ πρᾶγμα αὐτό. Δικό μου τουλάχιστον σύγγραμμα δὲν ὑπάρχει¹ κανένα γι' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα . . . γιατί τοῦτο εἶναι ὀλωσδιόλου ἀνεῖπωτο καὶ δὲν εἶναι σὰν τὰ θέματα τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν πολλὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸ ἴδιο πρᾶγμα καὶ ἀπὸ τὴ συνάφεια μαζί του ἔξαφνα σὰν ἀπὸ μιὰ σπιθα, που ἀνασπίθισε, γεννιέται μέσα στὴν ψυχὴ ἕνα φῶς, που μόνο του πιά τρέφει τὸν ἑαυτό του . . . Ἄν ὅμως πίστευα, πὼς εἶναι δυνατό νὰ γραφοῦν καὶ νὰ εἰπωθοῦν καλὰ στὸ πλῆθος, τί πιὸ ὠραῖο ἀπὸ αὐτὸ θὰ εἶχα ἐγὼ νὰ κάμω στὴ ζωὴ μου, παρὰ γράφοντας νὰ κάμω μεγάλο ὄφελος στοὺς ἀνθρώπους καὶ νὰ φέρω τὴν οὐσία τῶν ὄντων γιὰ ὄλους στὸ φῶς; Ἄλλὰ ἡ γνώμη μου εἶναι, πὼς στοὺς ἀνθρώπους, ἂν γίνῃ γι' αὐτὰ μιὰ τέτοια προσπάθεια, δὲν θὰ φέρῃ καλὸ, παρὰ σὲ πολὺ λίγους, σ' αὐτοὺς που θὰ ἔχουν τὴ δύναμη μὲ λίγη βοήθεια νὰ βροῦν μόνοι τους τὸ πρᾶγμα. Ὅλους τοὺς ἄλλους ὅμως θὰ τοὺς γεμίση ἢ μὲ καταφρόνια γιὰ τὴ φιλοσοφία, ὀλωσδιόλου ἀταίριαστη σ' αὐτήν, ἢ μὲ φαντασμένη καὶ ἀποχαυνωμένη γνώμη, σὰν νὰ εἶχαν μάθει τίποτα σπουδαῖο.

1. 'Ο Πλάτων γενικά προτιμᾷ τὸν προφορικό λόγο, πού γράφεται ἀπ' εὐθείας στὴν ψυχὴ, πού εἶναι ζωντανὸς καὶ εὐπλαστός καὶ δὲν κινδυνεύει, ὅπως ὁ ἀμετακίνητος γραπτὸς λόγος, νὰ παραποιηθῆ ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ἀμέτοχους στὴ φιλοσοφικὴ ἀλήθεια. Τὸ πράγμα, γιὰ τὸ ὁποῖο κάνει λόγο, εἶναι ἡ ἴδια ἡ φιλοσοφικὴ οὐσία, πού δὲν εἶναι μεταδόσιμη ὅπως τὰ ὑλικά ἀντικείμενα, ἀλλὰ «πάμπλου ἔργον», καρπὸς προσωπικοῦ μόχθου.

ΑΣΚΗΤΙΣΜΟΣ ἢ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ;

Πλάτων, Ζ'. Ἐπιστολή, 325 e ἐπ. μετάφρ. I. N. Θεοδωρακόπουλου :

Δὲν ἔπασα . . . νὰ ἐξετάζω, πὼς θὰ ἦτανε κάποτε δυνατόν νὰ γίνῃ τὸ καλύτερο καὶ . . . γιὰ ὅλη τὴν πολιτεία . . . Μὰ στὸ τέλος εὕρηκα γιὰ ὅλες τὶς τωρινὲς πόλεις, πὼς ὅλες πέρα πέρα πολιτεύονται ἄσχημα. Γιατὶ οἱ νόμοι μέσα σ' αὐτὲς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βροῦν γιαντριά χωρὶς καμμιά ὑπέροχη προπαρασκευή, πού νὰ τὴ συντρέχῃ καὶ ἡ τύχη. Ἐναγκάσθηκα λοιπὸν νὰ μείνω στὴ θεωρία καὶ νὰ ἐπαινῶ τὴν ὀρθὴ φιλοσοφία, γιατί ἀπ' αὐτὴν εἶναι δυνατόν νὰ κοιτάξῃ κανεὶς τί εἶναι δίκαιο τῆς πόλης καὶ τί τοῦ ἀτόμου. Τὰ βάσανα λοιπὸν τῶν ἀνθρωπίνων γενεῶν δὲν θὰ λήξουνε προτοῦ ἔρθῃ στὴν ἀρχὴ ἡ γενεὰ ἐκείνων, πού φιλοσοφοῦν ὀρθὰ καὶ ἀληθινὰ ἢ προτοῦ τὴ γενεὰ ἐκείνων, πού ἔχουνε τὴν ἐξουσία μέσα στὶς πόλεις, τὴ σπρώξῃ κάποια θεϊκὴ μοῖρα νὰ φιλοσοφήσῃ ἀληθινὰ.

Κ. Γιάσπερς, Ὑποστασιακὴ Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 3 1938, σελ. 393, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Μᾶς ζητάει τὸ φιλοσοφεῖν νὰ ἀνοίξωμε τὸν ἑαυτό μας γιὰ νὰ χωρέσῃ μέσα του τὸν χῶρο τοῦ περιβάλλοντος¹. Καὶ μᾶς ζητάει νὰ τολμᾶμε τὴν ἐπικοινωνία, στηριγμένοι σὲ κάθε νόημα ἀλήθειας, μέσα σὲ πάλη ἐρωτικὴ².

1. Περιβάλλον ἢ Περιέχον εἶναι ἡ ὁλότητα τοῦ πραγματικοῦ, τὸ εἶναι τῆς κλαστικῆς ὄντολογίας. Τὸ Περιβάλλον δὲν εἶναι τὸ σύνολο τῶν ὄντων, ἀλλ' αὐτὸ πού δὲν γίνεται ποτὲ ἀντικείμενο. Τὸ περιβάλλον φανερώνεται μὲ διάφορους τρόπους, ὅπως ἡ ὑπαρξή, ὁ κόσμος, κ.λπ.
2. Πρβλ. Μαρσέλ, Τὸ μυστήριον τοῦ ὄντος II, σελ. 171 : «Ἡ διυποκειμενικότητα... δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν ἀγάπη, χωρὶς νάναί ἀπαραίτητο νὰ διαλεξώμε ἀν πρόκειται γιὰ (τὴν πλατωνικὴ) φιλία μᾶλλον ἢ τὴν (χριστιανικὴ) ἀγάπη. Στὴν κορφή τους οἱ δύο αὐτὲς ἐννοιες συγκλίνουν». Γιὰ τὴ φιλία ἀκριβὸς κά-

νει λόγο ὁ Πλάτων στήν Ζ' Ἐπιστολή του (λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ ἀπόσπασμα, ποὺ παραθέτομε πρὶ ἄνω).

G. Marcel, Les hommes contre l'humain, 1968, σελ. 79, μετάφρ. Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανοῦ :

Στὸν κόσμον εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ ζήσωμε, μὴ μὴν τὸς μάς κάνουν νὰ ἐπαναστατοῦμε. (Αὐτὸν τὸν κόσμον) δὲν ἔχομε δικαίωμα νὰ τὸν ἀποστραφοῦμε. Ἐάν κάνωμε κάτι τέτοιο, γινόμεσθε ἔνοχοι ἀληθινῆς λιποταξίας.

Ο ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΣΜΟΣ

Εἰσαγωγή. Τὸ θέμα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ εἶναι δυνατό νὰ ἐρευνηθῆ καὶ ἀναπτυχθῆ καὶ σὲ συσχετισμὸ μὲ τὴ σύγχρονη Φυσικὴ ἐπιστήμη. Σήμερα καὶ ἡ Φυσικὴ ἀπορρίπτει τὴν ἀποψη γιὰ τὰ συστήματα τῆς φύσεως καὶ τοὺς σταθεροὺς νόμους καὶ θεωρεῖ τὸν παρατηρητὴ ἑνὸς φαινομένου ὡς ἕνα συντελεστὴ τῆς παραγωγῆς του. Ἀνάμεσα δηλ. στήν κλασσικὴ Φυσικὴ καὶ στὴ σύγχρονη Φυσικὴ ὑπάρχει ἡ ἐξῆς διαφορὰ : ἡ πρώτη ἐπέδωκε τὴν πλήρη ἀντικειμενικότητα· ἡ δὲ δεύτερη ἀποκαλύπτεται α) μὲ τὸ λόγο τοῦ φὸν Βαϊτσαϊκερ : «Ἡ φύση ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὶς φυσικὰς ἐπιστῆμες» καὶ β) μὲ τὸ κείμενον τοῦ Χάιζενμπεργκ, ποὺ ἀκολουθεῖ :

Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσικὴ καὶ Φιλοσοφία, σσ. 68, 105 :

(Σ' ἕνα ἀτομικὸ φαινόμενο) τὸ πόρισμα τῆς παρατηρήσεως εἶναι μιὰ συνάρτηση πιθανότητας, δηλαδή μιὰ μαθηματικὴ ἔκφραση, ποὺ συνδυάζει δηλώσεις γιὰ πιθανότητες ἢ τάσεις μὲ δηλώσεις γιὰ τὴ γνώση μας ἀναφορικὰ μὲ τὰ γεγονότα. Ἐτσι δὲν μπορούμε ν' ἀντικειμενοποιήσωμε πλήρως τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς παρατηρήσεως, δὲν μπορούμε νὰ περιγράψωμε τί «συμβαίνει» ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴν παρατήρηση καὶ τὴν ἐπόμενη. Αὐτὸ φαίνεται σὰν νὰ εἶχαμε εἰσαγάγει ἕνα στοιχεῖο ὑποκειμενισμοῦ στὴ θεωρία, σὰν νὰ θέλαμε νὰ ποῦμε : ὅ,τι συμβαίνει ἐξαρτιέται ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ τὸ παρατηροῦμε ἢ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ παρατηροῦμε . . . Οἱ φυσικὰς ἐπιστῆμες δὲν περιγράφουν καὶ δὲν ἐξηγοῦν ἀπλῶς τὴ φύση· εἶναι μέρος ἀπὸ τὴν ἀλληλεπίδραση ἀνάμεσα στὴ φύση καὶ τοὺς ἑαυτοὺς μας· περιγράφουν τὴ φύση ὅπως αὐτὴ φανερώνεται στὴ

μέθοδο τῶν ἐρωτήσεών μας. Αυτό ἦταν μιὰ περίπτωση ποῦ ὁ Καρτέσιος¹ δὲν μπορούσε νὰ σκεφθῆ, ἀλλὰ κάνει ἀδύνατο τὸν ὀξύ διαχωρισμὸ ἀνάμεσα στὸν κόσμο καὶ τὸ Ἔγώ.

1. Ὁ Καρτέσιος χώρισε τὸν κόσμο τῶν ἐκτατῶν πραγμάτων ἀπὸ τὸ σκεπτόμενο ὄν.

N. Wiener, Θεὸς καὶ μηχανή, Ἀθήνα 1972, σσ. 102 - 103, μετάφρ. Ἄννας Σταματοπούλου :

Μὲ τὸ ἔργο τοῦ Planck καὶ τοῦ Einstein ἔγινε φανερὸ ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ φυσικοῦ δὲν ἦταν τόσο ἀπλός. Φάνηκε πῶς οἱ κατηγορίες τῆς φυσικῆς δὲν θεμελιώθηκαν μιὰ γιὰ πάντα στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα καὶ πῶς ὁ σκοπὸς τοῦ φυσικοῦ τώρα θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῆ πρὶν ἀπὸ τὶς Νευτώνιες ἔννοιες, νὰ βάλῃ τὶς ποσοτικὲς παρατηρήσεις τοῦ κόσμου σὲ μιὰ σειρά, ἢ ὅποια θὰ πρέπει ν' ἀρχίξῃ μὲ τὰ ἴδια τὰ πειράματα καὶ νὰ τελειώῃ μὲ νέες προβλέψεις γιὰ παρατηρήσεις... Ὁ παρατηρητὴς ἔπαψε νὰναι ὁ ἀθῶος καταγραφέας τῶν ἀντικειμενικῶν του παρατηρήσεων κι ἔφθασε νᾶχη ἐνεργὸ συμμετοχὴ στὸ πείραμα. Καὶ στὴ θεωρία τῆς σχετικότητας καὶ στὴ θεωρία τῶν κβάντα, ὁ ρόλος του στὴ μεταβολὴ τῶν παρατηρήσεων δὲν πρέπει ν' ἀγνοηθῆ. Κι αὐτὸ ὀδήγησε στὴ γέννηση τοῦ σημερινοῦ λογικοῦ θετικισμοῦ.

Ο ΔΑΣΚΑΛΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΜΗ ΔΙΔΑΚΤΟ ΤΗΣ

I. N. Θεοδορακόπουλος, Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα, σσ. 50, 62 :

Ὁ Σωκράτης εἶναι ἕνας ὀλωσδιόλου πρωτότυπος δάσκαλος. Δὲν ἔχει καταρτισμένη διδασχὴ, ὅπως οἱ ἄλλοι. Δὲν διδάσκει τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ πῶς κανεὶς μαθαίνει ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Ἄνοιγει καὶ θεμελιώνει τὸ δρόμο τῆς ψυχῆς, γιὰτὶ ἐκεῖ μέσα θὰ βρῆ κανεὶς ὅ,τι ζητάει. Μὲ τὸ Σωκράτη τὸ πνεῦμα ἀναδιπλώνεται πραγματικὰ πρὸς τὰ μέσα... Ὁ διάλογος γίνεται γιὰ τὸ Σωκράτη μιὰ βαθειὰ πολιτικὴ ἀνάγκη. Μοχθοῦσε μ' αὐτὸν ν' ἀνοίξῃ στοὺς πολῖτες τὸ δρόμο πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὀλότητας.

G. Marcel, Les hommes contre l'humain, σελ. 205 :

‘Ο Φιλόσοφος, με κεφαλαίο, δέν είναι παρά είδωλο. ‘Ο,τι είναι πραγματικό είναι ένας όρισμένος τρόπος ζωής του στοχασμού που μπορεί να επιδιωχθῆ σ’ όλες τις βαθμίδες τῆς ανθρώπινης δραστηριότητας.

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Κ. Γιάσπερς, ‘Υποστασιακή Φιλοσοφία, σελ. 288, μετάφρ. Π. Κα-
νελλόπουλου :

‘Αν ζητάω από τὸ φιλοσοφικό λογισμό ένα γνωστικά συλ-
ληπτό περιεχόμενο, ἄν ζητάω γνώση . . . , ἄν ζητάω τεχνικές συν-
ταγές για τὰ πάντα ἀντί νὰ ζητάω τὴν ἰκανότητα ν’ ἀντλῶ ὑπο-
στασιακά τὴ ζωὴ μου . . . , ἄν ζητάω ψυχοθεραπευτικές ὑποδεί-
ξεις, ἀντί νὰ ζητάω τὴν ἐλευθερία νᾶμαι ὁ ἑαυτός μου, τότε ἡ Φιλο-
σοφία μὲ παρατάει στὴ μέση τοῦ δρόμου. ‘Η Φιλοσοφία ἔχει τὸν
λόγο τῆς μόνον ἐκεῖ ὅπου δέν τὰ καταφέρνουν πιά ἡ γνώση καὶ ἡ
τεχνική. ‘Η Φιλοσοφία ξέρει νὰ δείχνη, ὄχι νὰ δίνη. ‘Η κίνησή τῆς
πάει μαζί μὲ τὶς ἀκτίνες τοῦ ἡλίου, πού εἶναι ταγμένες νὰ φωτίζουν.
‘Η δουλειὰ τῆς Φιλοσοφίας δέν εἶναι νὰ παράγη.

σσ. 393 - 394 :

‘Όταν ἡ Φιλοσοφία εἶναι μισῆ ἀπομακρύνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ
τὴν πραγματικότητα· ὅταν εἶναι ἀκέρια τὸν ὀδηγεῖ κοντὰ τῆς. ‘Η
« μισῆ » Φιλοσοφία μπορεί νᾶχη τ’ ἀποτελέσματα ἐκεῖνα πού τῆς
ἀποδίδει τὸ κατηγορητήριο τῆς ἐποχῆς, μπορεί νὰ χάνεται σὲ διά-
φορα ἀσύνδετα προβλήματα, σὲ στενὴ ἱστορικὴ ἔρευνα κειμένων,
σὲ στριφογυρίσματα τῆς διάνοιας — καὶ χάνει βέβαια ἔτσι τὴν πρα-
γματικότητα. ‘Η ἀκέρια Φιλοσοφία, πού κυριαρχεῖ ἐπάνω σ’ ὄλες
τὶς δυνατότητες, εἶναι ἡ δύναμη πού συγκεντρώνει καὶ πού στη-
ριγμένος ἐπάνω τῆς ὁ ἄνθρωπος εἰσδύει στὴν πραγματικότητα καὶ
γίνεται ὁ ἑαυτός του ὁ ἴδιος.

G. Marcel, Essai de Philosophie Concrète, σελ. 99, μετάφρ. ‘Αννας
Κελεσιδου - Γαλανοῦ :

‘Ο φιλόσοφος ὀφείλει νὰ « γνωρίζη » τὴν ‘Ιστορία τῆς Φιλο-

σοφίας, αλλά, κατὰ τὴ γνώμη μου, σχεδὸν μὲ τὴν ἴδια ἔννοια ποὺ λέγομε ὅτι ἕνας συνθέτης ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ ἀρμονία· δηλαδὴ νὰ κατέχη τὸν ὀπλισμὸ τῆς ἀρμονίας, δίχως νὰ εἶναι σκλάβος τῆς. Ἐκ τῆς στιγμῆς ποὺ εἶναι σκλάβος τῆς δὲν κάνει πιά δημιουργία, δὲν εἶναι καλλιτέχνης.

Κ. Γιάσπερς, Ἐποστοσιακὴ Φιλοσοφία, ΑΦΘΕ 2 1938, σελ. 129, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Εἶναι ἀδύνατο νὰ βροῦμε τὴν ἀληθινὴ Φιλοσοφία ἔτοιμη στὸ παρελθόν. Ἡ παλαιὰ Φιλοσοφία δὲν μπορεῖ ποτέ, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως εἶναι, νὰ γίνῃ δική μας. Στὴν παλαιὰ Φιλοσοφία ἀντικρίζομε βέβαια τὸ ἱστορικὸ ὄρητῆριό τοῦ δικοῦ μας φιλοσοφικοῦ λογισμοῦ καὶ τὴ δική μας σκέψη τὴν ἀναπτύσσομε μελετώντας τοὺς παλαιούς φιλοσόφους, γιατί μονάχα ἡ συναναστροφή μας μ' αὐτοὺς ὀδηγεῖ τὴ δική μας σκέψη στὴν ἀναγκαία διαύγεια. Ἡ φιλοσοφικὴ πάντως σκέψη εἶναι, ἂν θέλῃ νάβῃ γνήσια, πάντα πηγαία καὶ πρωταρχικὴ καὶ πρέπει σὲ κάθε ἐποχὴ νὰ πραγματοποιεῖται ἱστορικὰ μέσα σὲ νέες συνθηκὲς, ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἡ Φιλοσοφία ὡς ἀντίδραση στὸ δογματισμὸ, στὴν προκατάληψη καὶ στὸ φανατισμὸ.
2. «Ἡ ἀλήθεια ἀρχίζει μὲ δύο». Ἀναπτύξτε τὴν ἰδέα ποὺ περιέχει ἡ φράση μὲ ἀναφορὰς στὸν Πλάτωνα καὶ στὸ Γιάσπερς.
3. Συζητήστε τὴν παρακάτω ἀποψη τοῦ **I. N. Θεοδωρακοπούλου** : «Ἐνας ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τῆς Φιλοσοφίας εἶναι νὰ κρατήσῃ τὸν ἄνθρωπο στὰ μέτρα του, νὰ κρατᾷ τὴ λογικὴ τοῦ ἀνθρώπου στὰ μέτρα τῆς, νὰ μὴ τὴν ἀφήσῃ νὰ ἀλαζονεύεται καὶ νὰ φθάσῃ στὴν «ὑβρίν».
4. Ὁ Ἐγελος ἔλεγε ὅτι ὁ Σωκράτης ὑπῆρξε πράγματι φιλόσοφος, γιατί ἔζησε ὁ ἴδιος τὴ φιλοσοφία του, δὲν τὴν ἔγραψε. Μετὰ τὸ Σωκράτη δὲν ὑπάρχουν φιλόσοφοι, ἀλλὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Ἀναπτύξτε τὸ περιεχόμενον τῆς ἀπόψεως αὐτῆς.
5. Συζητήστε τὴν ἰδέα ποὺ περικλείεται στὸ χωρίο 499 b τῆς **Πολιτείας** τοῦ Πλάτωνος : «Οὐτε πόλις οὔτε τρολιτεία οὐδὲ γ' ἀνὴρ ὁμοίως μὴ ποτε γένηται τέλειος, πρὶν ἂν τοῖς φιλοσόφοις τούτοις τοῖς ὀλίγοις καὶ οὐ πονηροῖς, ἀχρήστοις δὲ νῦν κεκλημένοις, ἀνάγκη τις ἐκ τύχης περιβάλλῃ, εἴτε βούλονται εἴτε μὴ, πόλειος ἐπιμεληθῆναι... ἢ τῶν νῦν ἐν δυναστεαῖς... ὄντων ὑέσιν ἢ αὐτοῖς ἐκ τινος θείας ἐπιπνοίας ἀληθινῆς φιλοσοφίας ἔρως ἐμπέσῃ».

6. Τεχνική και άνθρωπος. 'Αντιμετωπίσετε τὸ θέμα μὲ προσωπικὲς παρατηρήσεις. Χρησιμοποιήσετε κατάλληλα τὶς ἰδέες πού περιέχονται στὰ ἀκόλουθα κείμενα :

α) **Β. Χάιζενμπεργκ, Φυσικὴ καὶ Φιλοσοφία**, σσ. 254 - 255 : « Ἦταν ἓνας γερο - ραββίνος, ἱερέας διάσημος γιὰ τὴ σοφία του, τὸν ὁποῖο ἔρχονταν νὰ συμβουλευθοῦν ὄλοι οἱ ἄνθρωποι. Τὸν ἐπισκέφθηκε ἓνας ἄντρας γεμάτος ἀπόγνωση γιὰ ὄλες τὶς ἀλλαγές πού γίνονταν γύρω του, θρηνώνοντας γιὰ ὄλο τὸ κακὸ πού εἶχε κάνει ἢ λεγόμενη τεχνικὴ πρόοδος. « Δὲν εἶναι ἐντελῶς ἀνώφελος ὄλος αὐτὸς ὁ τεχνικὸς μπελᾶς », ἀναφώνησε, « ἂν ἐξετάση κανεὶς τὶς πραγματικὲς ἀξίες τῆς ζωῆς; ». « Μπορεῖ νᾶναι ἔτσι », ἀπάντησε ὁ ραββίνος, « ἀλλὰ ἂν φερθῆ κανεὶς σωστά, μπορεῖ νὰ μάθῃ ἀπὸ τὸ κάθε τι ». « Ὁχι », ἀνταπάντησε ὁ ἐπισκέπτης, « δὲν μπορεῖ νὰ μάθῃ κανεὶς ἀπολύτως τίποτα ἀπὸ τέτοια ἀνόητα πράγματα ὅπως ὁ σιδηρόδρομος ἢ τὸ τηλέφωνο ἢ ὁ τηλέγραφος ». 'Αλλὰ ὁ ραββίνος ἀπάντησε : « Κάνεις λάθος. 'Απὸ τὸ σιδηρόδρομο μπορεῖς νὰ μάθῃς ὅτι, ἔχοντας καθυστερήσει ἓνα λεπτό, μπορεῖ νὰ χάσης τὰ πάντα. 'Απὸ τὸν τηλέγραφο μαθαίνεις ὅτι κάθε λέξη ἔχει τὸ βᾶρος τῆς. Καὶ ἀπὸ τὸ τηλέφωνο μαθαίνεις πῶς ὄ,τι λέμε ἐδῶ μπορεῖ ν' ἀκουσθῆ ἐκεῖ ». 'Ο ἐπισκέπτης κατᾶλαβε τί ἐννοοῦσε ὁ ραββίνος καὶ ἔφυγε.

β) **N. Wiener, Θεὸς καὶ μηχανή**, σσ. 96 - 97 : « Μοῦ φαίνεται πῶς ἡ μεγαλύτερη ἐλπίδα γιὰ μιὰ ἱκανοποιητικὴ μηχανικὴ μετάφραση εἶναι τὸ νὰ ἀντικαταστήσουμε, στὴν ἀρχὴ τουλάχιστον, ἓνα καθαρὸ μηχανισμό μ' ἓνα ἄνθρωπο - μηχανικὸ σύστημα πού θὰ περιλαμβάνῃ σὰν κριτὴ ἓναν ἔμπειρο μεταφραστὴ, ὁ ὁποῖος θὰ τὴ διδάξῃ μὲ ἀσκήσεις, ἀκριβῶς ὅπως ὁ δάσκαλος διδάσκει τοὺς μαθητές του . . . ἂν τὸ ἀνθρώπινο στοιχεῖο πρόκειται νὰ μπῆ σὰν κριτής, εἶναι πολὺ λογικὸ νὰ τὸ εἰσαγάγωμε καὶ σὲ ἄλλα στάδια. Σὲ μιὰ μεταφραστικὴ μηχανὴ δὲν εἶναι οὐσιαστικὸ τὸ ὅτι τὸ μηχανικὸ στοιχεῖο τῆς μηχανῆς θὰ μᾶς δώσῃ μιὰ καὶ μοναδικὴ πλήρῃ μετάφραση. Μπορεῖ νὰ μᾶς δώσῃ ἓναν ἀριθμὸ πιθανῶν μεταφράσεων γιὰ κάθε πρόταση πού βρίσκεται μέσα στὰ πλαίσια τῶν γραμματικῶν καὶ λεξικογραφικῶν κανόνων καὶ ν' ἀφήνῃ στὸν κριτὴ τὸ πολὺ ὑπεύθυνο καθήκον . . . τῆς ἐκλογῆς τῆς μηχανικῆς μετάφρασεως πού ταιριάζει καλύτερα στὴν ἐννοια ».

Β' ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Πλάτων, Θεαίτητος. 'Ανέκδοτη μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου.

Ὁ « Θεαίτητος » εἶναι διάλογος γραμμένος ἀπὸ τὸν Πλάτωνα σὲ ὄριμη ἡλικία, γύρω στὰ 369 π.Χ. Θέμα του εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως. Πρόσωπα τοῦ διαλόγου : ὁ Σωκράτης, ὁ μαθηματικὸς Θεόδωρος καὶ ὁ νεαρὸς Θεαίτητος. Ὁ Σωκράτης προκαλεῖ τὸ Θεαίτητο νὰ δώσῃ ὄρισμὸ τῆς γνώσεως (τί ἐστὶν ἐπιστήμη). Οἱ διάφοροι ὀρισμοὶ ὅμως, πὸν προτείνει ὁ Θεαίτητος, ἀπορρίπτονται ἀπὸ τὸ Σωκράτη μετὰ ἀπὸ σχετικὴ συζήτηση. Ἐτσι μὲ τὸ διάλογο αὐτὸ καθορίζεται, τί δὲν εἶναι γνώση, χωρὶς νὰ δίνεται ἓνας θετικὸς ὀρισμὸς τῆς.

145 e ἐπ.

ΣΩ. Ἀκριβῶς λοιπὸν σ' αὐτὸ εἶναι πὸν ἔχω τὴν ἀπορία καὶ δὲν μπορῶ μέσα μου νὰ καταλάβω καλὰ, ἢ γνώσῃ τί πρᾶγμα τάχα νὰ εἶναι. Μποροῦμε νὰ τὸ προσδιορίσωμε λοιπὸν; τί λέτε; ποιοὺς ἀπὸ σᾶς θὰ τὸ εἶπῃ πρῶτος; . . .

ΘΕΑΙ. Νομίζω λοιπὸν ὅτι καὶ ὅσα θὰ μποροῦσε κανεὶς ἀπὸ τὸ Θεόδωρο νὰ μάθῃ εἶναι γνώσεις, καὶ ἡ γεωμετρία καὶ ὅσες ἄλλες

τώρα δὰ ἐσὺ ἀνέφερες, ἐπίσης καὶ ἡ ὑποδηματοποιία καὶ οἱ τέχνες τῶν ἄλλων χειροτεχνῶν, ὅλες μαζὶ καὶ κάθε μιὰ χωριστὰ δὲν εἶναι ἄλλο τίποτα παρὰ γνώσεις.

ΣΩ. . . . "Ὅταν λὲς ὑποδηματοποιία, μήπως ἐννοεῖς τίποτ' ἄλλο παρὰ τὴν τέχνην ποὺ ἐργάζεται τὰ ὑποδήματα;

ΘΕΑΙ. Τίποτε ἄλλο.

ΣΩ. Καὶ τί ἐννοεῖς, ὅταν λέγῃς ξυλουργική; Μήπως τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν τέχνην ποὺ ἐργάζεται τὰ ξύλινα σκεύη;

ΘΕΑΙ. Οὔτε ἐδῶ ἐννοῶ τίποτε ἄλλο.

ΣΩ. Καὶ στὰ δύο λοιπὸν, τίνος τέχνην εἶναι ἡ κάθε μία, τοῦτο ὀρίζεις;

ΘΕΑΙ. Ναί.

ΣΩ. "Ὅ,τι ρωτήσαμε ὅμως Θεαίτητε, δὲν ἦταν αὐτό, τίνων πραγμάτων εἶναι ἡ ἐπιστήμη, οὔτε πόσες εἶναι. Γιατί δὲν ρωτήσαμε, ἐπειδὴ θέλαμε νὰ τίς ἀπαραριθμήσωμε, ἀλλὰ γιὰ νὰ μάθωμε τί πρᾶγμα εἶναι ἡ ἴδια ἡ γνώση. "Ἡ δὲν λέγω τίποτε;

ΘΕΑΙ. Πολὺ ὀρθὰ μάλιστα.

ΣΩ. Πρόσεξε λοιπὸν κι' αὐτὸ ἐδῶ. "Ἄν μᾶς ρωτοῦσε κανεὶς γιὰ κάτι μηδαμινὸ καὶ πρόχειρο, ἄς ποῦμε γιὰ τὸν πηλὸ, τί πρᾶγμα εἶναι, ἂν τοῦ ἀποκρινώμαστε: εἶναι ὁ πηλὸς τῶν μαστόρων ποὺ κάνουν φούρνους καὶ μαγειρεῖα, ὁ πηλὸς τῶν πλινθοποιῶν, δὲν θὰ εἴμαστε γελοῖοι;

ΘΕΑΙ. Ἴσως.

ΣΩ. . . . νομίζεις καταλαβαίνει κανεὶς τὸ ὄνομα ἑνὸς πράγματος, ἂν δὲν γνωρίζει τί εἶναι τὸ πρᾶγμα;

ΘΕΑΙ. Καθόλου.

ΣΩ. Οὔτε λοιπὸν τὴν ὑποδηματοποιία καταλαβαίνει οὔτε ἄλλη καμμιά τέχνη, ὅποιος δὲν γνωρίζει τί εἶναι τέχνη;

ΘΕΑΙ. Ἔτσι εἶναι.

ΣΩ. "Ἄρα εἶναι γελοία ἡ ἀπόκριση αὐτοῦ ποὺ ρωτήθηκε, τί εἶναι γνώση, ὅταν αὐτὸς ἀποκρίνεται μὲ τὸ ὄνομα κάποιου τέχνης. Γιατί ἔτσι μᾶς ὀνομάζει κάποιου πράγματος τὴν γνώση, ἐνῶ δὲν ρωτήθηκε γι' αὐτό.

ΘΕΑΙ. Φαίνεται.

ΣΩ. Ἐπειτα ἐνῶ μποροῦσε νὰ ἀποκριθῇ ἀπλὰ καὶ σύντομα, διατρέχει ἀπέραντο δρόμο. Ἔτσι καὶ στὴν ἐρώτηση γιὰ τὸν πηλὸ

μπορούσε πρόχειρα και άπλά να είπῃ, ὅτι χῶμα ανάμιχτο μὲ νερὸ εἶναι πηλός, τίνος ὅμως τεχνίτη πηλός εἶναι νὰ τὸ ἀφήσῃ κατὰ μέτρος . . .

ΣΩ. Ἐμπρὸς λοιπὸν . . . τὰ πολλὰ εἶδη τῆς γνώσεως νὰ τὰ προσαγορεύσῃς μὲ μιὰ ἔννοια . . .

ΘΕΑΙ. . . . Μοῦ φαίνεται, ὅποιος γνωρίζει κάτι, αἰσθάνεται αὐτὸ ποὺ γνωρίζει, καὶ ὅπως φαίνεται τώρα, τίποτ' ἄλλο δὲν εἶναι ἢ γνώση παρὰ αἴσθησι.

ΣΩ. Πολὺ καλά καὶ μὲ γενναιότητα τὸ εἶπες παιδί μου. Γιατί ἔτσι πρέπει νὰ ἐκφέρῃ κανεὶς τὴ γνώμη του. Ἔλα ὅμως αὐτὸ νὰ τὸ ἐξετάσωμε μαζί, ἂν εἶναι σωστός γόνος ἢ κανένα ἀνεμογένευμα . . .

186 c ἐπ.

ΣΩ. Μερικὰ λοιπὸν εἶναι ἀπὸ τὴ φύση δοσμένο νὰ τὰ αἰσθάνωνται ἄνθρωποι καὶ ζῶα εὐθύς ὡς γεννηθοῦν, ὅσα δηλαδὴ αἰσθήματα καταφθάνουν διὰ μέσου τοῦ σώματος στὴν ψυχὴ, ἐνῶ οἱ διαλογισμοὶ γι' αὐτὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ εἶναι καὶ ὡς πρὸς τὴν ὠφέλεια ἔρχονται μὲ μόχθο καὶ πολὺν καιρὸ μέσα ἀπὸ πολλὴν ἄσκησι καὶ παιδεία, σ' ὅσους βέβαια ἔρχονται.

ΘΕΑΙ. Εἶναι ὀλωσδιόλου ἔτσι.

ΣΩ. Εἶναι λοιπὸν δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀλήθεια ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ σώματός μας ποὺ δὲν συλλαβαίνει τὸ εἶναι;

ΘΕΑΙ. Ἄδύνατο.

ΣΩ. Γιὰ ὅ,τι πρᾶγμα ὅμως ἀστοχήσῃ κανεὶς τὴν ἀλήθεια, θὰ γίνῃ ποτὲ γνώστης του;

ΘΕΑΙ. Πῶς νὰ γίνῃ, καλέ μου Σωκράτη.

ΣΩ. Μέσα λοιπὸν στὰ παθήματα τῶν αἰσθήσεων δὲν ὑπάρχει γνώση, ἐνῶ μέσα στοὺς διαλογισμοὺς γι' αὐτὰ ὑπάρχει. Γιατί τὸ εἶναι καὶ τὴν ἀλήθεια ἐδῶ δὲ (δηλ. στοὺς διαλογισμοὺς), ὡς φαίνεται, μπορεῖ κανεὶς νὰ τ' ἀγγίξῃ, ἐκεῖ (δηλ. στὰ αἰσθήματα) ὅμως ἀδύνατο.

ΘΕΑΙ. Φαίνεται.

ΣΩ. Ἐκεῖνο καὶ τοῦτο λοιπόν θὰ τὰ εἰπῆς τὸ ἴδιο, ἐνῶ ἔχουν τόσες διαφορές;

ΘΕΑΙ. Ὁχι, δὲν θὰ ἦταν σωστό.

ΣΩ. Τί ὄνομα, λοιπόν, δίνεις σ' ἐκεῖνο, δηλαδή στὸ νὰ βλέπης, ν' ἀκοῦς, νὰ ὀσφραίνεσαι, νὰ κρυώνης καὶ νὰ ζεσταίνεσαι;

ΘΕΑΙ. Τὸ λέγω αἴσθησι, αἰσθάνεσθαι, τί ἄλλο βέβαια.

ΣΩ. Ὀλόκληρο λοιπόν αὐτὸ τὸ λές αἴσθησι;

ΘΕΑΙ. Κατ' ἀνάγκη.

ΣΩ. Σ' αὐτὸ λοιπόν, λέμε, δὲν εἶναι δοσμένο νὰ ἀγγίση τὴν ἀλήθεια οὔτε καὶ τὸ εἶναι.

ΘΕΑΙ. Ὁχι βέβαια.

ΣΩ. Οὐδὲ τὴ γνώση λοιπόν.

ΘΕΑΙ. Ὁχι βέβαια.

ΣΩ. Δὲν γίνεται λοιπόν ποτέ, καλέ μου Θεαίτητε, αἴσθησι καὶ γνώση νὰ εἶναι τὸ ἴδιο.

ΘΕΑΙ. Δὲν φαίνεται, Σωκράτη μου. Καὶ τώρα πιὸ πολὺ ἔγινε ὀλοφάνερο, ὅτι ἄλλο εἶναι ἢ γνώση ἀπὸ τὴν αἴσθησι.

ΣΩ. Ἐμεῖς ὅμως δὲν ἀρχίσαμε δὰ γι' αὐτὸ τὴ συζήτησή μας, νὰ βροῦμε δηλαδή τί δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ τί εἶναι. Κι' ὅμως προχωρήσαμε τόσο, ὥστε νὰ μὴν τὴν ζητοῦμε καθόλου μέσα στὴν αἴσθησι, ἀλλὰ μέσα σ' ἐκεῖνο τὸ ὄνομα, ποῦ ἔχει ἢ ψυχὴ ὅταν αὐτὴ καθ' ἑαυτοῦ της καταγίνεται μὲ τὰ ὄντα.

Ἄριστοτέλης, Μετὰ τὰ Φυσικά. Μετάφραση Κ. Δ. Γεωργούλη, Ἄριστοτέλους, Πρώτη φιλοσοφία, Ἀθῆναι 1973², σελ. 1 ἐπ.

« Μετὰ τὰ Φυσικά » ὠνομάσθηκε ἀπὸ τὸν περιπατητικὸ φιλόσοφο Ἀνδρόνικο τὸ Ρόδιο ἢ « Πρώτη Φιλοσοφία » τοῦ Ἄριστοτέλη, γιὰ τὸν τυχαῖο λόγο ὅτι στὴ σειρὰ τῶν ἔργων του ἐρχόταν μετὰ τὰ « Φυσικά ». Μὲ τὴν ἐπιγραμματικὴ πρώτη φράσι ὅτι « πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει » καὶ μὲ τὴ διαπίστωση ὅτι ἡ γνώση τοῦ « διότι » εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὴ γνώση τοῦ « ὅτι », ὁ Ἄριστοτέλης ὀρίζει τὴν « Πρώτη Φιλοσοφία » ὡς τὴ γνώση τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν αἰτίων ὄλων τῶν πραγμάτων.

980 α 21 ἐπ.

Κάθε ἄνθρωπος ἀπὸ τὴ φύση του κινημένος ὀρέγεται μέσα στὴ

θέα του είδους των πραγμάτων να ζη· απόδειξη γι' αυτό είναι η αγάπηση των αισθήσεων· γιατί βέβαια είναι αγαπητές μονάχες τους, χωρίς να υπολογίζωμε την ωφέλειά τους και περισσότερο από τις άλλες η αίσθηση των ματιών· γιατί όχι μονάχα όταν θέλωμε να κάμωμε κάτι, αλλά και όταν κανένας μελλοντικός πρακτικός σκοπός δεν μᾶς απασχολῆ, ἡμπορεῖ να εἰπῆ κανεὶς πῶς ἡ ὄραση ἀξίζει ὅσο ὄλες οἱ ἄλλες· αἰτία εἶναι, πῶς μᾶς δίνει τὴ μεγίστη ἰκανότητα, ὅσο καμιὰ ἄλλη αἴσθηση, να ξεχωρίζωμε τὰ πράγματα καὶ πολλές φανερώνει διαφορές. εἶναι γεγονός πῶς ἡ φύση γεννᾷ τὰ ζῶα με τὴν ἐξὴ τῆς αἴσθησης, ἀπ' αὐτὴ σὲ ἄλλα ζῶα δὲν φυτρώνει μέσα τους μνημονικό, σὲ ἄλλα ὁμως φυτρώνει. καὶ γιὰ τὴν αἰτία αὐτὴ αὐτὰ εἶναι φρονιμώτερα καὶ μαθητικώτερα καὶ ὄχι ὅσα δὲν ἡμποροῦν να θυμοῦνται. . . τὰ ἄλλα λοιπὸν ζῶα ζοῦν με τὶς αἰσθητικὲς παραστάσεις καὶ τὶς μνημονικὲς ἐντυπώσεις καὶ στὴν ἐμπειρία ἀσήμαντη μετοχὴ ἔχουν· τὸ γένος ὁμως τῶν ἀνθρώπων κοντὰ σ' αὐτὰ καὶ με τέχνες καὶ με λογισμοὺς ζῆ. φυτρώνει ἀκόμη μέσα στὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὴ μνήμη ἐμπειρία· γιατί οἱ πολλὲς τοῦ ἴδιου πράγματος μὴμες μιᾶς ἐμπειρίας ἀποτελοῦν δύναμη. καὶ κοντεύει με τὴν ἐπιστήμη καὶ τέχνη ὁμοιο πρᾶγμα να εἶναι καὶ ἡ ἐμπειρία. βγαίνει ἀκόμη ἐπιστήμη καὶ τέχνη στοὺς ἀνθρώπους με τὴ χρησιμοποίηση τῆς ἐμπειρίας· γιατί βέβαια, ὅπως εἶπε ὁ Πῶλος « ἡ ἐμπειρία ἔφτειασε τὴν τέχνη, ἡ ἀπειρία ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά τὴν τύχη » γίνεται τέχνη ὅταν ἀπὸ πολλὰ τῆς ἐμπειρίας ἐνοήματα γίνῃ μιὰ καθολικὴ γιὰ μιᾶς λογῆς πράγματα κρίση· γιατί τὸ να κἀν κανεὶς τὴ σκέψη ὅτι στὸν Καλλία πού ἦταν ἄρρωστος ἀπ' αὐτὴ ἐδῶ τὴν ἀρρώστεια αὐτὸ ἐδῶ τοῦ ἔκαμε καλὸ καὶ στὸ Σωκράτη καὶ τὸ ἴδιο· σὲ καθένα ξεχωριστὰ ἀπὸ πολλοὺς, πέφτει στὴν ἐμπειρία· ἡ σκέψη ὁμως πῶς σὲ ὄλους τοὺς τέτοιους παρμένους μαζί σὲ ἓνα ξεχωριστὸ εἶδος, ὅταν εἶχαν αὐτὴ ἐδῶ τὴν νόσο ἔκαμε καλὸ, π.χ. στοὺς φλεγματικούς ἢ χοληρικούς ὅταν κάψα πυρετοῦ τοὺς πιάση, αὐτὸ πέφτει στὴν τέχνη. Σχετικὰ πρὸς τὴν πρακτικὴ ὄχι μονάχα φαίνεται ἡ ἐμπειρία να μὴ ἔχη καμιὰ διαφορὰ, μὰ πιὸ πολὺ ἐπιτυχαίνουν οἱ ἐμπειρικοί, ἀπὸ ἐκείνους ὅσοι ἡμποροῦν να εἰποῦν τὸν λόγο χωρὶς να ἔχουν τὴν ἐμπειρικὴ ἰκανότητα· αἰτία εἶναι τὸ πῶς ἡ ἐμπειρία εἶναι γνώση τῶν ἀτομικὰ ξεχωρισμένων, ἡ τέχνη ἐξάλλου τῶν καθολικῶν, οἱ πράξεις ὁμως καὶ οἱ γενέσεις

όλες έχουν σχέση με το άτομικά ξεχωρισμένο, γιατί ο γιατρός δεν γιατρεύει άνθρωπο κυριολεκτικά παρά σε δευτερεύουσα άποψη, αλλά τον Καλλία ή τον Σωκράτη ή κάποιον άλλον έτσι λεγόμενο, που τοῦ συμβαίνει νὰ εἶναι ἄνθρωπος· ἐὰν λοιπὸν κάποιος κατέχη τὸν λόγο χωρὶς τὴν ἐμπειρία, καὶ τοῦ εἶναι γνώριμο τὸ καθολικὸ ὄχι ὅμως καὶ τὸ ξεχωριστὸ πού εἶναι μέσα σ' αὐτό, πολλές φορές θὰ ἀποτύχη στὴ θεραπεία· γιατί ἐκεῖνο πού θεραπεύομε εἶναι τὸ ξεχωριστό· παρ' ὅλα αὐτά, ἡ κατοχὴ τοῦ εἶδους τῶν πραγμάτων καὶ ἡ βαθειὰ τους κατανόηση ὑπάρχει κατὰ τὴν γνώμη μας στὴν τέχνη περισσότερο καὶ ὄχι στὴν ἐμπειρία καὶ κρίνομε σοφτέρους τοὺς τεχνίτες ἀπὸ τοὺς ἐμπειρικούς, σύμφωνα μὲ τὴ σκέψη πὼς ἡ σοφία σὲ κάθε ἄνθρωπο ἀκολουθεῖ τὴν καθαρὴ εἶδηση πού ἔχει αὐτὸς γιὰ τὰ πράγματα· κι' αὐτὸ γιατί αὐτοὶ ἔχουν καθαρὴ εἶδηση γιὰ τὴν αἰτία, οἱ ἄλλοι ὅμως ὄχι. οἱ ἐμπειρικοὶ βέβαια κατέχουν τὸ «ὄτι», ἀλλὰ τὸ «διότι» δὲν τὸ κατέχουν. στοὺς ἄλλους ὅμως τὸ διότι καὶ ἡ αἰτία εἶναι γνώριμη... γενικὰ εἶναι σημάδι πού ξεχωρίζει αὐτὸν πού κατέχει ἐνσυνείδητη γνώση, τὸ ὅτι ἡμπορεῖ νὰ διδάσκη· καὶ γι' αὐτὸ κάνομε τὴ σκέψη πὼς ἡ τέχνη εἶναι σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ἐμπειρία· γιατί οἱ τεχνίτες ἡμποροῦν νὰ διδάσκουν ὄχι ὅμως καὶ οἱ ἐμπειρικοὶ. κοντὰ σ' αὐτὰ ἔχομε τὴν ἰδέα πὼς καμιά αἰσθησις δὲν εἶναι σοφία, μὲ ὅλο βέβαια πού οἱ αἰσθήσεις εἶναι τὰ ἐγκυρότατα μέσα γιὰ τὴ γνώση τῶν ξεχωριστῶν πραγμάτων· δὲν λένε ὅμως τὸ γιατί γιὰ κανένα, π.χ. γιατί εἶναι θερμὸ τὸ πῦρ, ἀλλὰ μονάχα ὅτι εἶναι θερμό.

I.N. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία, τόμ. Γ', 'Αθῆναι 1975, σσ. 101 - 3.

Ὅταν ὁμιλοῦμε γιὰ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο, ἔχομε στὸ νοῦ μας μιὰ σχέση χώρου. Τὸ ἓνα σημεῖο ἀναφορᾶς στὴ σχέση αὐτὴ εἶναι ὁ ἐξω κόσμος, ὅπως αὐτὸς ἀπλώνεται μέσα στὸ χῶρο καὶ τὸ ἄλλο σημεῖο ἀναφορᾶς εἶμαι ἐγὼ μὲ τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴ μου. Ὁ ἐξω καὶ ὁ ἔσω κόσμος νοοῦνται σ' αὐτὴ τὴ σχέση κατὰ χῶρον. Ὁ ἐξω κόσμος εἶναι ἐκεῖ, ὅπου δὲν εἶμαι ἐγὼ, δηλαδὴ ἡ διαχωριστικὴ γραμμὴ τῶν δύο αὐτῶν σημείων τοῦ χῶρου εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ σώματός μου. Τὸ ἔμψυχο σῶμα, πού τὸ περιβάλλει ὁ ἐξωτερικὸς κόσμος, τὸ ὀνομάζομε ψυχοφυσικὸ ὑποκείμενο. Ἐντικείμενο στὴν πε-

ρίπτωση αυτή είναι η πραγματικότητα που περιβάλλει το έμψυχο σώμα μου. 'Ο μόνος χῶρος που δὲν ἀνήκει στὴν πραγματικότητα αὐτὴν εἶναι τὸ έμψυχο σώμα μου, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν ἔδρα τοῦ ἔσω κόσμου.

Εἶναι δυνατόν ὅμως νὰ κατατάξω στὸν ἔξω κόσμο, δηλαδὴ νὰ περιλάβω στὴν ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου καὶ τὸ σώμα μου, καθὼς καὶ κάθε τι πὸ εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ συνειδέναί μου. 'Ανεξάρτητη ὅμως ἀπὸ τὴ συνείδησή μου εἶναι καὶ ἡ ψυχικὴ ζωὴ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. "Ὡστε ὅλος ὁ φυσικὸς κόσμος, τὸ σώμα μου καὶ ἡ ψυχικὴ ζωὴ τῶν ἄλλων εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενο τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ ὑποκείμενο στὴν περίπτωσιν αὐτὴ περιλαμβάνει τὴν ψυχὴ μου, τὶς παραστάσεις τῆς καὶ γενικῶς ὅλα τὰ βιώματά τῆς. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ συνειδέναί μου μὲ τὸ περιεχόμενό του ἀποτελεῖ τώρα τὸ ὑποκείμενο. Τώρα δὲν ὑπάρχει διαχωριστικὴ γραμμὴ χώρου μεταξὺ ἀντικειμένου καὶ ὑποκειμένου, γιατί τὸ συνειδέναί καὶ τὰ βιώματά του δὲν κατέχουν χῶρο οὔτε νοοῦνται κατὰ χῶρον. Τὸ ἀντικείμενο ἐξ ἄλλου τώρα εἶναι δυνατόν νὰ τὸ ὀνομάσω ὑπερβατικόν, γιατί εἶναι κάτι πέρα ἀπὸ τὴ συνείδησή μου καὶ τὰ βιώματά τῆς. Τώρα δὲν εἶναι πλέον ἡ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν δύο μερῶν τοῦ χώρου ἐκείνη πὸ προσδιορίζει τὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ ὑποκείμενο, ὅπως στὴν ἀρχή. 'Ο ὅρος «ἔξωτερικὸς κόσμος» καθὼς καὶ ὁ ἀντίστοιχος ὅρος «ἔσωτερικὸς κόσμος» δὲν ἔχουν τώρα τὴ σημασία τοῦ χώρου. 'Εξωτερικὸς κόσμος εἶναι τώρα ὁ κόσμος χωριστὰ ἀπὸ τὸ συνειδέναί μου καὶ ἔσωτερικὸς εἶναι τὸ συνειδέναί μου μὲ τὸ περιεχόμενό του, δηλαδὴ μὲ τὶς παραστάσεις, τὰ νοήματα, τὰ βουλήματα, τὰ συναισθήματα καὶ γενικῶς τὰ βιώματά μου.

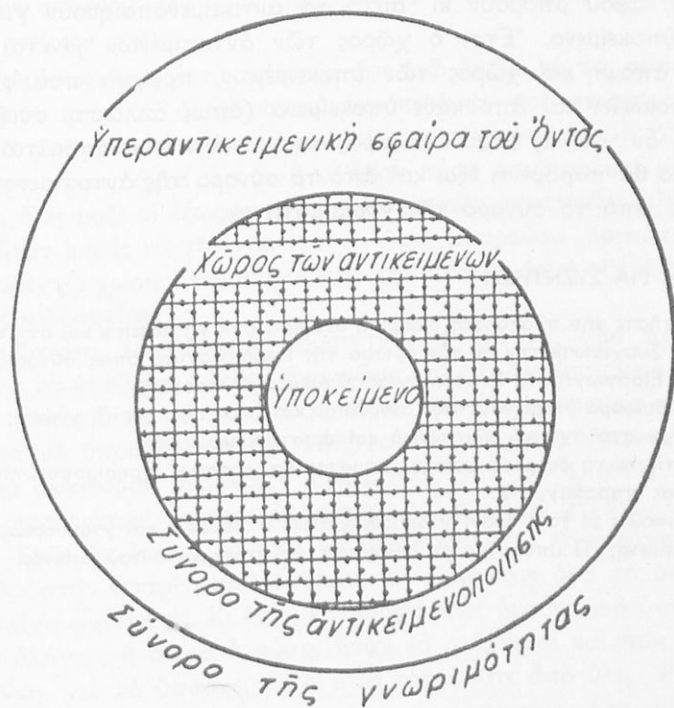
Εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ σχηματίσω καὶ μιὰ τρίτη ἔννοια ἀντικειμένου, ἢ ὁποῖα προκύπτει, ἂν χωρίσω μὲ τὸ νοῦ μου ἀπὸ τὸ συνειδέναί μου τὸ περιεχόμενό του, δηλαδὴ τὶς παραστάσεις, τὰ νοήματα, τὰ συναισθήματα καὶ γενικῶς τὰ βιώματά του. 'Αντικείμενο εἶναι στὴν περίπτωσιν αὐτὴ τὸ σύνολο τῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ ὑποκείμενο εἶναι ἡ συνείδησιν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν, δηλαδὴ χωριστὰ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό τῆς. Τὴν πρώτη φορά ἀντικείμενο ἦταν ὁ ἔξωτερικὸς κόσμος, τὴ δεύτερη φορά ἦταν ὁ ἔξωτερικὸς κόσμος καθὼς καὶ ὁ ψυχικὸς κόσμος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τὴν τρίτην φορά ἀντικείμενο εἶναι μόνον τὸ περιεχόμενο τοῦ συνειδέναί.

Τὸ τρίτο τοῦτο ἀντικείμενο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὸ μπερδέψω μὲ τὰ δύο ἄλλα, γιατί, ὅπως εἶπαμε, εἶναι μόνον τὸ περιεχόμενο τοῦ συνειδέναί. Ἐξ ἄλλου ὑποκείμενο στὴν περίπτωσιν αὐτὴ εἶναι ἡ συνείδησις αὐτὴ καθ' ἑαυτήν.

Ε. Π. Παπανοῦτσος, Γνωσιολογία, Ἀθήνα 1973, σσ. 62 - 63.

Πολὺ πρὶ ἑνδιαφέρουσες καὶ γονιμότερες ἀπὸ τίς φαινομενολογικὲς « διαπιστώσεις », ὅπου θεμελιώνει τὴ ρεαλιστικὴ θεωρία ὁ Ν. Hartmann, εἶναι οἱ προσπάθειές του νὰ βαθύνει μὲ λεπτές ἀναλύσεις τὴν ἔννοιαν τοῦ « ἀντικειμένου ». Ἀπέναντι στοῦ εἶναι, γράφει, ἡ γνώσις εἶναι περιορισμένη· ἀπλώνεται μόνον σ' ἓνα τμήμα του : ἕως ἐκεῖ ὅπου τὸ ὄν γίνεται ἀντικείμενο γιὰ ἓνα ὑποκείμενο, ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ο π ο ι ε ῖ τ α ι. Καὶ ἐπειδὴ τὸ ἴδιον τὸ ὑποκείμενο εἶναι κάτι ποῦ ὑπάρχει, καὶ ἐπομένως ἀνήκει καὶ αὐτὸ στὴν ἴδια ὄντολογικὴ σφαῖρα μαζί μὲ τὰ ἀντικείμενά του, πρέπει νὰ τὸ φαντασθοῦμε περιστοιχισμένο ἀπὸ τὴ ζώνη τοῦ (γιὰ τοῦτο τὸ ὑποκείμενο) ἀντικειμενοποιημένου ὄντος, σὰν περιοχὴ ποῦ ἐγγράφεται μέσα στὴ σφαῖρα τοῦ εἶναι. Δυνάμει ἡ περιοχὴ αὐτὴ εἶναι ἀπεριόριστη, γιατί τὸ ὄν, ἀδιάφορο καθὼς εἶναι ἀπέναντι στὴ γνώσις, δὲν ἀντιστέκεται στὴν παραπέρα ἀντικειμενοποίησίν του· ἡ γνώσις καταρχὴν εἶναι ἱκανὴ ὅλο καὶ βαθύτερα νὰ εἰσχωρεῖ μέσα στοὺς κόλπους του. Στὴν πραγματικότητά ὅμως, ὅσο κι' ἂν μπορεῖ νὰ διευρύνεται πρὸς κάθε διεύθυνση, τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ ἀντικειμενοποιημένου ὄντος ἔχει τὰ ὅριά του καὶ πέρα ἀπ' αὐτὰ ἀπλώνεται ὁ ἀπέραντος χῶρος τοῦ ὑπεραντικειμενικοῦ (das Transobjective), ἀφοῦ ἡ ἀνθρώπινη γνώσις εἶναι περιορισμένη, ἀγκαλιάζει δηλ. πάντα ἓνα τμήμα τοῦ ὄντος καὶ ὄχι τὸ εἶναι σὲ ὁλόκληρον τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος του. Φυσικὰ ἄλλες διαστάσεις ἔχει ὁ χῶρος τοῦ ἀντικειμενοποιημένου ὄντος γιὰ τὴν ἀπλοϊκὴ ἀντίληψιν καὶ ἄλλες γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἢ τὴ φιλοσοφικὴ. Σὲ κάθε ὅμως ἀναβαθμὸ γνωστικῶν ἐπιδόσεων διαχωρίζεται τὸ ἀντικειμενοποιημένο ἀπὸ τὸ ὑπεραντικειμενικὸ ὄν καὶ τὸ σχῆμα ἐπαναλαμβάνεται μὲ τὸν ἴδιον τύπον. Τέλος καὶ μέσα στὸν τομέα τοῦ ὑπεραντικειμενικοῦ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ ἀκόμη διάκρισις : νὰ ξεχωρίσωμε τὸ πρὸς τὸ παρὸν ἄ γ ν ω σ τ ο ἀπὸ τὸ γιὰ πάντα ἀδύνατον νὰ γνωριστῇ, τὸ ὑπερνοητό. Τὸ πρῶτον ἀποτελεῖ, πάλιν ὀρισμένον τομέα μέσα στὸν χῶρον τοῦ ὑπε-

ραντικειμενικοῦ καί περιλαμβάνει τὸ ὄν πού δὲν ἔχει ἀκόμη ἀντικειμενοποιηθεῖ. Τὸ δεύτερο δηλώνει τὰ ἀνεξιχνίαστα βάρη τοῦ ὄντος πού δὲν μποροῦν ποτέ νὰ ἀντικειμενοποιηθοῦν, γιατί εἶναι ἐντελῶς ἀπλησίαστα ἀπὸ τὴν ἀντίληψη καί τὴ νόσή μας. Τὸ σχῆμα δείχνει παραστατικά τὴ δομὴ τοῦ ὄντολογικοῦ σύμπαντος κατὰ τὸν N. Hartmann.

Στὸ διάγραμμα τοῦτο, τονίζει ὁ N. Hartmann, τὸ «ὑποκείμενο» δὲν εἶναι τὸ «ὑπερβατολογικὸ ὑποκείμενο» τῶν καντιανῶν, ἀλλὰ τὸ ἐμπειρικό. Μόνο τὸ ἐμπειρικό ὑποκείμενο εἶναι πραγματικό καί ἔχει θέση στὴν ὄντολογία. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἓνα ἐμπειρικά ὑποκείμενα ὑπάρχουν ἀναρίθμητα. Γιὰ τὸ καθένα τους τὸ ὄντολογικὸ σύμπαν διαστρώνεται ἐσωτερικά καθὼς ἀκριβῶς δείχνει τὸ σχῆμα μας. Φυσικά δὲν εἶναι ἴδια ἡ ἔκταση τῆς γνώσης οὔτε ἴδιος ὁ χῶρος τοῦ ἀντικειμενοποιημένου ὄντος γιὰ ὅλα τὰ ἐμπειρικά ὑπο-

κείμενα. Ἀφοῦ ὅμως ὅλα λειτουργοῦν μέσα στὸν ἴδιο κόσμον τῶν ἀντικειμένων, πρέπει τουλάχιστο μιὰ κεντρικὴ ζώνη ἀντικειμενοποιημένου ὄντος νὰ εἶναι κοινὴ στοὺς χώρους τῆς γνώσης τους. Οἱ διαφορὲς θὰ ἀρχίζουν ἔξω ἀπὸ τοῦτον τὸν κεντρικὸ κοινὸ πυρήνα. Πρέπει ἀκόμη νὰ σημειωθεῖ, γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἡ εἰκόνα, ὅτι μέσα στὴ ζώνη τῶν ἀντικειμένων περιλαμβάνονται καὶ τὰ ὑποκείμενα, ἀφοῦ μποροῦν κι' αὐτὰ νὰ ἀντικειμενοποιηθοῦν γιὰ ἓνα ἄλλο ὑποκείμενο. Ἔτσι ὁ χῶρος τῶν ἀντικειμένων γίνεται ἀπὸ ἄλλην ἄποψη καὶ χῶρος τῶν ὑποκειμένων, πρᾶγμα ποὺ φυσικὰ δὲν ἀποκλείει καὶ ἀπὸ κάθε ὑποκείμενο (ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει γιὰ τὸ ὄν γενικά) μόνο ἓνα μέρος του νὰ ἀντικειμενοποιεῖται, ἐνῶ τὸ ἄλλο θὰ παραμένει ἔξω καὶ ἀπὸ τὸ σύνορο τῆς ἀντικειμενοποίησης καὶ ἀπὸ τὸ σύνορο τῆς γνωριμότητας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τὴν πλατωνικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὶς « γνώσεις » καὶ στὴ « γνώση ». Συσχετίστε τὴν μὲ τὸν ὄρισμό τῆς Γνωσιολογίας, ὅπως αὐτὸς δόθηκε στὴν Εἰσαγωγή τῆς Γνωσιολογίας (Στοιχεῖα Φιλοσοφίας).
2. Ποιὰ διαφορὰ ὑπάρχει μεταξύ ἀνθρώπου καὶ ζώου ὡς πρὸς τὴ γνώση; Ἀναφερθεῖτε στοῦ σχετικὸ πλατωνικὸ καὶ ἀριστοτελικὸ χωρίο.
3. Συζητήστε τὴ διαφορὰ μεταξύ νοήματος καὶ νοήσεως χρησιμοποιώντας δι-κὰ σας παραδείγματα.
4. Τί ἐννοοῦμε μὲ τοὺς ὄρους γνωσιοθεωρητικὸ ὑποκείμενο καὶ γνωσιοθεωρητικὸ ἀντικείμενο; Τί μποροῦμε νὰ ἐννοήσωμε ὡς περιεχόμενο τοῦ καθενός;

ΠΗΓΕΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ. ΟΙ ΣΧΕΤΙΚΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

René Descartes, Discours de la méthode (Ρενέ Ντεκάρτ, Λόγος περὶ μεθόδου). Μετάφραση Janis Lo Skokko, ἔκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Γάλλος φιλόσοφος τοῦ 17ου αἰώνα (1596 - 1650) ἀναζητᾷ τὴ μέθοδο ποὺ θὰ καθοδηγήσῃ τὸ λογικὸ στὴν εὕρεση τῆς ἀλήθειας. Δὲν ἀναπτύσσει συστηματικὰ

τήν ἀλήθεια, ἐκτός μονάχα πῶς βλέπω πολὺ καθαρά ὅτι, γιὰ νὰ σκέφτομαι, πρέπει νὰ ὑπάρχω, ἔκρινα πῶς μπορούσα νὰ πάρω γιὰ γενικὸ κανόνα ὅτι τὰ πράγματα, πού διανοούμεθα πολὺ καθαρά καὶ διακριτά, εἶναι ὅλα ἀληθινά· μὰ, πῶς ὑπάρχει μονάχα κάποια δυσκολία στὸ νὰ διακρίνουμε καλά, ποιά ἀπ' ὅσα διανοούμεθα εἶναι διακριτά.

René Descartes, Meditationes de prima philosophia (Ρενέ Ντεκάρτ, Μεταφυσικοὶ στοχασμοί). Μετάφραση Janis Lo Skokko, ἔκδ. Ἐναυγνώστιδης.

Στὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Ντεκάρτ πραγματεύεται ἐκτενέστερα ὁρισμένα θέματα, πὸν εἶχε ἤδη θίξει στὸ «Λόγο περὶ μεθόδου», ὅπως τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς.

σελ. 109 ἑπ.

Ἄς ἐξετάσουμε λοιπὸν τώρα τὰ πράγματα, πού ὅλοι μας τὰ θεωροῦμε σὰν τὰ πιὸ εὐκόλα ... δηλαδή τὰ σώματα πού ἀγγίζουμε καὶ βλέπουμε... Ἄς πάρουμε λόγου χάρη αὐτὸ τὸ κομμάτι κερὶ, πρόσφατα βγαλμένο ἀπ' τὴν κερῆθρα. Δὲν ἔχει χάσει ἀκόμα τὴν γλυκειά του γεύση ἀπὸ μέλι καὶ διατηρεῖ κάτι ἀπὸ τὴν ὄσμη τῶν λουλουδιῶν ἀπ' ὅπου ἔχει συναχθεῖ... Νὰ ὅμως πού ἐνῶ ἐγὼ μιλάω, κάποιος τὸ φέρνει κοντὰ στὴ φωτιά: ὁ χυμὸς του λυώνει, ἡ ὄσμη του ἐξαπλώνεται, τὸ χρῶμα του ἀλλάζει, ἡ μορφή του χάνεται, τὸ μέγεθός του αὐξάνει, γίνεται ὑγρὸ, θερμαίνεται καὶ δύσκολα μπορούμε νὰ τὸ χρησιμοποιήσουμε γιὰ ὅτιδήποτε... Τὸ κερὶ παραμένει τὸ ἴδιο ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ; Πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι παραμένει. Κανένας δὲν ἀμφιβάλλει γι' αὐτό, κανένας δὲν κρίνει διαφορετικά. Τί γνωρίζουμε λοιπὸν σ' αὐτὸ τὸ κομμάτι κερὶ τόσο διακριτά; Βέβαια, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τίποτα ἀπ' αὐτὰ πού ἔχω παρατηρήσει μὲ τίς αἰσθήσεις, ἀφοῦ κάθε τι πού πέφτει στὴν ἀντίληψη τῆς γεύσης, τῆς ὄσφρησης, τῆς ὄρασης, τῆς ἀφῆς καὶ τῆς ἀκοῆς, βρίσκεται ἀλλαγμένο κι ὥστόσο παραμένει τὸ ἴδιο πού ἦταν, κερὶ. Ἦταν ἴσως αὐτὸ πού σκέφτομαι τώρα, δηλαδή πῶς τὸ κερὶ δὲν ἦταν οὔτε ἡ γλυκύτητα τοῦ μελιοῦ, οὔτε ἡ μυρωδιά τῶν λουλουδιῶν, οὔτε ἡ λευκάδα, οὔτε ἡ μορφή, οὔτε ὁ ἦχος, ἀλλὰ μονάχα κάποιο σῶμα πού λίγο πρὶν μοῦ φαινόταν αἰ-

σθητό κάτω απ' αυτές τις μορφές και πού τώρα γίνεται αισθητό κάτω από άλλες μορφές... Πρέπει λοιπόν να συμφωνήσω πώς δεν θα μπορούσα να καταλάβω με τη φαντασία μου το τί είναι αυτό το κομμάτι κερι και πώς δεν υπάρχει παρά μονάχα η κριτική μου ικανότητα πού το καταλαβαίνει. Λέω αυτό το κομμάτι κερι ειδικά, γιατί για το κερι είναι πιο φανερό η αλήθεια των λόγων μου. 'Αλλά, ποιο είναι αυτό το κομμάτι κερι πού δεν μπορώ να κατανοήσω παρά με τη νόηση ή το πνεύμα; Βέβαια, είναι αυτό το ίδιο πού βλέπω, άγγιζω, φαντάζομαι και τέλος το ίδιο πού νόμισα στην άρχή πώς ήταν. 'Αρα, εκείνο πού πρέπει να προσέξουμε περισσότερο, είναι το πώς η αντίληψή μου δεν είναι καθόλου όραμα, ούτε άγγιγμα, ούτε φαντασία, ούτε υπήρξε τίποτα τέτοιο ποτέ, αν και μου φάνηκε έτσι πρίν. Είναι έποπτεία του πνεύματος μονάχα, η όποια μπορεί να είναι άτελής και υπερδεμένη, όπως ήταν προύτερα, η μάλλον καθαρή και διακριτή, όπως είναι τώρα, ανάλογα με την προσοχή μου, πού στέκεται λίγο - πολύ στα πράγματα, πού βρίσκονται μπροστά σ' αυτήν κι από τα όποια άποτελείται.

Πάντως, δέ θα μου έκανε μεγάλη έκπληξη, αν παρατηρούσα πόση αδυναμία και ροπή έχει το πνεύμα μου, πού φέρεται άνεπαίσθητα πρὸς τήν πλάνη... Γιατί, λέμε πώς βλέπουμε το ίδιο κερι, όταν το κερι είναι έδῶ, και ὄχι πώς νομίζουμε πώς είναι το ίδιο, απ' το γεγονός ότι έχει το ίδιο χρώμα και το ίδιο σχήμα. 'Οπότε θάθελα σχεδόν να συμπεράνω πώς γνωρίζουμε το κερι με τήν ὄραση των ματιών και ὄχι από μόνη τήν έποπτεία του πνεύματος, αν κατά τύχη δεν έβλεπα από κάποιο παράθυρο ανθρώπους να περνούν στο δρόμο, και βλέποντάς τους να μην πῶ πώς βλέπω ανθρώπους, έτσι ακριβῶς όπως λέω ότι βλέπω το κερι. Κι ὡστόσο, τί βλέπω απ' το παράθυρο αν ὄχι καπέλα και πανωφόρια, πού θα μπορούσαν να περιβάλλουν τεχνητές μηχανές πού θα κουνιούνται με έλατήρια; Κρίνω ὅμως πώς είναι άνθρωποι. Κι' έτσι καταλαβαίνω με τή μόνη δύναμη πού έχω να κρίνω και πού έδρεύει στο πνεύμα μου, αυτό πού πίστευα με τὰ μάτια μου.

René Descartes, Regulae ad directionem ingenii (Ρενέ Ντεκάρτ, Κανόνες για τήν καθοδήγηση του πνεύματος). Μετάφραση Γ. Δαδιώτη, 'Εκδόσεις 'Εγνατία, Θεσσαλονίκη 1974.

Τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Descartes διαπνέεται ἀπὸ τὴν πεποίθησι ὅτι σκοπὸς ὅλων τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἡ ἔρευνα τῆς ἀλήθειας, ὅτι ὅλες οἱ ἐπιστῆμες ἔχουν κοινὸ σκοπὸ, ἄρα πρέπει νὰ ἔχουν καὶ κοινὴ μέθοδο.

σελ. 63 ἔπ.

... Ἄν κάποιος ἀναλάβῃ νὰ ἐρευνήσῃ ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀλήθειες τὶς ὁποῖες εἶναι ἱκανὴ νὰ γνωρίσῃ ἡ ἀνθρώπινη νόησι — καὶ νομίζω πὼς αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ κάμουν μιὰ φορὰ τουλάχιστο στὴ ζωὴ τους ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ προσπαθοῦν σοβαρὰ νὰ κατακτήσουν τὴ σοφία — θὰ ἀνακαλύψῃ ὅπωςδήποτε, μὲ τὴ βοήθεια τῶν κανόνων ποὺ ἔχουν δοθῆ, πὼς τίποτε δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ γνωρίσῃ πρὶν ἀπὸ τὴ νόησι, ἐφόσον ἡ γνώσι ὅλων τῶν ἄλλων ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτή, καὶ ὄχι ἀντιστρόφως. Τότε, ἀφοῦ θὰ ἔχη δεῖ καθαρὰ ὅλα ἐκεῖνα τὰ πράγματα ποὺ ἀκολουθοῦν ἀμέσως μετὰ τὴ γνώσι τῆς καθαρῆς νόησι, θὰ ἀπαριθμήσῃ ἀνάμεσα στὰ ἄλλα πράγματα, ὅσα ἄλλα ὄργανα γνώσις ἔχουμε ἐκτὸς ἀπὸ τὴ νόησι· καὶ αὐτὰ εἶναι μόνο δύο, δηλαδὴ ἡ φαντασία καὶ ἡ αἴσθησι. Θὰ καταβάλλῃ λοιπὸν κάθε προσπάθεια νὰ διακρίνῃ καὶ νὰ ἐξετάσῃ αὐτοὺς τοὺς τρεῖς τρόπους γνώσις καὶ βλέποντας πὼς στὴν κυριολεξία ἡ ἀλήθεια ἢ τὸ ψεῦδος μόνο στὴ νόησι βέβαια εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχουν, ἀλλὰ πὼς συχνὰ ἔχουν τὴν προέλευσίν τους στὶς ἄλλες δύο, θὰ προσέξῃ πάρα πολὺ ὅλα ἐκεῖνα ποὺ εἶναι δυνατὸ νὰ τὸν ὀδηγήσουν στὴν πλάνη, ὥστε νὰ προφυλαχτῆ. Θὰ ἀπαριθμήσῃ ἔπειτα μὲ ἀκρίβεια ὅλους τοὺς δρόμους μέσῳ τῶν ὁποίων μποροῦν οἱ ἀνθρώποι νὰ φτάσουν στὴν ἀλήθεια, γιὰ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν πιὸ ἀσφαλῆ. Αὐτοὶ δὲν εἶναι βέβαια τόσο πολλοί, ὥστε νὰ μὴν μπορέσῃ νὰ τοὺς βρῆ ὅλους εὐκολα μὲ μιὰ ἐπαρκῆ ἀπαρίθμησι. Καὶ — πρᾶγμα ποὺ θὰ φανῆ θαυμαστὸ καὶ ἀπίστευτο στοὺς ἀπειροὺς — μόλις διακρίνῃ σχετικὰ μὲ κάθε ἀντικείμενο ἐκεῖνες τὶς γνώσις, οἱ ὁποῖες φορτῶνουν μόνο καὶ ἐξωραΐζουν τὴ μνήμη, ἀπὸ τὶς ἄλλες, γιὰ τὶς ὁποῖες πρέπει κάποιος νὰ ὀνομάζεται περισσότερο μορφωμένος — διάκρισι ποὺ εὐκολα ἐπίσης θὰ κάμῃ —, θὰ ἀντιληφθῆ πέρα γιὰ πέρα πὼς ἡ ἄγνοιά του δὲν ὀφείλεται σὲ ἀνεπάρκεια τοῦ πνεύματος ἢ τῆς μεθόδου καὶ πὼς κανεὶς ἄλλος δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσῃ κάτι τὸ ὁποῖο καὶ ὁ ἴδιος δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ γνωρίσῃ, ἀρκεῖ μόνο νὰ

στρέψη τὸ πνεῦμα του σ' αὐτό, ὅπως ταιριάζει. Καὶ μολοντί εἶναι δυνατὸ νὰ τοῦ παρουσιαστοῦν πολλὰ ἀντικείμενα πού τὴν ἔρευνά τους δὲν θὰ ἐπιτρέψη αὐτὸς ὁ κανόνας, ὡστόσο, ἐπειδὴ θὰ ἀντιληφθῆ πὼς ἐκεῖνα ξεπερνοῦν τὰ ὅρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης, δὲ θὰ σχηματίση τὴ γνώμη πὼς ἔχει γι' αὐτὸ τὸ λόγο μεγαλύτερη ἄγνοια. "Ἄν αὐτὸς εἶναι συνετός, τὸ γεγονός καὶ μόνον ὅτι θὰ βεβαιωθῆ πὼς τὸ ζητούμενο δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ τὸ γνωρίση κανεὶς, θὰ ἱκανοποιήσῃ πλήρως τὴν περιέργειά του.

Καὶ γιὰ νὰ μὴ βρισκόμαστε πάντοτε σὲ ἀβεβαιότητα ὅσον ἀφορᾷ τὶς δυνατότητες τοῦ πνεύματος καὶ γιὰ νὰ μὴν ἐργάζεται αὐτὸ ἄσκοπα καὶ στὴν τύχη, πρέπει, προτοῦ ἐπιχειρήσουμε νὰ γνωρίσουμε λεπτομερῶς τὰ πράγματα, νὰ ἐρευνήσουμε μὲ προσοχή, μιὰ φορά τουλάχιστο στὴ ζωὴ μας, ποιὲς γνώσεις μπορεῖ νὰ συλλάβῃ ἡ ἀνθρώπινη νόηση. Καὶ γιὰ νὰ γίνῃ αὐτὸ καλύτερα, πρέπει νὰ ἐρευνηθοῦν πρῶτα, ἀπὸ τὰ πράγματα πού εἶναι ἔξισου εὐκόλα, ἐκεῖνα πού εἶναι χρησιμότερα.

G. W. Leibnitz, Discours de Métaphysique (Λάιμπνιτς, Μεταφυσικὴ Πραγματεία). Μετάφραση Π. Καϊμάκη, Ἐκδόσεις Ἑγνατία, Θεσσαλονίκη 1975.

Τὸ ἔργο αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη, ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ολοκληρωμένες προσπάθειες τοῦ Λάιμπνιτς (1646-1716) νὰ παρουσιάσῃ μὲ συστηματικὸ τρόπο τὶς ἀρχὲς τῆς φιλοσοφίας του.

σελ. 105 ἐπ.

... τίποτε δὲν ἔρχεται μὲ φυσικὸ τρόπο μέσα στὸ πνεῦμα μας ἀπὸ ἔξω· ἔχουμε ὅμως μιὰ ἄσχημη συνήθεια νὰ σκεφτόμαστε σὰν νὰ δέχονταν ἡ ψυχὴ μας κάποια εἶδη μηνυμάτων καὶ σὰν νὰ εἶχε πόρτες καὶ παράθυρα. Ἐχουμε μέσα στὸ πνεῦμα μας ὅλες αὐτὲς τὶς μορφές, κ' ἀκόμη τὶς ἔχουμε ἐξ ἀρχῆς, γιὰ τὸ πνεῦμα ἐκφράζει πάντα ὅλες του τὶς μελλοντικὲς σκέψεις καὶ σκέφτεται ἤδη συγκεχυμένα καθετὶ πού θὰ σκεφτῆ ποτὲ μὲ εὐκρίνεια. Καὶ δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ μάθουμε τίποτε τοῦ ὁποίου δὲν ἔχουμε ἤδη τὴν ἰδέα στὸ πνεῦμα μας πού εἶναι σὰν τὴν ὕλη ἀπὸ τὴν ὁποία διαμορφώνεται αὐτὴ ἡ σκέψη. Πράγμα πού εἶδε ἐξαιρετικὰ καλὰ ὁ Πλάτων, ὅταν

φέρνουν με την ύπαρξή τους, και ότι τις φέρνουν στον κόσμο μαζί τους: έντυπώσεις που τους χαρακτήηκαν μ' έναν τρόπο τόσο αναγκαίο και τόσο πραγματικό, όσο με καμμιὰ άπ' τις έμφυτες ικανότητες (λειτουργίες) που συναντιοϋνται σ' όλους τους ανθρώπους.

Άλλά... τὸ συμπέρασμα που έξάγουν άπ' τήν καθολική συμφωνία... είναι μιὰ συλλογιστική άπόδειξη που στηρίζεται σε μιὰ άποδεικτική άρχή, που δέν ύπάρχει καθόλου· γιατί δέν ύπάρχει πραγματικά καμμιὰ άρχή πάνω στην όποια όλοι οί άνθρωποι νά συμφωνοϋν γενικά. Καί για ν' άρχίσω με τις θεωρητικές έννοιες, νά δυὸ άπ' αυτές τις περίφημες άρχές, στις όποίες δίνουν, κατά προτίμηση, τήν ιδιότητα τῶν έμφυτων άρχῶν : Κάθε τι που είναι, είναι· καί είναι άδύνατον ένα πράγμα νά είναι καί νά μήν είναι ταυτόχρονα. Αϋτές οί προτάσεις θεωρήθηκαν σίγουρα σαν άξιώματα καθολικῶς δεκτά, αλλά χρειάζεται προσπάθεια για νά παραδεχθοϋμε ότι ύπάρχει μιὰ γενική συμφωνία πάνω σ' αϋτές τις δυὸ προτάσεις, γιατί ύπάρχει ένα μεγάλο μέρος του ανθρώπινου γένους που δέν του είναι άκόμα γνωστές.

Γιατί πρώτον είναι σαφές, ότι τὰ παιδιά καί οί ήλίθιοι δέν έχουν τήν παραμικρή ιδέα γι' αϋτές τις άρχές καί ότι δέν τις σκέπτονται με κανέναν τρόπο. Αϋτό είναι άρκετό ν' ανατρέψει τὸ έπιχείρημα τῆς καθολικῆς συμφωνίας, σύμφωνα με τὸ όποιο, όλες οί έμφυτες άλήθειες πρέπει νά παράγονται αναγκαία. Γιατί τὸ νά λέμε ότι ύπάρχουν άλήθειες έντυπωμένες μέσα στην ψυχή, ή όποια ώστόσο δέν άντιλαμβάνεται τίποτα, αϋτό μοϋ φαίνεται πραγματική άντίφαση. Έπειδή ή έντυπωτική ένέργεια δέν μπορεί νά σημαίνει άλλο πράγμα παρά μόνο νά συντελέσει στο ν' άντιληφθοϋμε όρισμένες άλήθειες. Άν λοιπόν αϋτές οί ισχυρές έντυπώσεις είχαν γίνει πάνω στην ψυχή τῶν παιδιῶν καί τῶν ήλίθιων, πρέπει αναγκαστικά τὰ παιδιά καί οί ήλίθιοι νά καταλαβαίνουν αϋτές τις έντυπώσεις, νά γνωρίζουν τις άλήθειες τις χαραγμένες στο πνεϋμα τους καί νά δίνουν γι' αϋτές τήν συγκατάθεσή τους. Άλλά αϋτό δέν συμβαίνει. Κι έτσι, άφοϋ δέν ύπάρχουν άπ' τήν φύση έντυπωμένες έννοιες στην ψυχή, πῶς αϋτές μποροϋν νά είναι έμφυτες;

David Hume, α) *A treatise of human nature* (Δαβίδ Χιούμ, (Πραγματεία για την ανθρώπινη φύση) και β) *An enquiry concerning human understanding* ("Ερευνα για την ανθρώπινη νόηση). Μετάφραση Ι. Ξυδιᾶ, «'Εποχές», 'Ιούλιος 1963.

Στὰ δύο αὐτὰ βασικά ἔργα του — τὸ δεύτερο ἀποτελεῖ μεταγενέστερη ἐπεξεργασία τοῦ πρώτου — ὁ ἄγγλος ἐμπειριστὴς Χιούμ (1711 - 1776) ἔπειτα ἀπὸ συστηματικὴ ἀνάλυση ὀρισμένων βασικῶν ἐννοιῶν καὶ ἀρχῶν, ὅπως ὁ χῶρος, ὁ χρόνος, ἡ οὐσία καὶ ἡ αἰτιότητα, καταλήγει νὰ ἀμφισβητήσῃ τὸ ἀπόλυτο κύρος τῆς ἀνθρώπινης γνώσης γενικά, ἢ ὁποῖα πάντως, κατὰ τὴ γνώμη του, στηρίζεται ἀποκλειστικὰ στὴν ἐμπειρία.

α) σ. 91.

Εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὅλες οἱ ἐπιστῆμες ἔχουν, λίγο ἢ πολὺ, κάποια σχέση μὲ τὴν ἀνθρώπινη φύση· ἀκόμη κι' ὅταν φαίνεται ὅτι μία ἀπ' αὐτὲς κάπως ξεστρατίζει, πάλι σ' ἐκείνη ἐπιστρέφει ἀπὸ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον δρόμο. Τὰ ἴδια τὰ Μαθηματικά, ἡ Φυσικὴ Φιλοσοφία καὶ ἡ Φυσικὴ Θρησκεία ἐξαρτῶνται κατὰ κάποιο τρόπο, ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη τοῦ Ἄνθρώπου, μιὰ καὶ εἶναι ἀντικείμενο τῆς ἀνθρώπινης γνώσης καὶ κρίνονται ἀνάλογα μὲ τὶς ἀνθρώπινες δυνάμεις καὶ δυνατότητες. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ποῦμε ποιὲς ἀλλαγές καὶ βελτιώσεις θὰ μπορούσαμε νὰ ἐπιφέρουμε στὶς ἐπιστῆμες αὐτὲς ἂν ἤμασταν πέρα ὡς πέρα ἐνήμεροι γιὰ τὴν ἔκταση καὶ τὴν δύναμη τῆς ἀνθρώπινης νόησης, κι' ἂν μπορούσαμε νὰ ἐξηγήσουμε τὴν φύση τῶν ἰδεῶν ποὺ χρησιμοποιοῦμε καὶ τοὺς τρόπους ἐνεργείας ποὺ ἀκολουθοῦμε στοὺς συλλογισμοὺς μας...

Δὲν μπορεῖ κανεὶς παρὰ νὰ παραδεχθῆ ὅτι ὑπάρχει σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνο ποὺ συλλαμβάνει ὁ νοῦς, ὅταν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται τὸν πόνο ποὺ προκαλεῖ μιὰ ὑπερβολικὴ θερμότητα ἢ τὴν εὐχαρίστηση ἀπὸ μιὰ ἥπια θερμοκρασία, καὶ σ' ἐκεῖνο ποὺ νοιώθει ὅταν, ἀργότερα, ἐπαναφέρει στὴν μνήμη του τὴν αἴσθηση αὐτὴ ἢ ὅταν τὴν προβλέπει μὲ τὴν φαντασία. Αὐτὲς οἱ ἰδιότητες (ἡ μνήμη καὶ ἡ φαντασία)μποροῦν νὰ μιμηθοῦν ἢ νὰ ἀναπαραστήσουν ἐκεῖνο ποὺ συλλαμβάνουν οἱ αἰσθήσεις. Δὲν μποροῦν ὅμως ποτὲ νὰ φθάσουν, σὲ ἔνταση καὶ σὲ ζωηρότητα, τὴν πραγματικὴ αἴσθηση. Τὸ περισσότερο ποὺ μπορούμε νὰ ποῦμε γι' αὐτὲς, ἀκόμη

κι' όταν παρουσιάζουν την μεγαλύτερη δύναμη, είναι ότι φανερώ-
νουν το αντικείμενό τους κατά τρόπο τόσο έντονο, ώστε θα μπορού-
σαμε σχεδόν να ποῦμε ότι το αισθανόμαστε ή το βλέπουμε. 'Αλλά,
ἐκτὸς ἐάν ὁ νοῦς ταράσσεται ἀπὸ τὴν ἀρρώστεια ἢ τὴν τρέλλα,
δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ φθάσουν σὲ τέτοιο βαθμὸ ζωηρότητας, ὥστε
νὰ μὴ διακρίνουμε καμμιά διαφορὰ ἀπὸ τὴν πραγματικὴ αἴσθησις . . .
"Ὅλα τὰ χρώματα τῆς ποίησης, ὅσο λαμπρὰ κι' ἂν εἶναι, δὲν μπο-
ροῦν ποτὲ νὰ δώσουν μιὰν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου, τέτοια ὥστε ἡ
περιγραφή νὰ μᾶς φανεῖ σὰν τὸ πραγματικὸ τοπίο. Καὶ ἡ πιὸ ζων-
τανὴ σκέψις ἀκόμη εἶναι κατώτερη ἀπὸ τὴν πιὸ ἄτονη αἴσθησις.

α) σ. 92.

Κάθε ἰδέα εἶναι ἀντιγραφή ἀπὸ κάποια προγενέστερη ἐντύ-
πωση ἢ κάποιο προγενέστερο συναίσθημα. Κι' ὅπου δὲν μπορούμε
νὰ βροῦμε καμμιά ἐντύπωση, μπορούμε νὰ ἴμαστε βέβαιοι ὅτι δὲν
ὑπάρχει ἰδέα. Σὲ κάθε ξεχωριστὴ φάσις τῆς λειτουργίας τοῦ σώ-
ματος ἢ τοῦ νοῦ δὲν ὑπάρχει τίποτε πού νὰ δημιουργεῖ κάποια
ἐντύπωση καὶ πού, κατὰ συνέπεια, νὰ μπορεῖ νὰ ὑποβάλλῃ κάποια
ἰδέα δύναμης ἢ ἀναγκαιῶν συσχετισμοῦ. 'Αλλά ὅταν παρουσιάζο-
νται πολλὲς ὁμοιόμορφες περιπτώσεις καὶ ὅταν τὸ ἴδιο ἀντικεί-
μενο ἀκολουθεῖται πάντοτε ἀπὸ τὸ ἴδιο γεγονός, τότε ἀρχίζουμε
νὰ καλλιεργοῦμε τὶς ἔννοιες τῆς αἰτίας καὶ τοῦ συσχετισμοῦ. Νοιώ-
θουμε τότε ἕνα νέο συναίσθημα ἢ μιὰ νέα ἐντύπωση, δηλαδὴ ἕνα
συνήθη συσχετισμὸ, στὴν σκέψις ἢ στὴν φαντασία, ἀνάμεσα σ'
ἕνα ἀντικείμενο καὶ στὸ τακτικὸ του ἐπακόλουθο. Καὶ τὸ συναίσθημα
αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ ἀρχέτυπο τῆς ἰδέας ἐκείνης πού ἀναζητοῦμε . . .

'Η ἀρχὴ αὐτὴ εἶναι ἡ ἔξις ἢ ἡ συνήθεια. Διότι, ὅποτε ἡ ἐπανά-
ληψις κάποιας ἰδιαίτερης πράξης ἢ ἐνέργειας δημιουργεῖ τὴν τάση
πρὸς ἀνανέωση τῆς ἴδιας πράξης ἢ ἐνέργειας, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἐπι-
βάλλεται ἀπὸ κανένα συλλογισμὸ ἢ νοητικὴ διαδικασία, λέμε πάντα
ὅτι ἡ τάση αὐτὴ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς συνήθειας. Χρησιμοποιών-
τας αὐτὴ τὴ λέξις, δὲν θέλουμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ἀνακαλύψαμε
τὸ βαθύτερο αἷτιο τῆς τάσης αὐτῆς. Ὑπογραμμίζουμε ἀπλῶς μιὰν
ἀρχὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσης, πού ἔχει καθολικὴ ἀναγνώρισις, καὶ
πού τὴν γνωρίζουμε καλὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματά της. Δὲν μπορούμε
ἴσως νὰ προωθήσουμε πιὸ μακριὰ τὶς ἀναζητήσεις μας, οὔτε νὰ ἐπι-

διώξουμε να ανακαλύψουμε την αιτία αυτής της αιτίας. 'Αλλά οφείλουμε ν' άρκεστούμε σ' αυτή θεωρώντας την σαν την ύστατη άρχή που μπορούμε να προσδιορίσουμε από όλα τα συμπεράσματα που άντλούμε από την έμπειρία. Είμαι ήδη άρκετη ίκανοποίηση τὸ ὅτι μπορούμε να προχωρήσουμε τόσο μακριά, καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος να παραπονοιόμαστε για τὸ περιορισμένο τῶν ίκανοτήτων μας, ἐπειδὴ δὲν μᾶς πηγαίνουν μακρύτερα.

Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft ('Εμμανουήλ Κάντ, Κριτική τοῦ καθαρῦ λόγου). Μετάφραση Γρ. Λιονῆ, ἐκδ. 'Αναγνωστίδης.

Τὸ βασικὸ αὐτὸ ἔργο τοῦ Κάντ (1724 - 1804) ἀποτελεῖ σταθμὸν στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ εἰδικὰ τῆς γνωσιολογίας. "Ὅ,τι εἶναι γιὰ τὴν ἀστρονομία ἢ θεωρία τοῦ Κοπέρνικου εἶναι γιὰ τὴ φιλοσοφία ἢ Κριτικὴ τοῦ καθαρῦ λόγου. Πρῶτος ὁ Κάντ διετύπωσε τὴν τολμηρὴ ἄποψη ὅτι τὸ κεντρικὸ σημεῖο τῆς γνώσεως εἶναι τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὁποῖο καὶ ἐπιβάλλει στὸν ἀντικειμενικὸ κόσμον τοὺς νόμους του.

σελ. 15.

Ἡ έμπειρία εἶναι χωρὶς καμμιά ἀμφιβολία, τὸ πρῶτο προϊόν που ἡ νόησή μας ἐπιτυγχάνει, ὅταν ἐπεξεργάζεται τὴ σκοτεινὴ ὕλη τῶν αἰσθήσεων. . . . Ὅμως πολὺ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι αὐτὸ τὸ ἔδαφος τὸ μοναδικὸ πεδίο στὸ ὁποῖο ἀσκεῖται ἡ νόησή μας καὶ στὸ ὁποῖο ἐγκαταλείπει τὸν ἑαυτὸ της, ἀποκλειστικὰ κλεισμένη σ' αὐτό. Αὐτὴ, δηλαδὴ ἡ έμπειρία, μᾶς λέει αὐτὸ που ὑπάρχει, ἀλλὰ δὲν μᾶς λέει ὅτι πρέπει αὐτὸ νὰ εἶναι, κατὰ τρόπο ἀναγκαῖο, ἔτσι κι ὄχι ἀλλιῶς. Δὲν μᾶς παρέχει . . . καμμιά ἀληθινὴ καθολικότητα, ὁ δὲ λόγος που εἶναι τόσο ἀκόρεστος ἀπὸ γνώσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ἔχει μ' αὐτὴ, δηλ. τὴν έμπειρικὴ γνώση διεγερθεὶ μᾶλλον παρὰ ίκανοποιηθεὶ. Ἔτσι, γνώσεις καθολικὲς που παρουσιάζουν ταυτόχρονα τὸν χαρακτήρα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναγκαιότητας, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πείρα, πρέπει νὰ εἶναι βέβαιες ἀπὸ μόνες τους. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὶς ὀνομάζουν γνώσεις ἐκ τῶν προτέρων, ἐνῶ ἀντίθετα, ὅ,τι ἀντλεῖται ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ τὴν έμπειρία, δὲν γίνεται γνωστὸ, ὅπως λένε, παρὰ ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ έμπειρικά.

σελ. 34 έπ.

Μέσω τής έξωτερικής αΐσθησης (μιας άπό τις ιδιότητες του πνεύματός μας), φανταζόμαστε άντικείμενα σαν έξω άπό μäs και τοποθετημένα όλα μαζί στο χώρο. Σ' αυτόν καθορίζονται ή είναι καθορίσιμα ή μορφή τους, τó μέγεθός τους, οί άμοιβαίες τους σχέσεις.

Ή έσωτερική αΐσθηση, μέσω τής όποιας τó πνεύμα έποπτεύει τόν έαυτό του ή επίσης τήν έσωτερική του κατάσταση, δέν δίνει, άναμφίβολα, έποπτεία τής ψυχής καθ' έαυτήν, όπως δέν δίνει ένός άντικειμένου καθ' έαυτό ή έξωτερική αΐσθηση. Όμως ύπάρχει μια καθορισμένη μορφή κατ' άπ' τήν όποία ή έποπτεία τής έσωτερικής κατάστασης γίνεται δυνατή, σέ τρόπο πού όλο αυτό πού άνήκει σέ έσωτερικούς καθορισμούς, παρουσιάζεται σύμφωνα μέ χρονικές σχέσεις. Ό χρόνος δέν μπορεί νά γίνει άντιληπτός μέ έξωτερική έποπτεία, ούτε ό χώρος νά γίνεται άντιληπτός σαν κάτι πού είναι μέσα μας. Τί είναι λοιπόν ό χώρος και ό χρόνος; Ύπάρχουν πραγματικά;

1) Ό χώρος δέν είναι μια έμπειρική έννοια πού έχει συναχθεί άπό έξωτερικές έμπειρίες.

Πραγματικά, για νά είναι δυνατό μερικές αισθήσεις ν' άναφέρονται σέ κάποιο πράγμα έξω άπό μένα, δηλαδή σέ κάποιο πράγμα πού βρίσκεται σέ μια άλλη θέση του χώρου παρά σ' αυτή πού βρίσκομαι έγώ, και επίσης για νά είναι δυνατόν νά φαντασθώ τά πράγματα σαν έξωτερικά, και τά μέν κοντά στα δέ, έπομένως, σαν νά μήν είναι μόνο ξεχωριστά, αλλά και τοποθετημένα σέ θέσεις διαφορετικές, πρέπει ή παράσταση του χώρου νά τεθεί σαν θεμέλιο. Έπομένως, ή παράσταση του χώρου δέν μπορεί νά έξαχθεί άπό τήν έμπειρία τών σχέσεων τών έξωτερικών φαινομένων, αλλά ή έξωτερική έμπειρία δέν είναι δυνατή παρά μέσω αυτής τής παράστασης.

2) Ό χώρος είναι μια άναγκαία έκ τών προτέρων παράσταση πού χρησιμεύει ως θεμέλιο για όλες τις έξωτερικές έποπτείες.

Δέν μπορούμε ποτέ νά φαντασθούμε, ότι δέν ύπάρχουν άντικείμενα μέσα στο χώρο. Αύτός θεωρείται σαν όρος τής δυνατότητας τών φαινομένων και όχι σαν μια μορφή πού έξαρτάται άπ' αυτά.

Είναι μιὰ παράσταση ἐκ τῶν προτέρων, πού χρησιμεύει ὡς θεμέλιο, ἕνας ἀναγκαῖος τρόπος γιὰ τὰ ἐξωτερικὰ φαινόμενα.

3) Πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἀναγκαιότητα βασιζονται ἡ ἀποδεικτικὴ βεβαιότητα ὄλων τῶν γεωμετρικῶν ἀρχῶν (ἀξιωματῶν) καὶ ἡ δυνατότητα τῆς ἐκ τῶν προτέρων κατασκευῆς τους.

Πραγματικά, ἐὰν αὐτὴ ἡ παράσταση τοῦ χώρου ἦταν μιὰ ἔννοια πού κατακτήθηκε ἐκ τῶν ὑστέρων, πού θὰ εἶχε ἀντληθεῖ μέσα ἀπὸ τὴν κοινὴ ἐξωτερικὴ ἐμπειρία, οἱ πρῶτες ἀρχές τοῦ μαθηματικοῦ ὀρισμοῦ, δὲν θὰ ἦταν τίποτε ἄλλο παρὰ ἀντιλήψεις. Θὰ εἶχαν λοιπὸν ὅλη τὴν πιθανότητα τῆς ἀντίληψης (ἀβεβαιότητας), καὶ τότε δὲν θὰ ἦταν ἀναγκαῖο νὰ μὴν ὑπάρχει ἀνάμεσα σὲ δύο σημεῖα παρὰ μιὰ μόνη εὐθεῖα γραμμὴ, ἀλλὰ ἡ ἐμπειρία θὰ μᾶς μάθαινε ὅτι σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶναι πάντα ἔτσι, γιὰτί ὅ,τι παράγεται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία δὲν ἔχει παρὰ μιὰ σχετικὴ καθολικότητα, συνάγεται μὲ τὴν ἐπαγωγὴ.

Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν ἐπίσης νὰ περιοριζόμεστε νὰ λέμε, σύμφωνα μὲ τὶς παρατηρήσεις πού ἐγιναν ὡς τώρα, ὅτι δὲν θὰ βρίσκαμε χῶρο πού θὰ εἶχε περισσότερες ἀπὸ τρεῖς διαστάσεις.

4) Ὁ χῶρος δὲν εἶναι μιὰ ἔννοια συλλογιστικὴ ἢ ὅπως λέμε, μιὰ ἔννοια καθολικὴ τῆς σχέσης τῶν πραγμάτων γενικά, μὰ μιὰ καθαρὴ ἐποπτεία (τρόπος σύλληψης ἐμπειρίας). Πραγματικά, δὲν μπορούμε κατ' ἀρχὴν νὰ φαντασθοῦμε παρὰ ἕνα ἐνιαῖο χῶρο καὶ ὅταν μιλάμε γιὰ πολλοὺς χώρους, δὲν ἐννοοῦμε μ' αὐτὸ παρὰ τὰ μέρη ἐνὸς μόνου καὶ τοῦ ἴδιου χώρου.

σελ. 41 ἔπ.

1) Ὁ χρόνος δὲν εἶναι μιὰ ἔννοια ἐμπειρικὴ, πού παράγεται ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἐμπειρία. Τὸ ταυτόχρονο ἢ ἡ διαδοχὴ καθ' ἑαυτὴν δὲν θὰ ὑπέπιπτε στὴν ἀντίληψη, ἂν ἡ παράσταση τοῦ χρόνου δὲν χρησίμευε σ' αὐτὴν σὰν ἐκ τῶν προτέρων θεμέλιο. Μόνον κάτω ἀπ' τὴν ὑπόθεση αὐτὴ μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε, ὅτι ἕνα πρᾶγμα ὑπάρχει ταυτόχρονα μ' ἕνα ἄλλο (ταυτόχρονο ἢ σύγχρονο) ἢ μέσα σὲ διαφορετικοὺς χρόνους (διαδοχῇ).

2) Ὁ χρόνος εἶναι μιὰ ἀναγκαῖα παράσταση, πού χρησιμεύει γιὰ θεμέλιο σ' ὅλες τὶς ἐποπτεῖες. Δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποκλει-

σοιμε τὸν χρόνο καθ' ἑαυτὸν σὲ σχέσηη μὲ τὰ φαινόμενα γενικά, ἂν καὶ μπορούμε πολὺ καλὰ νὰ κάνουμε ἀφαίρεση τῶν φαινομένων μέσα στὸ χρόνο.

Ὁ χρόνος λοιπὸν εἶναι δοσμένος ἐκ τῶν προτέρων. Μόνο μέσα σ' αὐτὸν εἶναι δυνατὴ ὅλη ἡ πραγματικότητα τῶν φαινομένων. Αὐτὰ μπορούν νὰ ἐξαφανισθοῦν ὅλα μαζί, ἀλλὰ ὁ χρόνος ὁ ἴδιος καθ' ἑαυτὸν (σὰν γενικὸς ὅρος τῆς δυνατότητάς τους) δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαλειφθεῖ.

3) Πάνω σ' αὐτὴ τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἀναγκαιότητα βασίζεται ἐπίσης ἡ δυνατότητα τῶν ἀποδεικτικῶν ἀρχῶν πού ἀφοροῦν τίς σχέσεις τοῦ χρόνου ἢ ἀξιώματα τοῦ χρόνου γενικά. Ὁ χρόνος δὲν ἔχει παρὰ μιὰ διάσταση. Διαφορετικοὶ χρόνοι δὲν εἶναι σύγχρονοι, ἀλλὰ διαδοχικοὶ (ἐπίσης διαφορετικοὶ χῶροι δὲν εἶναι διαδοχικοὶ, ἀλλὰ σύγχρονοι).

Αὐτὲς οἱ ἀρχές δὲν μπορούν νὰ ἐξαχθοῦν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, γιατί αὐτὴ δὲν θὰ μπορούσε νὰ δώσει οὔτε μιὰ αὐστηρὴ καθολικότητα, οὔτε μιὰ ἀποδεικτικὴ βεβαιότητα. Δὲν μπορούμε παρὰ μόνο νὰ ποῦμε : νὰ αὐτὸ πού μᾶς μαθαίνει ἡ κοινὴ ἀντίληψη, ὄχι ὅμως, νὰ αὐτὸ πού ὀφείλει νὰ εἶναι.

Αὐτὲς οἱ ἀρχές ἔχουν λοιπὸν τὴν ἀξία κανόνων πού καθιστοῦν γενικά δυνατὲς τίς ἐμπειρίες. Μᾶς διδάσκουν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ὄχι ὅμως μέσφ αὐτῆς.

4) Ὁ χρόνος δὲν εἶναι μιὰ ἔννοια συλλογιστικὴ, ἢ ὅπως λέμε μιὰ ἔννοια γενικὴ, ἀλλὰ μιὰ καθαρὴ μορφή τῆς αἰσθητηριακῆς ἐποπτείας. Διαφορετικοὶ χρόνοι δὲν εἶναι παρὰ μόνο μέρη τοῦ ἴδιου τοῦ χρόνου. Ἄλλὰ ἡ παράσταση, πού δὲν μπορεῖ νὰ δίνεται παρὰ μὲ ἓνα μόνο ἀντικείμενο, εἶναι μιὰ ἐποπτεία.

Henry Bergson, α) *L'évolution créatrice* (Ἑρρίκος Μπερξόν, Ἡ δημιουργὸς ἐξέλιξις) (Μετάφραση Π.Γ. Τεσσέρη, ἐκδ. Ἀντωνιάδης, Ἀθῆναι 1968) β) *Introduction à la Métaphysique* (Εἰσαγωγή στὴ Μεταφυσικὴ. Μετάφραση Γ. Μουρέλου, «Ἐποχές» Ὀκτώβριος 1965.

Πεποίθησι τοῦ Bergson (1859 - 1941) εἶναι ὅτι ἡ θεωρία τῆς γνώσεως (μὲ τὴ διάνοια) καὶ ἡ θεωρία τῆς ζωῆς (μὲ τὸ ἔνστικτο καὶ τὴν ἐνόραση) εἶναι ἀχώριστα ἐνομένες καὶ

ὅτι μόνο ἀλληλοσυμπληρούμενες θὰ μπορέσουν νὰ λύσουν τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Στὶς πραγματείες του αὐτὲς προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὴ μέθοδο καὶ μερικὰ βασικὰ σημεῖα μιᾶς φιλοσοφίας, πὺ θὰ βασίζεται στὴν παραπάνω πεποίτηση.

α) σελ. 180 ἔπ.

Τὸ ἔνστικτο εἶναι συμπάθεια. Ἐὰν ἡ συμπάθεια αὐτὴ μποροῦσε νὰ ἐπεκτείνει τὸ ἀντικείμενό της καὶ νὰ διαλογισθεῖ γύρω ἀπ' τὸν ἑαυτό της, θὰ μᾶς ἔδινε τὸ κλειδί γιὰ τὰ ζωτικὰ ἐπιχειρήματα — ὅπως ἡ ἀνεπτυγμένη καὶ ἡ ὀρθὴ διάνοια μᾶς εἰσάγει στὴν ὕλη. Γιατί, δὲν θεωροῦμε περιττὸ νὰ τὸ ἐπαναλάβουμε, ἡ διάνοια καὶ τὸ ἔνστικτο εἶναι στραμμένα σὲ δυὸ ἀντίθετες διευθύνσεις, ἐκείνη πρὸς τὴν ἄψυχη ὕλη, τοῦτο πρὸς τὴ ζωὴ. Ἡ διάνοια, μὲ τὴ μεσολάβηση τῆς ἐπιστήμης, πὺ εἶναι ἔργο της, μᾶς ἀποκαλύπτει μὲ περισσότερη ἀκρίβεια τὸ μυστικὸ τῶν φυσικῶν λειτουργιῶν γιὰ τὴ ζωὴ δὲ μᾶς φέρνει, οὔτε ἰσχυρίζεται ἄλλωστε πῶς μᾶς φέρνει, παρὰ κάποια ἐρμηνεῖα της μὲ νεκροὺς ὄρους. Γυρίζει ὀλόγυρα, παίρνοντας τὸ μεγαλύτερο δυνατὸ ἀριθμὸ ἀπὸ ἀπόψεις τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, πὺ προσελκύει κοντά της, ἀντὶ νὰ εἰσχωρεῖ σ' αὐτό. Ἄλλὰ στὸ ἴδιο τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ζωῆς θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε ἡ ἐνόραση (διαίσθηση), δηλ. τὸ ἔνστικτο πὺ γίνεται ἀνιδιοτελές, παίρνει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἰκανὸ νὰ διαλογίζεται τὸ ἀντικείμενό του καὶ νὰ τὸ εὐρύνει ἀπερίοριστα.

β) σελ. 91 - 92.

Ἀπὸ ὅλα τοῦτα βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἀπόλυτο δὲ θὰ μποροῦσε νὰ μᾶς δοθεῖ παρὰ μέσα ἀπὸ τὴν ἄμεση γνώση, ἐνῶ ὅλα τὰ ἄλλα εἶναι δυνατὸν νὰ γίνουν ἀντικείμενο ἀνάλυσης. Ὀνομάζουμε, στὴν περίπτωσή τούτη, ἄμεση γνώση τὴ συμπάθεια πὺ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μεταφερόμαστε στὸ ἐσωτερικὸ ἐνὸς ἀντικειμένου γιὰ νὰ συνταυτιστοῦμε μὲ ὅ,τι ἔχει τὸ μοναδικὸ καὶ κατὰ συνέπεια πὺ δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθῆ. Ἡ ἀνάλυση, ἀντίθετα, εἶναι ἡ πράξη τῆς ἀναγωγῆς ἐνὸς ἀντικειμένου σὲ στοιχεῖα πὺ εἶναι ἤδη γνωστά, δηλαδὴ κοινὰ στὸ ἀντικείμενο τοῦτο καὶ σὲ ἄλλα. Τὸ νὰ ἀναλύουμε σημαίνει λοιπὸν νὰ ἐκφράζουμε ἕνα πρᾶγμα σὲ σχέση μὲ ὅ,τι δὲν εἶναι αὐτὸ τὸ ἴδιο. Κάθε ἀνάλυση εἶναι ἔτσι μιὰ μετάφραση,

μιά ανάπτυξη σε σύμβολα, μιά αναπαράσταση βγαλμένη από άλλεπάλληλες προοπτικές μέσα από τις όποιες έπισημαίνουμε όσο τὸ δυνατό περισσότερο σημεῖα έπαφῆς τοῦ καινούργιου αντικειμένου με τὰ ἄλλα αντικείμενα πὸν νομίζουμε ὅτι κατέχουμε. Στὴν έπιθυμία της, πὸν ποτὲ δὲ σβύνει, νὰ ἀγκαλιάσει τὸ αντικείμενο γύρω ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι καταδικασμένη νὰ περιστρέφεται, ἡ ἀνάλυση ἀδιάκοπα πολλαπλασιάζει τὶς δυνατὲς προοπτικὲς γιὰ νὰ συμπληρώσει τὴν εἰκόνα τοῦ αντικειμένου πὸν εἶναι πάντοτε ἔλλιπής, μεταβάλλει, χωρὶς ποτὲ νὰ σταματᾷ, τὰ σύμβολα πὸν χρησιμοποιεῖ, γιὰ νὰ κάνει ὅσο τὸ δυνατό πῖὸ τέλεια τὴ μετάφραση, πὸν εἶναι πάντοτε ἀτελής. Κι' αὐτὸ συνεχίζεται ἐπ' ἄπειρο. Μὰ ἡ ἄμεση γνώση, ἂν εἶναι δυνατὴ, εἶναι μιά ἀπλή πράξη . . .

Edmund Husserl, α) *Philosophie als strenge Wissenschaft*, Logos I, 1910-11 (Ἔντμουντ Χοῦσερλ, Ἡ φιλοσοφία ὡς αὐστηρὴ έπιστήμη. Μετάφραση Ν. Μ. Σκουτερόπουλου, Δευκαλίων 12, 1974) καὶ β) *Ideem zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologische Philosophie* (Ἰδέες περὶ μιᾶς καθαρῆς Φαινομενολογίας καὶ φαινομενολογικῆς φιλοσοφίας. Μετάφραση Ε. Πλατῆ, «Ἐποχές», Φεβρουάριος 1966.

Οἱ πραγματεῖες αὐτὲς τοῦ Husserl (1859 - 1938) περιέχουν τὶς κατευθυντήριες ἀρχὲς μιᾶς φιλοσοφίας, ὅπως τὴν ὀνειρεύτηκε ὁ ἴδιος. Μιᾶς φιλοσοφίας μέσα στὴν ὁποία δὲν θὰ ὑπάρχει χωρὸς γιὰ διαφορετικὲς γνώμες καὶ διαφορετικὲς πεποιθήσεις, μιᾶς φιλοσοφίας πὸν θὰ εἶναι γιὰ ὄλους ὑποχρεωτική. Τὴ δημιουργία αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας, πὸν θὰ εἶναι «αὐστηρὴ έπιστήμη» καὶ τὴν περιγραφή της σὲ γενικὲς γραμμὲς ἔκανε ἔργο τῆς ζωῆς του ὁ Husserl.

α) σελ. 423

Πέφτουμε λοιπὸν ἐπάνω σὲ μιά έπιστήμη — γιὰ τὸ τεράστιο πλάτος τῆς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ μας δὲν ἔχουν καν ἰδέα — πὸν εἶναι μὲν έπιστήμη τῆς συνειδήσης χωρὶς ἔν τούτοις νὰ εἶναι Ψυχολογία· σὲ μιά Φαινομενολογία τῆς συνειδήσης ἀπέναντι σὲ μιά Φυσικὴ έπιστήμη τῆς συνειδήσης. Δεδομένου ὅτι ἔδῶ δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ μιά τυχαία γλωσσικὴ ἀσάφεια, θὰ πρέπει νὰ περιμένουμε ἐκ τῶν προτέρων ὅτι οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὴ Φαινο-

μενολογία και την Ψυχολογία θά είναι κατ' ανάγκη στενές, αφού και οι δύο έχουν να κάνουν με τη συνείδηση — αν και με διαφορετικό τρόπο, με διαφορετική, ή κάθε μία, «στάση» απέναντί της: κάτι που ενδεχομένως το εκφράζουμε λέγοντας ότι η Ψυχολογία ασχολείται με την «έμπειρική συνείδηση», με τη συνείδηση στη «στάση της έμπειρίας», δηλ. ως κάτι που υπάρχει σε συνάφεια με τη φύση: ενώ, αντίθετα, η Φαινομενολογία έχει να κάνει με την «καθαρή συνείδηση», δηλ. τη συνείδηση στη «φαινομενολογική στάση».

σελ. 442.

Όλα όμως εξαρτώνται από το ότι βλέπουμε και κάνουμε εντελώς δικό μας το γεγονός ότι, ακριβώς με την ίδια αμεσότητα, με την οποία ακούμε ένα ήχο, μπορούμε να «θεαστούμε» και μια «ουσία», την ουσία «ήχος», την ουσία «όρατο πράγμα», την ουσία «είκονιστική παράσταση», την ουσία « κρίση » ή « βούληση » κκ., και διατελώντας στην κατάσταση της θέασης μπορούμε να κάνουμε κρίσεις για τις ουσίες. Από το άλλο μέρος όμως θά πρέπει να φυλαχτεί κανείς από το «ανάκατεμα» εκείνο του Hume, ώστε να μη συγχέει τη φαινομενολογική θέαση με την αυτοπαρατήρηση, με την έσωτερική έμπειρία, με δυο λόγια, με ένεργήματα που αντί για ουσίες θέτουν επί μέρους ατομικότητες που αντιστοιχούν σε ουσίες.

β) σελ. 194.

Ουσία σήμαινε στην αρχή εκείνο που βρίσκεται στο αποκλειστικό Είναι ενός ατόμου και άποτελεί το «τι» του ατόμου αυτού. Κάθε τέτοιο «τι» μπορεί όμως να «τεη στην ιδέα». Η έμπειρική ή ατομική έποπτεία μπορεί να μετατραπεί σε ουσιακή έποπτεία ή ιδέαση — κι αυτό άποτελεί μια δυνατότητα που πρέπει κι' η ίδια να νοηθί όχι σαν έμπειρική, αλλά σαν ουσιακή δυνατότητα. Το ενωρώμενο είναι τότε η αντίστοιχη καθαρή ουσία ή το είδος (Eidos) . . . Η ουσία (το είδος) άποτελεί ένα αντικείμενο νέου τύπου. Όπως αυτό που δίνει ή ατομική ή έμπειρική έποπτεία είναι ένα ατομικό αντικείμενο, έτσι αυτό που δίνει ή ουσιακή έποπτεία είναι μια καθαρή ουσία . . .

Τη γενική θέση που ανήκει στην ουσία της φυσικής στάσης τη βάζουμε σε άδράνεια, κάθε τι που αυτή από όντική άποψη περι-

λαμβάνει τὸ βάζουμε μονομιᾶς σὲ παρένθεση, ἐπομένως ὀλόκληρο τοῦτο τὸ φυσικὸ κόσμο, πού ἐξακολουθεῖ ὡστόσο νὰ εἶναι «γιά μᾶς ἐδῶ», χειροπιαστός, καί πού θὰ ἐξακολουθήσει πάντοτε νὰ μένει μπροστά μας σὰ συνειδησιακὴ «πραγματικότητα», ὅσο κι' ἂν μᾶς ἀρέσει νὰ τὸν βάζουμε σὲ παρένθεση. Ὅταν κάνω ἔτσι, πρᾶγμα πού ἀνήκει ὀλοκληρωτικὰ στὴν ἐλευθερία μου, εἶναι φανερό ὅτι δὲν ἀρνοῦμαι τοῦτο τὸν κόσμο, σὰ νὰ ἦμουν σοφιστής, δὲν ἀμφισβητῶ τὴν ὕπαρξή του, σὰ νὰ ἦμουν σκεπτικιστής, ἀλλὰ κάνω μιὰ κριολεκτικὰ «φαινομενολογικὴ ἐποχή».

... ὅλες τὶς ἐπιστῆμες πού ἀναφέρονται σ' αὐτὸ τὸ φυσικὸ κόσμο, ὅσο κι' ἂν στέκουν μπροστά μου σταθερές, ὅσο κι' ἂν τὶς θαυμάζω, ὅσο κι' ἂν καθόλου δὲ σκέφτομαι νὰ προβάλλω τὴν ἐλάχιστη ἐναντίον τους ἀντίρρηση, τὶς παραμερίζω... Δὲν υἱοθετῶ οὔτε μία ἀπὸ τὶς προτάσεις πού τοὺς ἀνήκουν, ἀκόμη κι' ἂν ἔχη τέλεια ἐνάργεια· καμμιά πρόταση δὲν γίνεται ἀπὸ μένα ἀποδεκτὴ, καμμιά δὲν μοῦ παρέχει ἓνα θεμέλιο. Ἄς σημειωθεῖ καλά: ὅσο ἡ πρόταση ἐννοεῖται ὅπως παρουσιάζεται σ' αὐτὲς τὶς ἐπιστῆμες, σὰ μιὰ ἀλήθεια δηλ. γιὰ πραγματικότητες αὐτοῦ τοῦ κόσμου, μοῦ ἐπιτρέπεται ἀπλῶς νὰ τὴν δεχθῶ, ἀφοῦ τὴν βάλω σὲ παρένθεση, συνεπῆς σ' αὐτὸ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ἔχω ἤδη ὑποβάλλει στὴν τροποποίηση τῆς παρένθεσης ὅλες τὶς φυσικὲς ἐμπειρίες, πού σ' αὐτὲς παραπέμπει τελικὰ... κάθε ἐπιστημονικὴ θεμελίωση. Τοῦτο σημαίνει: δέχομαι τὶς προτάσεις τῶν ἐπιστημῶν μόνο στὴν τροποποιητικὴ συνείδηση τοῦ κλεισίματος τῶν κρίσεων σὲ παρένθεση, ἐπομένως ὄχι ὅπως βρίσκονται στὶς ἐπιστῆμες, ὄχι σὰν προτάσεις πού ἀξιῶνουν κύρος καί πού τὸ κύρος τους ἀναγνωρίζω καί χρησιμοποιῶ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήστε τὴν ἀποψη τοῦ Descartes: δὲν ὑπάρχει παρὰ μονάχα ἡ κριτικὴ μου ἱκανότητα πού καταλαβαίνει τὸ κερί. Συσχετίστε τὴν μὲ τὴν ἀνάλογη πλατωνικὴ («Θεαίτητος»).
2. Πῶς ἀνασκευάζει ὁ Locke τὴ θεωρία τῶν ἐμφύτων ἰδεῶν; Ποιὰ ἀπὸ τὶς θεμελιώδεις ἀρχές τῆς νοήσεως χρησιμοποιεῖ ὡς παράδειγμα; Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ τῶν ἀπόψεων του.
3. Πῶς ἐξηγεῖ ὁ Hume τὴν αἰτιότητα; Τί νέο εἰσάγει στὴ φιλοσοφικὴ σκέψη; Κρίνετε τὶς ἀπόψεις του μὲ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ.

4. Συζητήστε τις απόψεις του Kant για τὸ χῶρο καὶ τὸ χρόνο. Συσχετίστε τις μὲ τις απόψεις τοῦ Hume γιὰ τὴν αἰτιότητα. Τί καινούργιο φέρνουν οἱ δύο αὐτοὶ φιλόσοφοι;
5. Συζητήστε τὴ σχέση ἐνοράσεως – διανοήσεως στὸν Bergson. Δώστε δικά σας παραδείγματα γιὰ τὸν καθένα ἀπὸ τοὺς δύο αὐτοὺς τρόπους γνώσεως.
6. Προσπαθήστε νὰ ἐξηγήσετε μὲ παραδείγματα τὴ φαινομενολογικὴ θέα.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

George Berkeley, Treatise concerning the principles of human knowledge (Γζῶρτζ Μπέρκλεϋ, Πραγματεία πάνω στις ἀρχές τῆς ἀνθρώπινης γνώσης. Μετάφραση Δ. Σφενδόνη, ἐκδ. Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη.

Στὸ ἔργο του αὐτὸ ὁ Berkeley (1685 - 1753) ἀσκει κριτικὴ στὶς βασικὲς θέσεις τοῦ Locke καὶ προχωρεῖ στὴ θεμελίωση τῆς δικῆς του θεωρίας τῆς γνώσεως, ποὺ μπορεῖ νὰ συνομισθῇ στό : esse est percipi.

σελ. 79 ἐπ.

Ἡ ὕπαρξη τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων ἔχει ἀνάγκη ἀποδείξεως. — Καὶ ἐὰν ἀκόμη ἦταν δυνατόν νὰ ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὴ νόηση αὐτὲς οἱ στερεές, μορφοποιημένες, κινούμενες οὐσίες, ἀντιστοιχώντας στις ἰδέες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὰ σώματα, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ τὸ γνωρίζουμε αὐτό; Θὰ πρέπει νὰ τὸ γνωρίζουμε εἴτε μέσα ἀπὸ τὴν αἴσθηση, εἴτε μέσα ἀπὸ τὴ λογική. Ὅσον ἀφορᾷ τις αἰσθήσεις μας, μ' αὐτὲς ἀποκτοῦμε γνώση μόνον τῶν αἰσθημάτων μας, τῶν ἰδεῶν ἢ ἐκείνων τῶν πραγμάτων ποὺ γίνονται ἀπ' εὐθείας ἀντιληπτά μέσα ἀπὸ τὴν αἴσθηση, ἀδιάφορο ποιοῦ ὄνομα θὰ δώσετε σ' αὐτά. Δὲν μᾶς πληροφοροῦν ὅμως, ὅτι τὰ πράγματα ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ τὴ νόηση, ἢ χωρὶς νὰ γίνουν ἀντιληπτά, ὅμοια μ' αὐτά ποὺ γίνονται ἀντιληπτά. Αὐτὸ τὸ ἀναγνωρίζουν καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ὕλιστές. Μένει, λοιπόν, νὰ δεχθοῦμε πῶς, ἐὰν ἔχουμε γνώση

τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων, αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὴ λογικὴ, ἢ ὁποῖα συμπεραίνει τὴν ὑπαρξὴ τους ἀπ' ὅ,τι γίνεται ἄμεσα ἀντιληπτὸ μὲ τὴν αἴσθησι. Ἄλλὰ . . . ποιὸς λόγος μπορεῖ νὰ μᾶς κάνη νὰ πιστέψουμε στὴν ὑπαρξὴ τῶν σωμάτων ἔξω ἀπὸ τὴ νόησι ὀδηγούμενοι ἀπὸ ὅ,τι ὑποπίπτει στὴν ἀντίληψή μας, τὴ στιγμή πού οἱ ἴδιοι οἱ ὑποστηρικτὲς τῆς ὕλης ὑποστηρίζουν πὼς δὲν ὑπάρχει καμία ἀναγκαία σύνδεσι μετὰξὺ αὐτῶν τῶν σωμάτων καὶ τῶν ἰδεῶν μας.

Ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἐξωτερικῶν σωμάτων δὲν προσφέρει καμιάν ἐξήγησι γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο παράγονται οἱ ἰδέες μας. — Παρ' ὅλο πού θὰ μπορούσαμε, ἴσως, νὰ ἔχουμε ὅλα τὰ αἰσθήματά μας, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ σώματα, ἐν τούτοις μπορεῖ νὰ εἶναι πιὸ εὐκόλο νὰ συλλάβουμε καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸν τρόπο παραγωγῆς τους, ἐὰν δεχθοῦμε τὴν ὑπόθεσι πὼς ὑπάρχουν ἐξωτερικὰ σώματα πού μοιάζουν μὲ τὰ αἰσθήματα, παρὰ ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτιδὴποτε ἄλλο. Καὶ ἔτσι θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι τουλάχιστον πιθανὸ νὰ ὑπάρχουν τέτοιου εἴδους πράγματα ὅπως τὰ σώματα, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὴ δημιουργία τῶν ἰδεῶν τους μέσα στὴ νόησή μας. Ἄλλὰ οὔτε κι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ πῆ κανεῖς, διότι παρ' ὅλο πού ἐμεῖς παραχωροῦμε στοὺς ὑλιστὲς τὰ ἐξωτερικὰ σώματα, ἐκεῖνοι ὁμολογοῦν πὼς δὲν θὰ μπορέσουν ποτὲ νὰ μάθουν πὼς παράγονται οἱ ἰδέες μας, ἐφ' ὅσον πιστεύουν πὼς ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ κατανοήσουν μὲ ποιὸ τρόπο μπορεῖ τὸ σῶμα νὰ ἐπιδράσῃ ἐπάνω στὸ πνεῦμα, ἢ πὼς εἶναι δυνατόν νὰ κάνη ὥστε νὰ τυπωθῆ μία ἰδέα στὸ νοῦ. Ἀπὸ αὐτὰ γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ παραγωγή τῶν ἰδεῶν ἢ τῶν αἰσθημάτων μέσα στὸ πνεῦμα μας δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ σὰν λόγος, γιὰ νὰ ὑποθέσουμε τὴν ὑπαρξὴ τῆς ὕλης ἢ τῆς σωματικῆς οὐσίας, ἐφόσον εἶναι παραδεκτὸ πὼς αὐτὴ παραμένει τὸ ἴδιο ἀνεξήγητη εἴτε κάνουμε, εἴτε δὲν κάνουμε αὐτὴν τὴν ὑπόθεσι. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἡ ὑπαρξὴ τῶν σωμάτων ἦταν δυνατὴ ἔξω ἀπὸ τὸ νοῦ, θὰ ἦταν ὥστόσο πολὺ ἐπικίνδυνο νὰ ὑποστηρίξουμε μιὰ τέτοια γνώμη, ἐφόσον εἶναι σὰ νὰ ὑποθέσουμε, χωρὶς κανέναν ἀπολύτως λόγο, πὼς ὁ Θεὸς ἔχει δημιουργήσει ἀπειράριθμες ὑπάρξεις πού εἶναι τελειῶς ἄχρηστες καὶ δὲν ἐξυπηρετοῦν κανέναν ἀπολύτως σκοπὸ.

Δίλημμα. — Μὲ λίγα λόγια, ἐὰν ὑπῆρχαν ἐξωτερικὰ σώματα,

θά ήταν αδύνατο να κατορθώσουμε ποτέ να το μάθουμε. 'Εάν πάλι δέν υπήρχαν, θά μπορούσαμε να έχουμε τους ίδιους άκριβώς λόγους, πού έχουμε και τώρα, για να πιστεύουμε πώς υπάρχουν.

σελ. 144 έπ.

Οί αίσθητές ιδιότητες είναι πραγματικές. — Θά ήταν λάθος να νομίση κανείς πώς αυτό πού λέγεται έδω άναιρεί, έστω και λίγο, τήν πραγματικότητα τών άντικειμένων. Είμαι παραδεκτό, σύμφωνα με τις καθιερωμένες άρχές ότι ή έκταση, ή κίνηση και μέ ένα λόγο όλες οί αίσθητές ιδιότητες, έχουν ανάγκη ενός ύπο - στηρίγματος, μιá και δέν είναι ίκανές να σταθούν μόνες τους. 'Αλλά τά άντικείμενα πού γίνονται άντιληπτά με τήν αίσθηση θεωροϋνται πώς δέν αποτελοϋν παρά μόνον συνδυασμούς αυτών τών ιδιοτήτων, και, κατά συνέπεια, δέν μποροϋν να ύφίστανται μόνα τους. 'Ως έδω όλοι είναι σύμφωνοι. "Ετσι, όταν άρνούμαστε στα πράγματα πού γίνονται άντιληπτά μέσα από τήν αίσθηση μιάν ύπαρξη άνεξάρτητη από κάποια ουσία ή από ένα ύποστηρίγμα, μέσα στο όποιο μποροϋν να υπάρχουν, δέν απομακρυνόμαστε καθόλου από τήν καθιερωμένη άντίληψη για τήν πραγματικότητα, και έτσι δέν μποροϋν να μάς κατηγορήσουν για καμία καινοτυπία από τήν άποψη αυτή. "Όλη ή διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι σύμφωνα με τή δική μας άποψη, τά μη - σκεπτόμενα όντα πού άντιλαμβάνομαστε μέσα από τήν αίσθηση δέν έχουν ύπαρξη ξεχωρη από τήν έέργεια με τήν όποία γίνονται άντιληπτά και, συνεπώς, δέν είναι δυνατόν να υπάρχουν μέσα σε καμία άλλη ουσία, έκτός από αυτές τις μη - έκτεταμένες και άδιάιρετες ουσίες ή πνεύματα πού ένεργοϋν και σκέπτονται και άντιλαμβάνονται τά όντα αυτά. 'Ενώ από τήν άλλη μεριά οί φιλόσοφοι ύποστηρίζουν, όπως και οί κοινοί άνθρωποι, ότι οί αίσθητές ιδιότητες υπάρχουν μέσα σε μιάν άδρανή, έκτεταμένη ουσία πού δέν άντιλαμβάνεται και τήν ονομάζουν ύλη· σ' αυτήν άποδίδουν μιá φυσική ύπόσταση, έξω από τήν έέργεια με τήν όποία τήν άντιλαμβάνεται όποιαδήποτε νόηση, άκόμη και ή αιώνια νόηση τοϋ Δημιουργοϋ, μέσα στην όποία ύποθέτουν πώς υπάρχουν μόνον ιδέες σωματικής ουσίας πού δημιούργησε ό "Ιδιος, έάν βέβαια θέλουν καθόλου να παραδεχθοϋν πώς πραγματικά τις δημιούργησε.

Immanuel Kant, Kritik der reinen Vernunft ('Εμμανουήλ Κάντ, Κριτική του καθαρού λόγου). Μετάφραση Ε.Π. Παπανούτσου, «'Εποχές», Μάιος 1964.

σελ. 8 έπ.

Τò άδύνατο μιās όντολογικής άπόδειξης τής ύπαρξης του θεοϋ :

'Ολοφάνερα τò εΐναι δέν εΐναι πραγματικό κατηγορημα, δηλαδή έννοια ένός κάτι τι πού μπορεί νά προστεθεΐ στην έννοια ένός πράγματος. Εΐναι άπλως ή θέση ένός πράγματος ή όρισμένων διορισμών του καθ' έαυτούς. Στή λογική χρήση εΐναι μόνον ή εορϋλα μιās κρίσης. 'Η πρόταση : 'Ο Θεός εΐναι παντοδύναμος περιλαμβάνει δύο έννοιες πού έχουν τά άντικείμενά τους : Θεός και παντοδυναμία· ή λεξούλα εΐναι δέν εΐναι ένα παραπάνω κατηγορούμενο, αλλά μόνο εκείνο πού θέτει τò κατηγορούμενο στην άναφορά του πρòς τò ύποκείμενο. 'Εάν τώρα πάρω τò ύποκείμενο (Θεός) μαζί με όλα τά κατηγορούμενά του (άνάμεσά τους εΐναι και ή παντοδυναμία) και εΐπώ : ό Θεός εΐναι, ή εΐναι ένας Θεός, δέν θέτω κανένα νέο κατηγορούμενο στην έννοια του Θεοϋ, αλλά θέτω μόνο τò ύποκείμενο καθ' έαυτò με όλα τά κατηγορούμενά του και μάλιστα τò άντικείμενο σε άναφορά πρòς την έννοιά μου. Και τά δύο πρέπει νά περιέχουν άκριβώς τò ίδιο και έπομένως τίποτα περισσότερο δέν προστίθεται στην έννοια πού εκφράζει άπλως τή δυνατότητα, με τò ότι σκέπτομαι τò άντικείμενό της ως βέβαια δεδομένο (με τήν εκφραση εΐναι). Τò πραγματικό λοιπόν δέν περιέχει τίποτα περισσότερο άπό τò άπλως δυνατόν. 'Εκατò πραγματικά τάλληρα δέν περιέχουν τò παραμικρò παραπάνω άπό εκατò δυνατά. Γιατί, άφοϋ αυτά έδω σημαίνουν την έννοια, τά άλλα όμως τò άντικείμενο και τή θέση του καθ' έαυτò, στην περίπτωση πού τοϋτο θά περιείχε κάτι περισσότερο άπό εκείνο, ή έννοιά μου δέν θά εξέφραζε όλόκληρο τò άντικείμενο και έπομένως δέν θά ήταν και ή άκριβώς άντίστοιχη έννοιά του. 'Αλλά στην οικονομική μου κατάσταση τά εκατò πραγματικά τάλληρα εΐναι κάτι παραπάνω άπό την άπλή έννοιά τους (δηλαδή τή δυνατότητά τους). Γιατί στην περίπτωση τής πραγματικότητας τò άντικείμενο δέν περιέχεται άπλως άναλυτικά μέσα στην έννοιά μου, αλλά προστίθεται συνθε-

τικά σ' αυτήν (πού είναι ένας διορισμός τῆς κατάστασής μου), χωρίς αυτά τὰ ἑκατὸ τάλληρα πού σκέπτομαι νὰ ἀύξηθοῦν στοῦ παραμικροῦ μὲ τοῦτο τὸ εἶναι τους ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοιά μου.

Ὅταν λοιπὸν σκέπτομαι ἓνα πράγμα, μὲ ὁποιαδήποτε καὶ ὅσαδήποτε κατηγορήματα (ἀκόμη καὶ στὸν πέρα ὡς πέρα τέλειο καθορισμὸ του), τίποτα ἀπολύτως δὲν προστίθεται σ' αὐτὸ τὸ πράγμα μὲ τὸ ὅτι προσθέτω τὴν κατάφαση: τοῦτο τὸ πράγμα εἶναι. Γιατὶ διαφορετικὰ δὲν θὰ ὑπῆρχε πιά τὸ ἴδιο τὸ πράγμα, ἀλλὰ κάτι περισσότερο ἀπὸ ἐκεῖνο πού εἶχα σκεφθεῖ μέσα στὴν ἔννοιά του, καὶ δὲν μπορούσα νὰ εἰπῶ: ὅτι τοῦτο ἀκριβῶς τὸ ἀντικείμενο τῆς ἔννοιάς μου ὑπάρχει. Καὶ ὅταν ἀκόμη σκέπτομαι μέσα σ' ἓνα πράγμα κάθε πραγματικότητα ἐκτὸς ἀπὸ μία, δὲν προστίθεται αὐτὴ ἢ πραγματικότητα πού λείπει μὲ τὸ ὅτι λέγω ὅτι ἓνα τέτοιο λειψὸ πράγμα ὑπάρχει, ἀλλὰ θὰ ὑπάρχει ἀκριβῶς μὲ τὴν ἴδια ἔλλειψη ὅπως τὸ ἔχω σκεφθεῖ, γιατί διαφορετικὰ θὰ ὑπῆρχε κάτι ἄλλο καὶ ὄχι ἐκεῖνο πού σκέφθηκα. Ἐὰν τώρα διανοηθῶ ἓνα ὄν ὡς τὴν ὑψιστὴν πραγματικότητα (χωρὶς ἔλλειψη), θὰ μένει ἀκόμη πάντοτε ὡς ἀπορία ἂν ὑπάρχει ἢ ὄχι. Γιατὶ, μὲ ὅλο πού τίποτα ἐντελῶς δὲν λείπει στὴν ἔννοιά μου γιὰ τὸ δυνατόν πραγματολογικὸ περιεχόμενον ἑνὸς πράγματος, ἐν τούτοις λείπει ἀκόμη καὶ στὴν ἀναφορὰ πρὸς ὀλόκληρὴν τὴν κατάσταση τῆς σκέψης μου, τοῦτο: ὅτι ἡ γνώση ἑνὸς ἀντικειμένου εἶναι ἐπίσης *a posteriori* δυνατὴ. Καὶ ἐδῶ φαίνεται ἡ αἰτία τῆς δυσκολίας πού ὑφίσταται σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι. Ἐὰν ὁ λόγος ἦταν γιὰ ἓνα ἀντικείμενον τῶν αἰσθήσεων, τότε δὲν θὰ μπορούσα νὰ μεταλλάξω τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀντικειμένου μὲ τὴν ἀπλή ἔννοια τοῦ πράγματος. Γιατὶ μέσῳ τῆς ἔννοιας τὸ ἀντικείμενον νοεῖται ἀπλῶς καὶ μόνο ὡς σύμφωνον πρὸς τοὺς γενικοὺς ὅρους μιᾶς δυνατῆς ἐμπειρικῆς γνώσης, μέσῳ τῆς ὑπαρξῆς ὅμως νοεῖται ὡς ἐμπεριεχόμενον στοῦ πλαισίου τῆς ὅλης ἐμπειρίας: μὲ τὴ σύνδεση πρὸς τὸ περιεχόμενον τῆς ὅλης ἐμπειρίας δὲν αὐξάνει στοῦ παραμικροῦ ἡ ἔννοια τοῦ ἀντικειμένου, ἢ σκέψη μας ὅμως ἀποκτᾷ μὲ αὐτὴν μιὰ δυνατὴν ἀντίληψη παραπάνω. Ἀντίθετα, ὅταν σκεπτόμαστε τὴν ὑπαρξὴ μόνο μέσῳ τῆς καθαρῆς κατηγορίας, δὲν εἶναι καθόλου θαῦμα ὅτι δὲν μπορούμε νὰ δώσουμε κανένα γνώρισμα γιὰ νὰ τὴν ξεχωρίσουμε ἀπὸ τὴν ἀπλή δυνατότητα.

“Ας περιέχει λοιπόν ό,τι και όσο θέλει ή έννοια ενός αντικειμένου, έμεις πρέπει να βγούμε απ’ αυτήν για να τής άποδώσουμε τήν ύπαρξη. Στα αντικείμενα τών αισθήσεων τούτο γίνεται με τήν άλλουχία πρός μιάν όποιαδήποτε από τις αντίληψεις μου, σύμφωνα με έμπειρικούς νόμους· αλλά για αντικείμενα τής καθαρής σκέψης δέν υπάρχει κανένα άπολύτως μέσον να γνωρίσουμε τήν ύπαρξή τους, γιατί θα έπρεπε να μπορεί να γνωριστεί έντελώς a priori, ή συνείδηση όμως κάθε ύπαρξης (είτε μέσω τής αντίληψης είτε μέσω συλλογισμών που κάπως συνδέονται με τήν αντίληψη) άνήκει πέρα ως πέρα στην ένότητα τής έμπειρίας, και μιá ύπαρξη έξω απ’ αυτή τήν περιοχή δέν μπορεί βέβαια να έξηγηθεί καθαρά ως άδύνατη, αλλά είναι μιá προϋπόθεση που δέν μπορούμε με τίποτα να τή δικαιολογήσουμε.

‘Η έννοια ενός υπέρτατου όντος είναι μιá, από πολλές άπόψεις, πολύ χρήσιμη ιδέα· άκριβώς όμως για τούτο, ότι είναι δηλαδή απλώς ιδέα, είναι έντελώς άνίκανη μόνο μέσω του ίδιου του έαυτού της να επέκτεινει τή γνώση μας ως πρός αυτό που υπάρχει. Δέν είναι σε θέση να μάς διδάξει ούτε ως πρός τή δυνατότητα ενός έπιπλέον. Τό αναλυτικό γνώρισμα μιās δυνατότητας, που έγκειται σε τούτο, ότι απλές θέσεις (πραγματικότητες) δέν γεννούν καμιάν αντίσταση, βέβαια δέν μπορεί να τής άμφισβητηθεί· έπειδή όμως ή σύμπλεξη όλων τών πραγματικών ποιότητων μέσα σ’ ένα πράγμα είναι μιá σύνθεση, για τής όποίας τή δυνατότητα δέν μπορούμε να κρίνουμε a priori, γιατί οι πραγματικότητες δέν μάς δίνονται θεωρητικά και, αν άκόμη συνέβαινε τούτο, εδώ δέν έμφιλοχωρεί καμιá έντελώς κρίση, έπειδή τό γνώρισμα τής δυνατότητας συνθετικών γνώσεων πρέπει πάντοτε να άναζητείται μόνο στην έμπειρία, στην όποία όμως δέν μπορεί να άνήκει τó αντικείμενο μιās ιδέας — γι’ αυτό ό διάσημος Leibniz καθόλου δέν κατόρθωσε έκείνο που υπερηφανευότανε, δηλαδή να συλλάβει με τή σκέψη a priori τή δυνατότητα ενός τόσο ύψηλου ιδεατού όντος.

‘Επομένως σ’ αυτή τήν τόσο περίφημη όντολογική (καρτεσιανή) άπόδειξη τής ύπαρξης ενός υπέρτατου όντος από έννοιες, κάθε κόπος και έργασία πήγαν χαμένα· ένας άνθρωπος μπορεί από καθαρές ιδέες να γίνει τόσο λίγο πλούσιος σε γνώσεις, όσο και ένας έμπορος σε περιουσία, όταν για να καλύτερέψει τήν κατάστασή του άπο-

φασίζει νά προσθέσει στο περιεχόμενο του ταμείου του μερικά μη-δενικά.

Πλάτων, Φαίδων. Μετάφραση Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Είσαγωγή στον Πλάτωνα, Ἀθήναι 1970⁵, σελ. 208 ἑπ.

Ὁ διάλογος αὐτὸς τελειώνει μὲ τὴ σκηνὴ τοῦ θανάτου τοῦ Σωκράτη, πρέπει ἐπομένως νὰ γράφτηκε μετὰ τὸ θάνατό του, δηλαδὴ μετὰ τὸ 399 π.Χ. Ὁ Πλάτων περιγράφει σ' αὐτὸν τὶς τελευταῖες συζητήσεις τοῦ δασκάλου του μὲ φίλους καὶ μαθητές. Κεντρικὸ θέμα εἶναι ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν, πού σ' αὐτὸ τὸ διάλογό εἶναι πλήρως ἀνεπτυγμένη καὶ συνδυάζεται μὲ τὴ διδασκαλία περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

100 b ἑπ.

Αὐτὸ λοιπὸν πού ἐννοῶ δὲν εἶναι τίποτε τὸ καινούργιο, ἀλλὰ ἐκεῖνο πού πάντοτε, καὶ ἄλλοτε καὶ στὴν τωρινὴ ἐδῶ συζήτηση, δὲν ἔπαφα νὰ λέγω. Γιατί τώρα ἔρχομαι νὰ ἐπιχειρήσω νὰ σοῦ φανερώσω τὸ εἶδος τῆς αἰτίας πού μ' αὐτὸ ἔχω καταγίνει. Καὶ ἔρχομαι ξανά σ' ἐκεῖνα τὰ πολυθρύλητα καὶ ἀρχίζω ἀπ' αὐτὰ (δηλ. τὶς ἰδέες) : θέτω δηλαδὴ τὴν ἀρχή, πὼς ὑπάρχει κάτι ὁμορφο αὐτὸ καθαυτὸ καὶ καλὸ καὶ μεγάλο καὶ ὅλα τᾶλλα. Ἄν λοιπὸν παραδέχεσαι αὐτὰ καὶ συμφωνῆς πὼς αὐτὰ ὑπάρχουν, ἐλπίζω πὼς ἀπ' αὐτὰ θὰ σοῦ φανερώσω τὴν αἰτία καὶ θὰ δείξω πὼς ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη. Ἐγὼ, εἶπεν ὁ Κέβης, εἶμαι σύμφωνος καὶ προχώρει στὴν ἀνάπτυξη.

Ἰδὲς τώρα, ἂν οἱ ἄμεσες συνέπειες ἀπ' ἐκεῖνα φαίνονται καὶ σέ σένα σωστές, ὅπως καὶ σέ μένα. Ἡ γνώμη μου δηλαδὴ εἶναι ὅτι, ἂν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ αὐτὸ καθαυτὸ ὁμορφο, ὑπάρχη καὶ τίποτε ἄλλο ὁμορφο, τότε αὐτὸ δὲν μπορεῖ γιὰ καμμιά ἄλλη αἰτία νὰ εἶναι ὁμορφο, παρὰ γιατί μετέχει σ' ἐκεῖνο πού εἶναι αὐτὸ καθαυτὸ ὁμορφο. Καὶ γιὰ ὅλα λέγω τὸ ἴδιο πρᾶγμα. Συμφωνεῖς μ' αὐτὸ ἐδῶ τὸ εἶδος τῆς αἰτίας; Συμφωνῶ, εἶπεν ὁ Κέβης. Δὲν μπορῶ λοιπὸν πιὰ νὰ καταλάβω οὔτε καὶ νὰ νοιώσω τὶς ἄλλες αἰτίες, ἐκεῖνες πού βάζουν οἱ σοφοί, ἀλλά, ἂν κανεὶς μοῦ λέη, ὅτι ἓνα ὅποιοδήποτε πρᾶγμα εἶναι ὁμορφο ἢ γιατί ἔχει χρῶμα ὀλάνθιστο ἢ ἀναφέρει τὴ μορφὴ ἢ τίποτε ἄλλο παρόμοιο, τότε ὅλα τᾶλλα τὰ παραιτῶ, γιατί μέσα σ' ὅλα αὐτὰ ταράζομαι, καὶ κρατιέμαι ἀπλὰ καὶ ἴσως ἀπλοϊκὰ σ'

αυτό έδω, ότι δηλαδή τίποτε άλλο δέν κάνει τὸ πρᾶγμα αὐτὸ ὁμορφο παρὰ ἐκεῖνο τὸ ἀπόλυτα ὁμορφο μὲ τὴν παρουσία ἢ μὲ τὴν συντυχία του ἢ ὅπως ἄλλιῶς τυχὸν ἔρχεται κοντὰ σὲ τοῦτο. Καί γιὰ τὸν τρόπο πού ἔρχεται ἐκεῖνο τὸ ἀπόλυτο κοντὰ σὲ τοῦτο τὸ σχετικὸ δέν ἐπιμένω, ὅμως ἐπιμένω γιὰ τὸ ὅτι μὲ τὸ ὁμορφο εἶναι πού ὅλα τὰ ὁμορφα γίνονται ὁμορφα. Τοῦτο λοιπὸν μοῦ φαίνεται, πὼς εἶναι ἡ πιὸ ἀσφαλτὴ ἀπόκριση, πού μπορῶ νὰ δώσω στὸν ἑαυτὸ μου καί σ' ὅποιονδήποτε ἄλλον. Καί ὅσο κρατιέμαι ἀπ' αὐτό, εἶμαι βέβαιος, πὼς δέν θὰ πέσω ποτέ, γιὰτὶ εἶναι κάτι ἀσφαλτο ν' ἀποκριθῶ καί στὸν ἑαυτὸ μου καί σὲ ὅποιονδήποτε ἄλλον, πὼς μὲ τὸ ὁμορφο εἶναι πού γίνονται ὁμορφα τὰ ὁμορφα. Ἡ μήπως καί δέν συμφωνεῖς; — Συμφωνῶ . . .

Ὡστε θὰ δίσταζες νὰ εἰπῆς, ὅτι τὰ δέκα εἶναι μὲ τὰ δύο πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀκτώ, καί ὅτι γι' αὐτὴν τὴν αἰτία εἶναι περισσότερα. Ἐνῶ δέν θὰ εἶχες κανένα δισταγμὸ νὰ εἰπῆς, ὅτι μὲ τὸ πλῆθος καί ἐξ αἰτίας τοῦ πλῆθους εἶναι τὰ δέκα πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὰ ὀκτώ. Ἐπίσης θὰ δίσταζες νὰ εἰπῆς, ὅτι τὸ δίπηχο εἶναι κατὰ τὸ ἡμισυ τοῦ ὄλου του μήκους πιὸ μακρὺ ἀπὸ τὸ μονόπηχο, ἐνῶ δέν θὰ εἶχες κανένα δισταγμὸ νὰ εἰπῆς, ὅτι τοῦτο γίνεται μὲ τὸ μέγεθος. Βέβαια, εἶπεν ὁ Κέβης.

Καί τί λοιπὸν; Ὅταν τὸ ἕνα προστίθεται στὸ ἕνα ἢ ὅταν τὸ ἕνα χωρισθῆ σὲ δύο, δέν θὰ δίσταζες νὰ εἰπῆς, ὅτι ἡ πρόσθεση ἢ ὁ χωρισμὸς εἶναι ἡ αἰτία πού γίνονται δύο; Καί δέν θὰ φώναζες δυνατά, ὅτι δέν ξέρεις πὼς ἄλλιῶς γίνεται! τὸ καθετὶ παρὰ μὲ τὸ νὰ μεταλάβη ἀπὸ τὴν οὐσία ἐκεῖνου, πού ἔχει σχέση μαζὶ του, καί ὅτι συνεπῶς δέν ἔχεις ν' ἀναφέρῃς ἄλλη καμμιά αἰτία πού γίνονται δύο, παρὰ ὅτι μετέχουν στὴν οὐσία τῆς δυάδας; Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη, ἐκεῖνα πού μέλλουν νὰ γίνουν δύο νὰ μεταλάβουν τὴ δυάδα, καί ἐκεῖνο πού μέλλει νὰ γίνῃ ἕνα νὰ μεταλάβῃ τὴ μονάδα· τοὺς χωρισμοὺς ὅμως αὐτοὺς καί τίς προσθέσεις καί ὅλα τὰλλα εὐφυολογήματα θὰ τὰ παρατήσης καί θὰ ἀφήσης ἄλλους ν' ἀποκριθοῦν σ' αὐτά, πού εἶναι πιὸ σοφοὶ ἀπὸ σένα. Ἐσὺ ὅμως, ἐπειδὴ θὰ φοβᾶσαι, ὅπως λέει ἡ παροιμία, τὸν ἴδιο σου τὸν ἴσκιο καί τὴν ἀπειρία σου, θὰ κρατιέσαι ἀπὸ τὴν ἀσφαλτὴ ἐκείνη ἀρχή, καί ἔτσι θ' ἀποκρίνεσαι . . .

Καί ὅταν αὐτὰ ἔγιναν δεκτὰ ἀπὸ τὸ Σιμμία καί τὸν Κέβητα, καί ἦταν ὅλοι σύμφωνοι, ὅτι κάθε μιὰ ἰδέα ὑπάρχει χωριστὰ καί

ὅτι τάλλα πράγματα μεταλαμβάνουν ἀπ' αὐτὲς τὶς ιδέες καὶ δέχονται τὸ ὄνομά τους ἀπ' αὐτὲς, ὁ Σωκράτης ρωτοῦσε ἀκόμα τὰ ἑξῆς : "Ἄν λοιπόν, Κέβη, πράγματι αὐτὸ εἶναι ποὺ ἐννοεῖς, τότε, ὅταν λὲς ὅτι ὁ Σιμμίας εἶναι πιὸ μέγας ἀπὸ τὸ Σωκράτη καὶ πιὸ μικρὸς ἀπὸ τὸν Φαίδωνα, δὲν ἰσχυρίζεσαι μ' αὐτό, ὅτι μέσα στὸ Σιμμία βρίσκονται καὶ τὰ δύο, καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ μικρότητα; Μάλιστα, εἶπεν ὁ Κέβης. Ἄλλὰ παραδέχεσαι βέβαια ὅτι ὅταν λέμε, πῶς ὁ Σιμμίας ὑπερέχει ἀπὸ τὸ Σωκράτη, τοῦτο δὲν εἶναι ἔτσι στ' ἀλήθεια, ὅπως ἀκριβῶς τὸ λέμε. Γιατί δὲν εἶναι μέσα στὴ φύση τοῦ Σιμμία νὰ ὑπερέχη μὲ τὸ ὅτι εἶναι Σιμμίας, ἀλλὰ μὲ τὸ μέγεθος ποὺ τυχαίνει νὰ ἔχη. Οὔτε πάλιν ὑπερέχει ἀπὸ τὸ Σωκράτη, γιατί ὁ Σωκράτης εἶναι Σωκράτης, ἀλλὰ γιατί ὁ Σωκράτης ἔχει τὴ μικρότητα σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος ἐκείνου. Σωστά, εἶπεν ὁ Κέβης. "Ἔτσι λοιπόν λέμε πῶς ὁ Σιμμίας εἶναι μικρὸς καὶ μέγας, ὄντας ἀνάμεσα καὶ στοὺς δύο, καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος μὲ τὸ μέγεθος τοῦ ἐνὸς ξεπερνιέται στὴ μικρότητά του, ἀπὸ τᾶλλο πάλιν μὲ τὸ μέγεθος τοῦ Σωκράτης εἶπε : δίνω τὴν ἐντύπωση, πῶς μιλάω μὲ ἀκρίβεια δικαστῆ, τὸ πρᾶγμα ὅμως εἶναι ὅπως τὸ λέγω.

Ἄριστοτέλης, Κατηγορίαι, (ἔκδ. Ὁξφόρδης).

Οἱ Κατηγορίαι ἀνήκουν στὰ λεγόμενα λογικὰ συγγράμματα τοῦ Ἄριστοτέλη, ποὺ ὅλα μαζὶ ὀνομάσθηκαν «Ὁργανον», ἐπειδὴ ἀκριβῶς καθορίζουν τὴ μέθοδο, τὸ ὄργανο τῆς ἐρευνας. Οἱ Κατηγορίαι πραγματεύονται τὶς βασικὰς μορφὰς τῶν κρίσεων, τὶς ὁποῖες σχηματίζομε προκειμένου νὰ ἐκφράσωμε τὸ ὄν, τὴν οὐσίαν.

Π 25 ἑπ.

Τῶν κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων ἕκαστον ἦτοι οὐσίαν σημαίνει ἢ ποσὸν ἢ ποιὸν ἢ πρὸς τι ἢ ποῦ ἢ ποτὲ ἢ κείσθαι ἢ ἔχειν ἢ ποιεῖν ἢ πάσχειν. ἔστι δὲ οὐσία μὲν ὡς τύπῳ εἶπειν οἶον ἄνθρωπος, ἵππος, ποσὸν δὲ οἶον δίπηχυ, τρίπηχυ· ποιὸν δὲ οἶον λευκόν, γραμματικόν· πρὸς τι δὲ οἶον διπλάσιον, ἥμισυ, μείζον· ποῦ δὲ οἶον ἐν Λυκείῳ, ἐν ἀγορᾷ· ποτὲ δὲ οἶον χθές, πέρυσιν· κείσθαι δὲ οἶον ἀνάκειται, κάθηται· ἔχειν δὲ οἶον ὑποδέδεται, ὦπλισται· ποιεῖν δὲ οἶον τέμνειν, καίειν· πάσχειν δὲ οἶον τέμνεσθαι, καίεσθαι. ἕκαστον

δὲ τῶν εἰρημένων αὐτὸ μὲν καθ' αὐτὸ ἐν οὐδεμιᾷ καταφάσει λέγεται, τῇ δὲ πρὸς ἄλληλα τούτων συμπλοκῇ κατάφασις γίνεταί· ἅπασα γὰρ δοκεῖ κατάφασις ἢ τοι ἀληθῆς ἢ ψευδῆς εἶναι, τῶν δὲ κατὰ μηδεμίαν συμπλοκὴν λεγομένων οὐδὲν οὔτε ἀληθές οὔτε ψεῦδός ἐστίν, οἷον ἄνθρωπος, λευκόν, τρέχει, νικᾷ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δικαιολογήστε μὲ ἐπιχειρήματα καὶ παραδείγματα τὴ μετάβαση ἀπὸ τὸν ἀπλοϊκὸ ρεαλισμὸ στὸν ὑποκειμενικὸ ἰδεαλισμὸ. Κρίνετε τὶς ἀκραῖες θέσεις τους.
2. Προσπαθήστε νὰ δικαιολογήσετε μὲ κατάλληλα ἐπιχειρήματα τὸ σωστὸ ξεκίνημα τῆς σκέψεως τοῦ Berkeley καὶ τοῦ Hume. Κρίνετε τὶς ἀκραῖες θέσεις, ὅπου καταλήγουν.
3. Βρίσκετε ἐπιτυχή τὴ σύνθεση τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων ποὺ ἐπιχειρεῖ ὁ Kant; Συσχετίστε τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὶς πηγές τῆς γνώσεως μὲ αὐτὲς γιὰ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο.
4. Ποιὰ εἶναι ἡ σχέση τῆς «ἰδέας» μὲ τὴ γνώση (Πλάτωνος «Φαῖδων»); Ἀναφερθῆτε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο.
5. Ἀναφέρετε παραδείγματα σχετικὰ μὲ τὶς ἀριστοτελικὲς κατηγορίες.

ΤΟ ΚΥΡΟΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Διογένης Λαέρτιος, Πύρρων, (ἐκδ. Ὁξφόρδης).

ΙΧ 74 :

Διετέλουν δὴ οἱ σκεπτικοὶ τὰ τῶν αἱρέσεων δόγματα πάντα ἀνατρέποντες, αὐτοὶ δ' οὐδὲν ἀποφαίνονται... ὥστε καὶ τὸ μὴ ὀρίζειν ἀνήρουν...

ΙΧ 90 :

Ἄνηρουν δ' οὗτοι καὶ πᾶσαν ἀπόδειξιν καὶ κριτήριον καὶ σημεῖον καὶ αἴτιον καὶ κίνησιν καὶ μάθησιν καὶ γένεσιν καὶ τὸ φύσει τι εἶναι ἀγαθὸν ἢ κακόν. πᾶσα γὰρ ἀπόδειξις, φασίν, ἢ ἐξ ἀποδεδει-

γμένων σύγκειται χρημάτων ἢ ἐξ ἀναποδείκτων. εἰ μὲν οὖν ἐξ ἀποδειγμένων, κάκεινα δεήσεται τινος ἀποδείξεως κἀντεῦθεν εἰς ἀπειρον· εἰ δ' ἐξ ἀναποδείκτων, ἦτοι πάντων ἢ τινῶν ἢ καὶ ἐνὸς μόνου δισταζομένου, καὶ τὸ ὅλον εἶναι ἀναπόδεικτον.

IX 100

Ἄνηρουν δὲ καὶ μάθησιν. εἶπερ, φασί, διδάσκεται τι, ἦτοι τὸ ὄν τῶ εἶναι διδάσκεται ἢ τὸ μὴ ὄν τῶ μὴ εἶναι· οὔτε δὲ τὸ ὄν τῶ εἶναι διδάσκεται — ἢ γὰρ τῶν ὄντων φύσις πᾶσι φαίνεται καὶ γινώσκεται — οὔτε τὸ μὴ ὄν τῶ μὴ ὄντι· τῶ γὰρ μὴ ὄντι οὐδὲν συμβέβηκεν, ὥστ' οὐδὲ τὸ διδάσκεσθαι.

Πρωταγόρας, Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, ἀπόσπ. 1. Ἄνεκδοτη μετάφραση Γ. Ἀλατζόγλου — Θέμελη.

Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα κριτήριο εἶναι ὁ ἄνθρωπος. Γι' αὐτὰ ποὺ ὑπάρχουν ὅτι (καὶ ὅπως) ὑπάρχουν, γι' αὐτὰ ποὺ δὲν ὑπάρχουν, ὅτι δὲν ὑπάρχουν.

Γοργίας, Περὶ τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 3. Ἄνεκδοτη μετάφραση Γ. Ἀλατζόγλου — Θέμελη.

Πρῶτον δὲν ὑπάρχει τίποτα, δεύτερον κι ἂν ὑπάρχει, δὲν εἶναι κατανοητὸ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, τρίτον κι ἂν ἀκόμα γίνῃ κατανοητό, δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ἀνακοινωθῇ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο, οὔτε καὶ νὰ ἐρμηνευθῇ.

William James, Pragmatism (Οὐίλλιαμ Τζαίμς, Ὁ Πραγματισμός). Μετάφραση Δ. Ἀλεξοπούλου, ἐκδ. Ἀναγνωστίδης.

Στὸ βασικὸ αὐτὸ ἔργο του ὁ Τζαίμς (1842 - 1910) παρουσιάζει τὴ δική του θεωρία γιὰ τὴν ἀλήθεια. Κρίνει ὅλα σχεδὸν τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ παρουσιάζει τὸν «Πραγματισμὸ» του ὡς μέθοδο, ἢ ὅποια μᾶς ἐπιτρέπει τὴ λύση ἐκείνων τῶν μεταφυσικῶν προβλημάτων, ποὺ προκαλοῦν ἀτέλειωτες συζητήσεις καὶ ἀντεγκλήσεις.

σελ. 22 - 23

Ὡς ἓνα σημεῖο καὶ σὲ μεγάλο μέτρο, ἡ Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας εἶναι μιὰ ἱστορία σύγκρουσης στὶς ἀνθρώπινες ἰδιοσυγκρασίες.

Μιά τέτοια άποψη — θά μοῦ ποῦν πολλοί συνάδελφοί μου — δέν εἶναι καθόλου κολακευτική γιά τή φιλοσοφία. Ἐγώ ὅμως εἶμαι ὑποχρεωμένος νά τήν χρησιμοποιήσω, γιατί μόνον ἔτσι θά μπορέσω νά ἐξηγήσω τίς διαφωνίες τῶν φιλοσόφων πάνω σέ πολλά σημεῖα.

Ἀσφαλῶς, κάθε φιλόσοφος, μέ ὁποιαδήποτε ἰδιοσυγκρασία, ὅταν φιλοσοφεῖ, προσπαθεῖ νά τήν παραμερίσει. Ὑστερα, ἡ ἰδιοσυγκρασία, δέν ἀναγνωρίζεται, ἀπό τοὺς φιλοσόφους, σάν ἀπαραίτητο στοιχεῖο τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ὁ φιλόσοφος, γιά ν' ἀποδείξει τὰ ἐπιχειρήματά του, ἐπικαλεῖται πάντοτε ἐξωπροσωπικά στοιχεῖα. Ὅμως καί παρ' ὅλες τίς προσπάθειές του νά φανεῖ ἀντικειμενικός, ἐκεῖνο πού βαρύνει περισσότερο στήν τέτοια ἢ ἀλλοιώτικη διατύπωση... εἶναι ἡ ἰδιοσυγκρασία του... Τό σύμπαν πού τοῦ χρειάζεται εἶναι ἐκεῖνο πού ταιριάζει στήν ἰδιοσυγκρασία του. Γι' αὐτό, τό σύμπαν στό ὁποῖο πιστεύει, εἶναι ἐκεῖνο, πού ἡ ἰδεατή δομή του, συντονίζεται μέ τήν ἰδιοσυγκρασία του. Οἱ ἄνθρωποι μέ διαφορετική ἀπ' αὐτόν ἰδιοσυγκρασία δέν συντονίζονται μέ τό δικό του σύμπαν — αὐτό τό νοιώθει καλά — καί στό βάθος τῆς καρδιάς του κρίνει πῶς αὐτοί εἶναι ἀνίκανοι καί ἀναρμόδιοι νά πετύχουν τό συντονισμό, νά κατανοήσουν τή φιλοσοφία, ἀκόμα καί στήν περίπτωση πού εἶναι ἀνώτεροί του στό χειρισμό τῆς διαλεκτικῆς.

Στίς συζητήσεις του, ὅμως, ὁ φιλόσοφος μας, ἀποφεύγει ν' ἀποδώσει στήν ἰδιοσυγκρασία του μεγαλύτερο κύρος καί βαρύτητα. Ἀπό δῶ ἀκριβῶς ξεκινάει ἡ ἔλλειψη εἰλικρίνειας πού χαρακτηρίζει τίς φιλοσοφικές μας διαμάχες... Δέν χρειάζεται νά τονίσω ὅτι, οἱ φιλόσοφοι γιά τοὺς ὁποίους μιλῶ ἐδῶ, εἶναι ἄνθρωποι μέ καθαρή, καί μέ σαφήνεια διαγραμμένη ἰδιοσυγκρασία. Μιλῶ γιά ἀνθρώπους πού βάζουν τή σφραγίδα τῆς προσωπικότητάς τους στό ἔργο τους, γιά ἀνθρώπους πού δημιουργοῦν τήν ἱστορία τους. Ὁ Πλάτων, ὁ Λόκ, ὁ Χέγκελ, ὁ Σπένσερ εἶναι τέτοιοι ἄνθρωποι: ἄνθρωποι πού ἔγιναν μεγάλοι διανοητές, ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιοσυγκρασίας τους.

σελ. 68 - 69.

Ἐνας πραγματιστής, μιλώντας γιά ἀλήθεια, μιλάει στόν πληθυντικό, μιλάει γιά ἀλήθειες καί τίς χαρακτηρίζει ὠφέλιμες, ἱκανο-

ποιητικές. Μιλάει για τὸν πετυχημένο τρόπο λειτουργίας τους κλπ. Χρησιμοποιεῖ μιὰ γλῶσσα, πού για τὸν ὀρθολογιστικοῦ τύπου ἄνθρωπο, δὲν λέει τίποτα, δὲν δίνει τὴν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας ἢ — τὸ λιγώτερο — δίνει μιὰ προσωρινή, μιὰ παραποιημένη, μιὰ λειψή ἰδέα τῆς ἀλήθειας. Τέτοιες ἀλήθειες δὲν ἀντιπροσωπεύουν καμμιά πραγματική ἀλήθεια για τοὺς ὀρθολογιστές. Εἶναι ὑποκειμενικὰ κατασκευάσματα. Κατὰ τὴ γνώμη τους, ἡ πραγματική, ἡ ἀντικειμενική ἀλήθεια, ξεχωρίζει ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀλήθειες, ἀπ' τὸ γεγονός καὶ μόνο ὅτι δὲν περιέχει κανένα ὠφελιμιστικὸ στοιχεῖο· εἶναι κάτι ἀναγκαστικὰ ἀπόμακρο καὶ ὑψηλό· κάτι ὑπέροχο καὶ σεβαστό, ἐξαυλωμένο. Εἶναι ἡ ἀναγκαῖα ἀπόλυτη συμφωνία τῶν σκέψεών μας πρὸς μιὰν ἐξίσου ἀπόλυτη πραγματικότητα. Οἱ λειτουργίες πού διέπουν καὶ ἀποτελοῦν αὐτὸ πού ἀποκαλοῦμε σκέψεις μας καὶ πού ὑπόκεινται σὲ ὀρισμένους ὅρους, δὲν ἔχουν τίποτα κοινὸ μὲ τὴν ἀλήθεια καὶ ἀνάγονται στὴν ψυχολογία. Ὡστε, στὸ σημεῖο αὐτό, ζήτω ἡ λογικὴ καὶ κάτω ἡ ψυχολογία.

σελ. 184 ἐπ.

Συνοψίζοντας λοιπὸν ὅλα τὰ παραπάνω, λέω : « ἀληθινὸ » εἶναι ἐκεῖνο πού εἶναι ἀπλῶς ὠφέλιμο στὴ σκέψη μας, ὅπως « ὀρθὸ » εἶναι ἀπλῶς ἐκεῖνο πού εἶναι ὠφέλιμο στὴν συμπεριφορὰ μας. Λέγοντας ὠφέλιμο, ἐννοῶ ἐκεῖνο πού, μ' ἓναν ὁποιοδήποτε τρόπο, εἶναι πιὸ πλεονεκτικὸ ἀπὸ ἄλλα· κάτι πού ἡ ὠφελιμότητά του κρατáει πολὺ καὶ πηγαίνει μακριά, κάτι συνολικὰ ὠφέλιμο. Γιατὶ ξέρω, πὼς κάτι πού εἶναι πλεονεκτικὸ καὶ ὠφέλιμο τώρα, για τὴν παρούσα δηλαδὴ ἐμπειρική κατάσταση, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι τὸ ἴδιο ὠφέλιμο καὶ πλεονεκτικὸ κι ἀργότερα, για τὶς μελλοντικές ἐμπειρικές καταστάσεις. Ἡ ἐμπειρία, ὅπως εἶπαμε, ἔχει τοὺς δικούς της τρόπους νὰ « ξεπερνáει τὰ ὅρια » καὶ νὰ μᾶς ἀναγκάζει νὰ διορθώνουμε τὰ καλοῦπια τῆς λογικῆς μας.

Ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, ἡ ἀλήθεια πού δὲν θὰ τὴν φτάσει καὶ δὲν θὰ μπορέσει νὰ τὴν ἀλλάξει καμμιά ἐμπειρία, εἶναι ἓνας ἰδανικός στόχος, πού ὅσο τὸν πλησιάζουμε, τόσο ἀπομακρύνεται ἀπὸ μᾶς, τόσο χάνεται ἀπ' τὰ μάτια μας· ἓνας στόχος πρὸς τὸν ὁποῖο — ὅπως φανταζόμαστε — τείνουν νὰ συνενωθοῦν καὶ νὰ ἐνσωματωθοῦν ὅλες οἱ πρόσκαιρες ἀλήθειες μας. Ἀναφορικά μὲ μιὰν ἐμπειρία

ἀπόλυτα πλήρη, κάτι τέτοιο μπορεί νὰ γίνει παραδεκτὸ μόνο ἀπὸ ἓνα πνεῦμα φωτισμένο. Ἐν αὐτὸ τὸ διπλὸ ἰδανικὸ γίνεται κάποτε πραγματικότητα, τότε θὰ γίνουν πραγματικότητας καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ πράγματα καὶ μάλιστα μονομιᾶς. Ὡς τότε ὁμως πρέπει νὰ βουλευτοῦμε μὲ τις ἀλήθειες ποὺ ἔχουμε σήμερα στὴ διάθεσή μας, γιατί — εἶναι πολὺ πιθανὸν — αὔριο μπορεῖ ν' ἀποδειχθοῦν λαθεμένες οἱ σημερινές ἀλήθειες. Τὸ ἀστρονομικὸ σύστημα τοῦ Πτολεμαίου, ὁ χῶρος τοῦ Εὐκλείδη, ἡ λογικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ ἡ μεταφυσικὴ τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων, ἐξυπηρέτησαν τις ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος γιὰ αἰῶνες ὀλόκληρους. Ὅμως ἦρθε μιὰ ὥρα ποὺ ἡ συσσωρευμένη ἀνθρώπινη ἐμπειρία ἔσπασε τὰ πλαίσια, ξεπέρασε τὰ ὅρια ποὺ ἔβαζαν οἱ παραπάνω ἰδέες καὶ τὰ συστήματα, ὥστε σήμερα νὰ εἶναι σχετικὰ μόνο ἀληθινὰ: νὰ εἶναι ἀληθινὰ μόνο στὰ πλαίσια ποὺ καθόριζε ἡ τότε ἐμπειρία. Ἐν τις ἰδέες καὶ τὰ συστήματα αὐτά, τὰ ἐξετάσουμε μ' ἓναν τρόπο ἀπόλυτο, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι τώρα εἶναι ἐσφαλμένα, γιατί σήμερα ξέρουμε πῶς ὄχι μόνο τὰ ὅρια ἐκεῖνα ἦσαν πρόσκαιρα, ἀλλὰ καὶ γιατί βλέπουμε τώρα, ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ εἶχαν ξεπεραστεῖ κὶ ἀπὸ τότε ἀκόμα, ἀπὸ τοὺς θεωρητικοὺς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης.

σελ. 202.

Γιὰ τοὺς νόμους καὶ τὴ γλῶσσα, πιστεύουμε ὅλοι ὅτι εἶναι προϊόντα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας. Κρίνοντας ἀνάλογα, ὁ Schiller πιστεύει πῶς τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τις πεπειθήσεις καὶ τις ἀντιλήψεις μας, καὶ προτείνει νὰ δοθεῖ τὸ ὄνομα Ἀνθρωπισμὸς στὴ θεωρία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία καὶ οἱ ἀλήθειες μας εἶναι ἀνθρώπινα προϊόντα, ὡς ἓνα μέτρο, ποὺ δὲν ἐπιδέχεται ἐπαλήθευση. Πίσω ἀπὸ κάθε πρόβλημα θὰ δοῦμε νὰ δροῦν ἀνθρώπινα κίνητρα, ποὺ εἶναι τὰ μόνα ποὺ τοῦ δίνουν ἐνδιαφέρον· στὸ βάθος κάθε λύσης, ποὺ τὴν κάνουμε ἀποδεκτὴ, ὑπάρχουν κρυμμένα τὰ ἀνθρώπινα αἰσθήματα, ποὺ ἱκανοποιοῦνται ἀπ' αὐτὲς τις λύσεις· ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε μιὰ διατύπωση, βλέπουμε τὰ σημάδια ποὺ ἄφησαν τ' ἀνθρώπινα χέρια.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δεῖξτε μὲ παραδείγματα ἀπὸ ποιῆς ὑγιεῖς βάσεις ξεκίνησαν τὰ ρεύματα τοῦ ὑποκειμενισμοῦ, σχετικισμοῦ καὶ σκεπτικισμοῦ καὶ σὲ ποιῆς ἀκρότητες κατέληξαν. Ἐπιχειρήματα ὑπὲρ ἢ κατὰ.

2. Σε ποιές θέσεις του πραγματισμού φαίνεται ή συγγενείά του με τον υποκειμενισμό ή σχετικισμό;
3. Πάρετε θέση υπέρ ή κατά των άκροτήτων του πραγματισμού, τής θεωρίας του «ώς έάν» και τής θεωρίας τής προσαρμογής.
4. Γιατί ό Schiller όνομάζει τις πραγματιστικές του απόψεις άνθρωπισμό;

ANNAΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ

Γ' ΗΘΙΚΗ

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια Z 2 1139 b 1, μετάφρ. Α. Δαλέζιου :

Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ διάνοια οὐδὲν κινεῖ, ἀλλὰ τοῦτο πράττει μόνον ἢ πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν κατευθυνομένη νόησις.

Πρβλ. Ἴμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, 1944, μετάφρ. Γ. Σκούρ-
τση, σελ. 12 :

Ὁ πρακτικὸς κανόνας εἶναι πάντοτε προῖον τοῦ λόγου, γιατί προδιαγράφει τὴν πράξη σὰν μέσο πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα.

Ἴμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, ὁ.π. :

Στὴ γνώση τῆς φύσεως οἱ ἀρχὲς σχετικὰ μὲ κείνο πού συμβαίνει (π.χ. ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος, τῆς ἐνέργειας καὶ τῆς ἀντιδράσεως στὴ διάδοση τῆς κινήσεως) εἶναι ταυτοχρόνως νόμοι τῆς φύσεως, γιατί ἡ χρῆση τοῦ λόγου ἐκεῖ εἶναι θεωρητικὴ καὶ καθορισμένη ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου. Στὴν πρακτικὴ ὅμως γνώση, δηλαδὴ

σ' εκείνη που ασχολείται απλώς με τις αιτίες που καθορίζουν τη βούληση, οι αρχές που θέτομε δὲν ἀνήκουν ἀκόμα σὲ νόμους που ἡ ὑποταγή σ' αὐτούς εἶναι ἀναπόφευκτη.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, 1960, σσ. 45 - 47 :

Καὶ ἡ γνώση καὶ ἡ πράξη πᾶνε τὸν ἄνθρωπο πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ «πραγματικότητα», καὶ τὰ δύο εἶναι στὴν ἀρχὴ τῆς αὐτενέργητης ζωῆς του· καὶ τὰ δύο εἶναι μαζί καὶ ἔρχονται μαζί στὴ ζωὴ. Ἐδῶ ἔγκειται καὶ ἡ δυσκολία, νὰ εἰπῆ κανεὶς ποῖο εἶναι πρῶτο καὶ ποῖο εἶναι δεύτερο. Ἀπ' αὐτὴν τὴ σύμφυτη ὕπαρξή των ἔρχεται καὶ τοῦ Φάουστ ἡ δυσκολία νὰ μεταφράσῃ τὸ «ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος». Καὶ μεταφράζει ὁ Φάουστ στὴ γλῶσσα του : «στὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ λέξις». Ὑστερα μεταφράζει : «στὴν ἀρχὴ ἦταν τὸ νόημα», ὕστερα πάλι : «στὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ δύναμη» καὶ τέλος καταλήγει νὰ εἰπῆ : «στὴν ἀρχὴ ἦταν ἡ πράξις». Μ' αὐτὴν τὴν πράξι — τὴν ἄλλη δηλαδὴ δύναμη — ἡ ὁποία δὲν εἶναι ὁμως ποτὲ δίχως τὴ γνώση, θέτει ὁ ἄνθρωπος κάτι ὀλωσδιόλου καινούργιο, κάτι που δὲν ὑπῆρχε πρὶν . . . Ἡ φιλοσοφία ὡς ἠθικὴ ἔρχεται νὰ ἐρμηνεύσῃ καὶ ν' ἀναλύσῃ εἰς βάθος . . . τὸ νόημα τοῦ ἠθικοῦ πρακτικοῦ κατορθώματος καί, μὲ ἀφετηρία τὴν κατωρθωμένη αὐτὴν πράξι, νὰ ὑψώσῃ ἀπέναντι τοῦ ἀνθρώπου καθαρὰ τὰ ἠθικὰ αἰτήματα¹.

1. Βλ. καὶ τοῦ ἴδιου, **Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Γ'** (Ἠθικῆ).

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιὲς ἔννοιες μπορεῖτε νὰ ἐπιστημάνετε στὸν παρακάτω «πρακτικὸ» λόγος : Κάθε πράξι ἐλευθέρη καὶ σωστὴ προϋποθέτει ἓνα σκοπὸ ἀξιόλογο, σκέψη καὶ ἀπόφαση ἔγκυρες.
2. Συζητήσετε (μὲ ὅσα ἀποκομίσατε ἀπὸ τὸ κεφ. γιὰ τὴν ἔννοια τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς) τὴν ἀκόλουθη πρόταση : «Ἡ Ἠθικὴ ἀναποκρίνεται στὸ σκοπὸ τῆς, ὅταν θέτῃ στὸν ἄνθρωπο αἰτήματα, γιὰ νὰ πραγματοποιῆ πράγματα που δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ὑπάρχουν, ὅταν δηλαδὴ τὸν καλῆ νὰ πάη πρὸ πέρα ἀπὸ ἐκεῖ που τὸν ἀφήσῃ ἡ φύσις» (I. N. Θεοδωρακόπουλος).

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ίμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σελ. 77 :

‘Ο ἄνθρωπος δὲν εἶναι τόσο ἐντελῶς ζῶο, ὥστε νὰ εἶναι ἀδιάφορος σὲ ὅ,τι τοῦ λείπει τὸ λογικὸ καθ’ ἑαυτὸ καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ τὸ λόγο του σὰν ἓνα ἀπλὸ ὄργανο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν αἰσθήσεών του. Γιατὶ ἐκεῖνο ποῦ ἀνεβάζει τὴ θέση του ἐπάνω ἀπὸ τὰ ζῶα δὲν εἶναι ἀπλῶς τὸ ὅτι κατέχει τὸ λογικὸ, ἀν τὸ λογικὸ αὐτὸ τὸ χρησιμοποιεῖ ὅπως ἀκριβῶς χρησιμοποιοῦν τὰ ζῶα τὸ ἔνστικτό τους. Τότε τὸ λογικὸ θὰ ἦταν μόνο ἓνας ἰδιαιτερος τρόπος ποῦ χρησιμοποίησε ἡ φύση, γιὰ νὰ ὀδηγήσει τὸν ἄνθρωπο στὸν ἴδιο σκοπὸ, ποῦ ἔχει καθορίσει γιὰ τὰ ζῶα, χωρὶς νὰ τὸν προορίσει γιὰ ἓνα ἀνώτερο σκοπὸ.

Βλ. καὶ Πιερ - Πῶλ Γκρασέ, ‘Ἐσὺ ὁ μικροῦλης θεός, μετάφρ. Ν. Παπαδόπουλου, 1972.

Ἄριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια, Κ 6 1177a 2 - 11, μετάφρ. Α. Δαλέζιου :

Εὐδαίμων ζωὴ (βίος) εἶναι ἡ ἐνάρετος. ‘Ἄλλ’ ἡ ζωὴ αὐτὴ εἶναι ζωὴ σοβαρᾶς ἐργασίας καὶ ὄχι ἀπολαυστικῆς διασκεδάσεως . . . Τὴν αἰσθησιακὴν ἡδονὴν ἡμπορεῖ καὶ ὁ πρῶτος τυχῶν νὰ ἀπολαμβάνει, τόσον ὁ δοῦλος ὅσον καὶ ὁ ἄριστος τῶν ἀνθρώπων. ‘Ἄλλ’ οὐδεὶς θεωρεῖ τὸν δοῦλον ὡς συμμετέχοντα τῆς εὐδαιμονίας, ἐκτὸς καὶ ἂν αὐτὸς συμμετέχη εἰς τὴν ζωὴν (« εἰ μὴ καὶ βίου »).

Werner Jaeger, Παιδεία Β’, μετάφρ. Γ. Βερροῦ, σσ. 104 - 105 :

Αἱ σωκρατικαὶ προτροπαὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους νὰ « θεραπεύσουν τὴν ψυχὴν » των ἦσαν ἡ ἀληθὴς ἀφορμὴ διὰ νὰ στραφῆ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα πρὸς ἓνα νέον τρόπον ζωῆς. Ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μέγα μέρος εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἠθικὴν καταλαμβάνει ἡ περὶ ζωῆς ἀντίληψις, ὁ « βίος » — ἡ ἀνθρωπίνη ὑπαρξις ἀντιμετωπίζεται οὐχὶ πλέον ὡς ἀπλῆ πάροδος τοῦ χρόνου, ἀλλ’

ὡς τι σαφῶς καὶ κατανοητῶς ἐνιαῖον, ὡς ἐν πρότυπον ζωῆς μὲ καθω-
ρισμένην μορφήν. Αὐτὴ ἡ καινοτομία ὀφείλεται εἰς τὸν τρόπον,
μὲ τὸν ὅποιον ἐζησεν ὁ Σωκράτης· ἐπαιζε τὸν ρόλον τοῦ προτύπου
τοῦ νέου « βίου », τῆς ζωῆς δηλαδὴ τῆς στηριζομένης ἐπὶ τῶν πνευ-
ματικῶν ἀξιῶν.

ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΖΩΗ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Β' 1974, σελ. 401 :

Ὁ κοινὸς ἄνθρωπος ζῆ τὴν ψυχικὴ ζωὴ ἄμεσα καὶ ἀπλᾶ, χωρὶς
ὄ,τι ζῆ νὰ τὸ μεταβάλλῃ τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ σὲ ἀντικείμενο τοῦ συνει-
δέναι. Ὁ ἄνθρωπος, δηλαδὴ τὸ ψυχικὸ ὑποκείμενο, ζῆ συγχωνευ-
μένο μὲ τὴν ψυχικὴ του ζωὴ, χωρὶς νὰ τὴν κἀνῃ ἀντικείμενο παρα-
τηρήσεως. Κανεὶς ἄλλωστε δὲν θὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι δὲν ζῆ ἔτσι τὴν ψυ-
χικὴ του ζωὴ, ἀλλ' ὅτι τὶς στιγμὲς ποὺ ζῆ τὸν ροῦ τῆς ψυχικῆς
του ζωῆς τὸν μεταβάλλει συνάμα σὲ ἀντικείμενο παρατηρήσεως.
Τοῦτο δὲν θὰ ἦταν ζωὴ, ἀλλὰ βάσανο.

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ. ΚΑΘΗΚΟΝ ΚΑΙ ΚΛΙΣΕΙΣ

Ἰμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σελ. 113 :

Καθῆκον! Ὄνομα ὑπέρτατο καὶ μεγάλο, ποὺ δὲν περιέχει
καμμιά εὐχάριστη κολακεία, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ τὴν ὑπακοή. Στὶς ψυχὰς
ποὺ γεννιέται δὲν προκαλεῖ ἀποστροφή οὔτε φόβο, δημιουργεῖ μο-
νάχα ἓνα νόμο, ποὺ βρίσκει μόνος του τὸ δρόμο μέσα στὴν ψυχὴ
καὶ . . . ἀποκτᾶει σεβασμό. Μπροστὰ στὸ νόμο αὐτὸ ὅλες οἱ κλί-
σεις βουβαίνονται, μολοντί ἐξακολουθοῦν μιὰ κρυφὴ ἀντίδραση.
Ποιὰ εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ καθήκοντος καὶ ποῦ βρίσκεται ἡ ρίζα τῆς
εὐγενικιᾶς του γενιᾶς, ποὺ ἀρνεῖται μὲ δύναμη κάθε συγγένεια μὲ
τὶς κλίσεις; Ποιὰ εἶναι ἡ ρίζα αὐτὴ ἀπ' ὅπου πηγάζει ἐκείνη ἡ ἀξία,
ποὺ μόνο οἱ ἄνθρωποι μποροῦν νὰ τὴν ἀποκτήσουν;

H APETH

*Εἰσαγωγή. Ὁ ὅρος σημαίνει ἀρχικὰ τὴ γενναιότητα τοῦ
πολεμιστῆ. Μὲ τὴν ὑστερογενῆ του σημασία δηλώνει τὸ ἠθικὸ*

κατόρθωμα (Βλ. W. Jaeger, *Παιδεία Α' μετάφρ. Βερροίου*, σελ. 38 επ.). Κεντρική ιδέα τῶν δύο κειμένων πού ἀκολουθοῦν εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ καλλιτεχνικοῦ ἔργου, αὐτόνομου ὡς πρὸς τὸ δημιουργό του, καὶ ἠθικῆς πράξεως, ἀναπόσπαστης ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο πού τὴν ἐπιτελεῖ.

Ἄριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια Β 2 1105 a 30 :

Τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα τὸ εὖ¹ ἔχει ἐν αὐτοῖς, ἀρκεῖ οὖν ταῦτα πῶς ἔχοντα γενέσθαι· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἀρετὰς γινόμενα οὐκ ἔαν αὐτὰ πῶς ἔχη, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἔαν ὁ πράττων πῶς ἔχων πράττη, πρῶτον μὲν ἔαν εἰδῶς, ἔπειτ' ἔαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτὰ, τὸ δὲ τρίτον ἔαν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη².

1. Τὴν ἀξία.

2. Γνώση, ἀπόφαση μὲ περίσκεψη καὶ σταθερὴ θέληση στὴν ἐκτέλεση τῆς ἐνέργειας εἶναι ἀπαραίτητα στὴν ἠθικὴ πράξη.

Πλούταρχος, Βίος Περικλέους II 4 :

Οὐ γὰρ ἀναγκαῖον, εἰ τέρπει τὸ ἔργον ὡς χαρίεν ἄξιον σπουδῆς εἶναι τὸν εἰργασμένον... Ἄλλ' ἢ γε ἀρετὴ ταῖς πράξεσιν εὐθύς οὕτω διατίθῃσιν, ὥστε ἅμα θαυμάζεσθαι τὰ ἔργα καὶ ζηλοῦσθαι τοὺς εἰργασμένους.

Πλάτων, Πολιτεία 444 d - e, μετάφρ., Κ. Γεωργούλη :

Στὴν πραγματικότητα βέβαια ἦταν, ὅπως φαίνεται, ἡ δικαιοσύνη... αὐτὴ κάνει ὥστε ὁ δίκαιος νὰ μὴ ἐπιτρέπη στὸ καθένα ἀπὸ τὰ τμήματα πού ἔχει μέσα του ν' ἀνακατεῦεται σὲ δουλειές πού δὲν ταιριάζουν στὴ φύση του, οὐδὲ ν' ἀφήνη τὰ διάφορα εἶδη τῆς ψυχῆς του νὰ παίρνη τὸ ἕνα τῆ δουλειὰ τοῦ ἄλλου· ἀντίθετα αὐτὸς βάζει τάξη στὰ πράγματα τοῦ ἐσωτερικοῦ του, παίρνει στὰ χέρια του τὴν κυριαρχία τοῦ ἑαυτοῦ του, γίνεται ταξιθέτης καὶ φίλος τοῦ ἑαυτοῦ του, βάζει στὴν ἀρμόζουσα σχέση τὰ τρία του ψυχικὰ εἶδη, ἀπαράλλακτα ὡσὰν νὰ ἦταν αὐτὰ οἱ τρεῖς κυριαρχικοὶ τόνοι μιᾶς μουσικῆς κλίμακος...

ΤΟ ΑΓΑΘΟΝ — Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ ΑΓΑΘΟΥ

Πλάτων, Πολιτεία 357 b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(μιλεῖ ὁ Γλαύκων)

Ἔχεις τὴν ἰδέα ὅτι ὑπάρχει ἓνα ἀγαθὸ τέτοιο πού νά ἴμπορῆ νά μᾶς εἶναι εὐχάριστη ἢ κατοχὴ του, ὄχι ἐπειδὴ ἀποζητᾶμε τὰ ἀποτελέσματά του, ἀλλ' ἐπειδὴ μᾶς εἶναι ἀγαπητὸ αὐτὸ καθ' ἑαυτό; . . . Ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἓνα ἀγαθὸ πού τὸ ἀγαπᾶμε καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ἐξ αἰτίας τῶν ἀποτελεσμάτων του, π.χ. ἡ φρόνησι, ἡ ὄρασι, ἡ ὑγιεινὴ κατάστασι . . . Βλέπεις ἀκόμη νά ὑπάρχη καὶ ἓνα τρίτο εἶδος ἀγαθοῦ πού ἔχει ὡς μερικὲς περιπτώσεις τοῦ τὴν ἐξάσκησι στὴ γυμναστικὴ, τὸ νά θεραπεύεται κανεὶς ὅταν εἶναι ἄρρωστος, τὴν ἄσκησι τοῦ ἱατρικοῦ καὶ κάθε ἄλλου ἐπαγγέλματος πού βγάζει χρήματα; Γιατί ὅλες αὐτὲς τὶς ἀσχολίες ἴμποροῦμε νά τὶς χαρακτηρίσωμε ὡς ἐπίπονες ἀλλὰ ὠφέλιμες, καὶ ἡ κατοχὴ τους δὲν ἴμπορεῖ νά μᾶς εἶναι ἐξ αἰτίας τοῦ ἑαυτοῦ τους ἀρεστή, ἀλλ' ἐξ αἰτίας τῶν μισθῶν καὶ τῶν ἄλλων ἀποτελεσμάτων, ὅσα αὐτὲς παράγουν . . .

Πλάτων, Πολιτεία 505 e, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Εἰσαγωγή. Οἱ πολλοί, λέγει ὁ Πλάτων, νομίζουν ὅτι ἀγαθὸ εἶναι ἡ ἡδονή, οἱ περισσότερο μορφωμένοι λέγουν ὅτι τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἡ φρόνησι. Καὶ οἱ δύο ὁμως, πολλοὶ καὶ « κομψότεροι » δὲν μποροῦν νά καθορίσουν τί ἐννοοῦν μὲ τὸ καθένα ἀπὸ αὐτά. Ἀγαθὸ ὁμως δὲν εἶναι τὸ « δοκοῦν », ἀλλ' αὐτὸ πού ἐπιδιώκει κάθε ψυχή, καὶ εἶναι σκοπὸς ὅλων τῶν ἐνεργειῶν της.

Σχετικὰ λοιπὸν μὲ αὐτὸ πού ἀποτελεῖ τὴν ἐπιδίωξι κάθε ψυχῆς καὶ τὴν ἀφορμὴ νά κινῆται αὐτὴ σὲ κάθε ἐνέργειά της, ἔχοντας μιὰ μαντικὴ προαίσθησι ὅτι αὐτὸ εἶναι κάτι, ἀπορῶντας ὁμως καὶ μὴ ἴμπορῶντας οὔτε νά καταλάβῃ σὲ ἐπαρκῆ βαθμὸ τί εἶναι τέλος πάντων αὐτό, οὐδὲ νά ἔχη ἓνα μόνιμο κριτήριο σχετικὰ καὶ μὲ τοῦτο ὅπως καὶ γιὰ τὰ ἄλλα, πρᾶγμα πού τῆς γίνεται αἰτία ἀποτυχίας καὶ σὲ ἄλλα ζητήματα, πού θά ἴμποροῦσαν νά τῆς φέρουν ὠφέλεια, σχετικὰ λοιπὸν μὲ ἓνα τέτοιο καὶ τόσο σπουδαῖο πρᾶγμα ἐπιτρέπεται νά εἰποῦμε πῶς πρέπει νά εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ σκοτισμένη ἡ ὄψι καὶ ἐκείνων, ὅσοι ἀποτελοῦν τὴν πρώτη τάξι μέσα στὴν πόλιν καὶ θά παραλάβουν τὰ πάντα στὰ χέρια τους.

Εἰσαγωγή. Ἡ ἡδονὴ ἐδῶ δὲν εἶναι παθητικὴ κατάστασις, κατάπαυσις τῆς λύπης, ἀλλὰ τὸ στεφάνωμα δραστηριότητος.

Ἄριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια Α 9 1099 a 15 :

Οὐδὲν δὴ προσδεῖται τῆς ἡδονῆς ὁ βίος αὐτῶν (δηλαδὴ τῶν ἐναρέτων), ὥσπερ περιάπτου¹ τινός, ἀλλ' ἔχει τὴν ἡδονὴν ἐν ἑαυτῷ.

1. τὸ περιδέραιο.

Ἴμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 146 - 149 :

Ἄρετὴ εἶναι ἡ ὑπέρτατη προϋπόθεσις κάθε πράγματος, πού μπορεῖ νὰ διατηρηθῆ μόνο σὰν ἐπιθυμητό, ἄρα καὶ κάθε προσπάθειά μας νὰ βροῦμε τὴν εὐτυχία, καὶ συνεπῶς εἶναι τὸ ὑπέρτατο ἀγαθὸ . . . Ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐτυχία, μοιρασμένη ἀκριβῶς σὲ μερίδες ἀνάλογες μὲ τὴν ἠθικότητα (σὰν ἀξία τοῦ προσώπου καὶ τιμὴ τοῦ νὰ εἶναι εὐτυχισμένος), ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ ἐνὸς δυνατοῦ κόσμου . . . Ὁ σύνδεσμος τῆς ἀρετῆς πρὸς τὴν εὐδαιμονία μπορεῖ νὰ ἐννοηθῆ κατὰ τρόπο πού ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ εἶναι κανεὶς ἐνάρετος καὶ ἡ λογικὴ ἀναζήτησις τῆς εὐδαιμονίας νὰ εἶναι δύο πράξεις ὄχι πιά διαφορετικές, ἀλλὰ νὰ ταυτίζονται ἐντελῶς . . . Ἄπο τίς ἀρχαῖες ἐλληνικὲς Σχολές¹ ὑπῆρχαν κυρίως μόνο δύο, πού στὸν καθορισμὸ τῆς ἔννοιαι τοῦ ἀνώτατου ἀγαθοῦ ἀκολουθοῦσαν βέβαια τὴν ἴδια μέθοδο, ἐφ' ὅσον παραδέχονταν τὴν ἀρετὴ καὶ τὴν εὐδαιμονία ὄχι σὰν δύο στοιχεῖα διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ, καὶ ἄρα ζητοῦσαν τὴν ἐνότητα τῆς ἀρχῆς κατὰ τὸν κανόνα τῆς ταυτότητος· ἀλλὰ ξεχώριζαν ἡ μία ἀπὸ τὴν ἄλλη κατὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς βασικῆς ἔννοιαι. Ὁ ἐπικουρείος ἔλεγε, πῶς τὸ νὰ ἔχη κανεὶς συνείδηση ὅτι τὸ ἀξίωμά του ὁδηγεῖ στὴν εὐτυχία, τοῦτο εἶναι ἀρετὴ· ἐνῶ ὁ στωικὸς ἔλεγε, πῶς τὸ νὰ ἔχη κανεὶς συνείδηση τῆς ἀρετῆς του, τοῦτο εἶναι ἡ εὐτυχία. Γιὰ τὸν πρῶτο ἡ φρόνησι ἰσοδυναμοῦσε μὲ τὴν ἠθικότητα· γιὰ τὸ δεύτερο, πού προτιμοῦσε μιὰ πῖο ὑψηλὴ ὀνομασία γιὰ τὴν ἀρετὴ, μόνον ἡ ἠθικότητα ἦταν ἀληθινὴ σοφία . . . Ὁ στωικὸς ἐβεβαίωνε, πῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι ὄλο τὸ ἀνώτατο ἀγαθὸ κι ἡ εὐδαιμονία εἶναι μόνον ἡ συνείδηση τοῦ

Πλάτων, Πολιτεία 339 a - b, μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(Συνομιλεῖ ὁ Σωκράτης μὲ τὸ Θρασύμαχο).

ΘΡΑΣΥΜΑΧΟΣ: Αὐτὸ εἶναι τὸ δίκαιο πού ἐγὼ ἰσχυρίζομαι ὅτι ἔχει ἰσχύ κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο μέσα σὲ ὅλες τὶς πόλεις, τὸ συμφέρον τῆς ἀρχῆς πού ἀποτελεῖ τὸ ἰσχύον καθεστῶς. Ὑποθέτω δὲ ὅτι ἡ ἀρχὴ αὐτὴ ἔχει στὰ χέρια τῆς τὴν ὑπεροχὴ τῆς κρατικῆς δυνάμεως, ὥστε ὅποιος εἶναι σὲ θέση νὰ συλλογίζεται ὀρθά, φθάνει στὸ συμπέρασμα ὅτι σὲ ὅλες τὶς πόλεις ὑπάρχει τὸ αὐτὸ δίκαιο καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου. — Τώρα, εἶπα ἐγὼ (Σωκράτης), ἐκατάλαβα τί θέλεις νὰ εἰπῆς. Κατὰ πόσο αὐτὸ εἶναι ὅμως ἢ δὲν εἶναι ἀληθινό, θὰ προσπαθῆσω μὲ τὴν ἐξέταση νὰ βεβαιωθῶ . . . Ἐπειδὴ . . . καὶ ἐγὼ συμφωνῶ στὸ ὅτι εἶναι τουλάχιστο τὸ δίκαιο κάποιο συμφέρον, σὺ ὅμως κάνεις προσθήκη καὶ λὲς ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, τὸ τελευταῖο ὅμως αὐτὸ δὲν τὸ ἐννοῶ, ὅλα αὐτὰ κάνουν αἰσθητὴ τὴν ἀνάγκη κάποιας διερευνησεως.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζητήσετε τοὺς παρακάτω ὁρισμούς τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως :
 - «Ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι πνευματικὴ ἱκανότητα αὐθόρμητης ἐκφράσεως κανονιστικῶν κρίσεων γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀξία τῶν ἀτομικῶν πραγμάτων».
 - «Ἡθικὴ συνείδηση εἶναι ἰδιότητα πού ἔχει τὸ πνεῦμα νὰ αἰσθάνεται τὴν ἠθικὴ ἀξία καὶ νὰ καθιστᾶ ρητὸ τὸ συναίσθημα αὐτὸ μέσῳ τῆς κανονιστικῆς κρίσεως».
 - «Ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι ἐκείνη ἡ ἐσωτερικὴ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἀποφασίζῃ αὐτοβούλως γιὰ τὰ ἐνεργήματά του καὶ νὰ δέχεται τὴν εὐθύνη του γι' αὐτά, ἔχοντας ἀναγνωρίσει ὡς δεσμευτικὰ ἠθικὰ αἰτήματα».
2. Ἡ ἀντινομία ἀναγκαιότητας καθημερινῶν καθηκόντων καὶ καθήκοντος τοῦ ἀνωτέρου ἀνθρώπου.
3. Ἡθικότητα - ὠφελιμισμὸς - εὐδαιμονισμὸς.
Βιβλιογρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Γ' (Ἡθικὴ). Κ. Γεωργούλη, Ἀπόψεις ἀπὸ τὴν Φιλοσοφίαν τῆς ἐποχῆς μας, 1956. Εὐ. Παπανούτσου, Ἡθικὴ, 1956, σελ. 215 ἐπ.
4. Συζητήσετε τὴ γνώμη τοῦ **Φρ. Νίτσε** γιὰ τοὺς Ἕλληνες : «Ὁ Ἕλληνας δὲν εἶναι οὔτε αἰσιόδοξος οὔτε ἀπαισιόδοξος, εἶναι στὴν οὐσία ἀνδρείος. Βλέπει τὰ τρομερὰ πράγματα ὅπως εἶναι, δὲν τὰ ἀποκρύπτει ἀπὸ τὸν ἑαυτό του » (Ἡ θέληση τῆς δυνάμεως, μετάφρ. Ἰωάννης Μπαζίλη, σσ. 164 - 165).

ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑ

Henri Bergson, Οι δυο πηγές τής 'Ηθικής και τής Θρησκείας,
μετάφρ. Β. Τατάκη, σσ. 36, 44 :

Γιατί οί άγιοι έχουν μιμητές, και γιατί οί μεγάλοι καλοί άνθρωποι παρέσυραν πίσω τους πλήθη; Τίποτε δέν ζητούν και όμως λαμβάνουν. Δέν έχουν ανάγκη νά παροτρύνουν· φτάνει νά υπάρχουν· ή ύπαρξή των είναι ένα κάλεσμα. Γιατί τέτοιος είναι άκριβώς ό χαρακτήρας τής άλλης τούτης ήθικης. Ένώ ή φυσική ύποχρέωση είναι πίεση ή ώθηση, στην πλήρη και τέλεια ήθική ύπάρχει τό κάλεσμα . . . "Ότι νέο συναίσθημα βρίσκεται στην άρχή τών μεγάλων δημιουργών τής τέχνης, τής έπιστήμης και του πολιτισμού γενικά, αυτό δέν μάς φαίνεται άμφίβολο. "Όχι μόνο γιατί τό συναίσθημα είναι παρορμητικό, γιατί διεγείρει τό νοϋ νά ανάλαβη και τή βούληση νά έπιμείνη. Πρέπει νά πᾶμε πολύ πιό μακρυσά. 'Υπάρχουν συγκινήσεις γεννήτριες σκέψης· και ή έπινόηση, αν και άνήκη στη νοητική τάξη, μπορεί νά έχη ως ουσία της αισθηματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει νά συνεννοηθούμε για τή σημασία τών λέξεων « συναίσθημα », « αίσθημα », « αισθηματικότητα ». Τό συναίσθημα είναι μιá συγκινησιακή δόνηση τής ψυχής, άλλα άλλο πράγμα είναι μιá ταραχή στην έπιφάνεια, άλλο πράγμα μιá διεύερση στα βάθη... Πρέπει νά ξεχωρίσωμε δυό είδη στις συγκινήσεις, δυό ποικιλίες στο αίσθημα, δυό έκδηλώσεις στην αισθηματικότητα, πού τό μόνο κοινό πού έχουν ανάμεσά τους είναι ότι είναι συγκινησιακές καταστάσεις ξέχωρες από τήν αίσθηση, και ότι δέν άνάγονται, όπως ή τελευταία, σε ψυχολογική μετάσταση ενός ψυχικού έρεθισμού. Στο πρώτο είδος, ή συγκίνηση έπακολουθει μιá ιδέα ή μιá εικόνα παραστημένη στην ψυχή· ή αισθηματική κατάσταση προέρχεται βέβαια από μιá νοητική κατάσταση, πού δέν όφείλει τίποτε στην αισθηματική και είναι αυτόρκης και πού, αν ύποστη έμμεσα τήν επίδρασή της, πιότερο πού χάνει παρά πού κερδίζει . . . 'Η άλλη συγκίνηση δέν προσδιορίζεται από παράσταση τής όποιος όμως συγκίνηση δέν προσδιορίζεται από παράσταση τής όποιος θά έπαιρνε τή συνέχεια και από τήν όποια θά έμενε ξέχωρη. Πολύ

περισσότερο θά ήταν, σχετικά με τις διανοητικές καταστάσεις που θά έπακολουθήσουν, αίτια και όχι πιά αποτέλεσμα· είναι γεμάτη παραστάσεις, από τις οποίες δέν είναι καμμιιά καθαρά σχηματισμένη, τις οποίες όμως παίρνει ή θά μπορούσε νά πάρη από τή δική τους ουσία μέ οργανική ανάπτυξη. Ή πρώτη είναι « ύπο - νοητική » μ' αὐτήν άσχολοῦνται γενικά οί ψυχολόγοι, και αὐτήν σκέπτονται όταν αντιθέτουν τήν αίσθηματικότητα στο νοῦ ή όταν βλέπουν τή συγκίνηση σαν θολή άντανάκλαση τῆς παράστασης. Τήν άλλη θά τή λέγαμε εύχαρίστως « ύπερ - νοητική », άν ό όρος δέν άνακαλοῦσεν άμέσως και άποκλειστικά τήν ιδέα ύπεροχῆς σέ άξία· πρόκειται για προτεραιότητα και στο χρόνο και στη σχέση εκείνου που γεννᾶ ως πρὸς εκείνο που γεννιέται. Μόνη, αλήθεια, ή συγκίνηση τοῦ δευτέρου γένους μπορεῖ νά γίνη γεννήτρια ιδεῶν.

Φρ. Νίτσε, Ή Γενεαλογία τῆς Ήθικῆς, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σσ. 9 - 10 :

Τὸ ζήτημα, για μένα, ήταν ή άξία τῆς ήθικῆς — και σ' αὐτὸ τὸ σημείο εἶχα νά δώσω ἐξηγήσεις μόνο στο φημισμένο δάσκαλό μου Σοπενχάουερ, πού σ' αὐτὸν ἀποτεινόταν αὐτὸ τὸ βιβλίο... Ἐναφερόταν, ιδιαίτερα, στην άξία τοῦ « μὴ ἐγωισμοῦ », τῶν ἐνστίκτων τοῦ οἴκτου, τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς αὐτοθυσίας, πού τόσο καιρὸ μᾶς τὰ ἐξωραΐζε ἀκριβῶς ὁ Σοπενχάουερ και τὰ θεοποιῶσε και τὰ ἀνέβαζε στις περιοχές τοῦ ὑπερπέραν, σέ σημείο πού παραμείνανε γι' αὐτὸν « άξίες καθ' αὐτές » και πού σ' αὐτὲς βασίσθηκε ή ἄρνησή του για τή ζωή και τὸν ἑαυτό του. Ἄλλὰ ἀκριβῶς ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἐνστίκτων ὀρθώνονταν μέσα μου μιᾶ ὀλοένα και πιὸ βασική δυσπιστία... Τὰ ἔβλεπα σαν τήν ἀρχή τοῦ τέλους, σαν τὸ σταμάτημα τῆς πορείας, τήν κόπωση πού κυττάζει πρὸς τὰ πίσω, τή βούληση πού στρέφεται ἐνάντια στη ζωή, τήν τελευταία ἀρρώστια πού προμηνύεται μέ συμπτώματα τρυφερότητας και μελαγχολίας : καταλάβαινα πῶς αὐτή ή ήθική τοῦ οἴκτου πού ὀλοένα ἐπεκτεινόταν... ήταν τὸ πιὸ ἀνησυχαστικὸ σύμπτωμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μας πολιτισμοῦ, ... ή στροφή του πρὸς τὸ μηδενισμό... στους φιλοσόφους εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς καινούργιο αὐτή... ή ὑπερβολική και ἐντελῶς σύγχρονη ἐκτίμηση τοῦ οἴκτου : ὡς τώρα οί φιλόσοφοι συμφωνοῦσαν ὡς πρὸς

τὴν ἀρνητικὴ ἀξία τοῦ οἴκου. Φτάνει νὰ ἀναφέρω τὸν Πλάτωνα, τὸ Σπινόζα... καὶ τὸν Κάντ...

Φρ. Νίτσε, Τάδε ἔφη Ζαρατούστρας, μετάφρ. Μενάλκα Μουσαίου, σσ. 103, 298 :

Πρέπει κανεὶς νὰ βάνει χαλινάρι στὴν καρδιά του· γιατί ἂν τὴν ἀφήσει νὰ τοῦ φύγει, πόσο γρήγορα θὰ τοῦ φύγει καὶ τὸ κεφάλι... Νὰ φυλάγεσθε ἀπὸ τὴ συμπόνια... Κάθε μεγάλη ἀγάπη στέκει πάνου ἀπὸ τὴ συμπόνια τῆς : γιατί ἀκόμη θέλει νὰ δημιουργήσῃ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀγάπης τῆς... "Ὅλοι οἱ δημιουργοὶ εἶναι σκληροὶ... Ὁ ὑπεράνθρωπος βρίσκεται στὴν καρδιά μου· αὐτὸς εἶναι γιὰ μὲ τὸ πρῶτο καὶ μοναδικὸ κι ὄχι ὁ ἄνθρωπος : ὄχι ὁ πλησίον, οὔτε ὁ πιὸ φτωχός, ὄχι ὅπου ὑποφέρει περισσότερο, οὔτε ὁ καλύτερος.

Η ΗΘΙΚΗ ΕΝΟΡΑΣΗ

Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik und die materiale Werethik, 1927³, μετάφρ. Εὐ. Παπανούτσου :

"Ἐνα παιδί αἰσθάνεται τὴν καλωσύνη καὶ τὴν ἐγνοια τῆς μητέρας χωρὶς νὰ ἔχη μὲ κάποιον τρόπο συλλάβει τὴν ἰδέα τοῦ Ἄγαθοῦ¹ καὶ χωρὶς κὰν νὰ νοιώθῃ ἔστω καὶ θαμπά, μαζί μὲ τὸ αἶσθημά του, αὐτὴ τὴν ἰδέα. Καὶ συχνὰ αἰσθανόμαστε σ' ἕνα ἄνθρωπο πού εἶναι ἐχθρὸς μας μιὰν ὠραία ἠθικὴ ποιότητα, ἐνῶ στὴ σφαῖρα τῆς σημασίας μένομε στὴν παλιὰ ἀρνητικὴ μας ἐκτίμηση — ἔτσι ὥστε ἡ ἐμφάνιση ἐκείνης τῆς ὠραίας ποιότητας μᾶς γίνεται αἰσθητὴ χωρὶς νὰ ἀλλοιώνῃ τὴ διανοητικὴ μας πεποίθηση γι' αὐτόν. Ἐπομένως μέσα στὴ σφαῖρα τῶν καθαρῶν σημασιῶν τὰ ἠθικὰ γεγονότα εἶναι γεγονότα τῆς ἐποπτείας, ἐνόσω βέβαια μὲ τὸν ὄρο ἐποπτεία ἐννοοῦμε ὄχι κατ' ἀνάγκη τὴν παραστατικὴ τοῦ περιεχομένου, ἀλλὰ τὸν ἄμεσο τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο μᾶς προσφέρεται ἕνα ἀντικείμενο.

1. « Κατὰ τὸν Πλάτωνα οἱ ἀξιολογικὲς ποιότητες : ἐξάιρετο, μεγάλψυχο, δίκαιο κ.λπ. εἶναι « παραδείγματα » τοῦ ἐνὸς καὶ μόνο « Ἄγαθοῦ » πού διαφορίζεται μέσα στὴν ποικιλία τῶν πολλαπλῶν καὶ σύνθετων βουλημάτων, πράξεων, χαρακτήρων κ.λπ. καὶ διαφορίζομενο παρουσιάζει τὸ

παραλλαγές : μεγαλόψυχο, δίκαιο, εξαιρετο κ.λ.π. ενώ στην ίδια τή ρίζα του τὸ ἀγαθὸ εἶναι ἓνα καὶ μόνο, ὅπως ἓνας εἶναι στήν ἰδεατὴ μορφή ὁ κύκλος . . . Μὲ αὐτὴ τὴ θεωρία . . . ἀναγνωρίσθηκε ὅτι ἡ ἀξία εἶναι κάτι οὐσιαστικὰ διάφορο ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ ὅπου πραγματώνεται. Ἀλλὰ, δυστυχῶς, παρατηρεῖ ὁ Max Scheler, ἡ παλαιὰ πλάνη νὰ διαχωρίζεται τὸ πνεῦμα ἐκ τῆς νόησης καὶ αἰσθήσεως δὲν ἐπέτρεψε στὸν Πλάτωνα καὶ στή Σχολή του νὰ εἰσδύσουν βαθύτερα στή φύση τῆς ἀξίας », **Εἰδ. Παπανοῦτσος, Ἠθική**, σελ. 292. Βλ. καὶ κεφ. Οἱ Αἰεῖς καὶ τὰ Σύναφη προβλημάτων.

Ἡ ἨΘΙΚΗ ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ Ἡ ἨΘΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ

Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια Z 2 1139 a 25-30, μετάφρ. Δαλέζιου :

Δεδομένου ὅτι ἡ ἠθικὴ εἶναι ἕξις τῆς ἐλευθέρως βουλήσεως, καὶ ὅτι ἡ ἐλευθέρως βούλησις τυγχάνει ὄρεξις περιεσκεμμένη, ἡ νόησις πρέπει νὰ εἶναι ἀληθὴς καὶ ἡ ὄρεξις ὀρθή, προϋποτιθεμένου ὅτι ἡ πραγματοποιηθεῖσα ἐκλογή εἶναι ὑπὸ ἠθικῆν ἔποψιν ἐν τάξει καὶ ὅτι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα ἐγκρίνεται ὑπὸ τοῦ λόγου καὶ ἐπιδίδωκεται ὑπὸ τῆς βουλήσεως.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὸν Πλάτωνα, σσ. 223-224 :

Τὸ ἠθικὸ γεγονός, ἡ πράξη, ἔχει μέσα της καὶ κάτι ἄλλο, πού τὴ βγάζει ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς ἀδιάφορης φυσικῆς ἀλληλουχίας καὶ τὴν ἀνεβάζει στήν περιοχή τῆς ἀξίας. Καὶ τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι πού κάνει τὴν πράξη ἀξιόλογη καὶ ἀξιαγάπητη. Τὸ πρόσθετο τοῦτο στοιχεῖο, ἡ καινούργια αὐτὴ ἀρχὴ εἶναι ὁ λόγος. Ἀπὸ αὐτὸν παίρνει τὴ σημασία της καὶ τὴν οὐσία της, γιατί ὁ λόγος δὲν ἔχει καμμιά κοινότητα μὲ τὰ φυσικὰ ἢ ψυχικὰ αἷτια. Τὸ νόημα, ἡ σημασία καὶ ἡ ἀξία τοῦ λόγου εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴ φυσιοκρατικὴ ἢ καὶ τὴν ψυχολογικὴ ἀκολουθία. Ὅπως τὸ ἀπλὸ ἄκουσμα τῶν λέξεων καὶ τὰ ἀκουστικὰ ἐνεργήματα δὲν ἐξηγοῦν ποτὲ τὸ νόημα πού ἔχει ἡ ὁμιλία μας . . . ὅμοια καὶ μὲ τὰ φυσικὰ ἢ τὰ ψυχικὰ αἷτια δὲν ἐρμηνεύεται ποτὲ τὸ νόημα, πού ἔχει ἡ ἀπόφαση τοῦ Σωκράτη¹ νὰ μείνῃ στή φυλακὴ καὶ νὰ ὑπομείνῃ τὸ θάνατο πού τοῦ ἐπιβάλλουν οἱ δικαστὲς τῆς Ἀθήνας. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ πράξη ξεχωρίζει ἀπὸ τὰ ἀπλᾶ φυσικὰ ἢ ψυχικὰ γεγονότα μὲ τὸ ὅτι αὐτὴ ἔχει σκοπὸ. Καὶ αὐτὸς εἶναι πού δίνει τὰ κριτήρια γιὰ νὰ ἐρμηνεύσωμε τὸ νόημα τῆς

πράξης... 'Ο σκοπός είναι πού δίνει στην πράξη τὸ ἦθος της, δηλαδή τὴ θετική ἢ ἀρνητική ἠθική της ἀξία. Τοῦτο τὸ ἐκφράζει ὁ Πλάτων μὲ ὅσα λέγει στὸ Συμπόσιο: « Πᾶσα πράξις ὧδ' ἔχει αὐτὴ ἀφ' ἑαυτῆς πραττομένη οὔτε καλὴ οὔτε αἰσχρά: οἷον ὁ νῦν ἡμεῖς ποιοῦμεν, ἢ πίνειν ἢ ἄδειν ἢ διαλέγεσθαι, οὐκ ἔστι τούτων αὐτὸ καλὸν οὐδέν· ἀλλ' ἐν τῇ πράξει, ὡς ἂνπραχθῆ, τοιοῦτον ἀπέβη: καλῶς μὲν γὰρ πραττόμενον καὶ ὀρθῶς καλὸν γίνεταί, μὴ ὀρθῶς δὲ αἰσχρὸν » (181a).

1. Στὸ Φαίδωνα ὁ Πλάτων ἀποδείχνει ὅτι δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐξηγηθῆ μὲ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητος ἢ ἀξία καὶ ἡ λογικότητα τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου. Βλ. I.N. Θεοδωρακόπουλου, ὁ.π., σ. 206 ἐπ. καὶ 'Ανθολόγιον, ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ, Αἰτιότητα.

Η ΠΡΟΑΙΡΕΣΗ

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, σελ. 150 :

« Ὅ,τι ἰδιάζει στὴν ἠθική ἀξία εἶναι ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι μόνος του, εἶναι μέσα του καὶ λαμβάνει τὴν ἀπόφαση ἀπὸ μέσα του. Γιὰ τοῦτο, μόνος του φέρνει τὴν εὐθύνη καὶ μόνος του κρίνει τὸν ἑαυτό του. Ἀπ' ἐξω ἠθικὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ τίποτε, ἔσωθεν κρίνεται οἰαδήποτε πράξη. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἐμεῖς κρίνωμε τὴν πράξη τοῦ ἄλλου, καὶ τότε προσέχομε... τὴν προαίρεση, δηλαδή τὸ ἐσωτερικὸ τῆς φρόνημα. « Πάντας ἐπαινοῦμεν καὶ ψέγομεν εἰς τὴν προαίρεσιν βλέποντες μᾶλλον ἢ εἰς τὰ ἔργα »... (Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Εὐδῆμια Β 1228 a 12 (πρβλ. 17). Καὶ ἄλλοῦ πάλιν¹ λέγει ὁ Ἀριστοτέλης « τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ ἠθους ἐν τῇ προαίρεσει τὸ κύριον » (1163 a 26). Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦτο φρόνημα πού συνοδεύει τὴν πράξη δὲν θεμελιώνει μόνον τὸν ἠθικὸ τῆς χαρακτῆρα, ἀλλὰ καὶ τῆς δίνει ἀνέκκλητο καὶ τελεσίδικο χαρακτῆρα.

1. Ἠθικὰ Νικομάχεια.

Βιβλιογρ. Κ. Δεσποτόπουλου, Περὶ τῆς προαιρέσεως παρ' Ἀριστοτέλη, εἰς Ἐράνιον Γ.Σ. Μαριδάκη, 2 1962, σσ. 63 - 91.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἀντιμετωπίσετε κριτικὰ τὸ παράγγελμα τοῦ Guyau: « Ξεδίπλωσε τὴ ζωὴ σου πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Κοίταξε νὰ εἶσαι ἄτομο ὅσο γίνεται πλούσιο

σέ δραστηριότητα έντονη και πλατειά. Για νά τὸ πετύχης προσπάθησε νά εἶσαι ὅσο γίνεται πιὸ κοινωνικός».

Βιβλιογρ. **Εὐ. Παπανούτσου, 'Ἠθική**, σελ. 270 ἑπ.

2. Ἀντιμετωπίσετε κριτικά τὴν ἀκόλουθη ἀποψη τοῦ **Νίτσε** :
 «Ὁ εὐγενὴς ἄνθρωπος ἔχει τὸ ἔμφυτο συναίσθημα πὼς ἔχει τὸ δικαίωμα νά προσδιορίζη τὴν ἀξία, δὲν χρειάζεται ἐπικύρωση... Ὅ,τι βρίσκει στὸ ἄτομό του τὸ τιμᾶ. Μιὰ τέτοια ἠθικὴ εἶναι ἡ ἐξύμνηση τοῦ ἑαυτοῦ του. Στὴν πρώτη θέση βρίσκεται τὸ συναίσθημα τῆς πληρότητας, τῆς δυνάμεως ποῦ θέλει νά ξεχειλίση... Ὁ εὐγενὴς ἄνθρωπος βοηθάει κι αὐτὸς τοὺς δυστυχημένους ὄχι ὁμως... ἀπὸ οἶκτο, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ μιὰ παρὸρμηση ποῦ τὴ δημιουργεῖ ἡ περίσσεια τῆς δυνάμεως». (**Πέραν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ**, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σελ. 199).
3. Ἀναπτύξτε τὴν ἀποψη τοῦ **I. N. Θεοδωρακόπουλου** : «Ὅσο καλλιεργημένο κι ἂν εἶναι τὸ συναίσθημα... παραμένει κάτι ἄλογο κι ἔχει τὴν καταγωγὴ του περισσότερο ἀπὸ τὴ φύση, τὴν ψυχικὴ ἀναγκαιότητα καὶ λιγώτερο ἀπὸ τὴν ἐλευθερία, τὴν πνευματικὴ ἀναγκαιότητα... Δὲν εἶναι δυνατὸ νά σταματήσωμε στὰ συναισθήματα καὶ τὰ ἐνορμήματα καὶ πάνω σ' αὐτὰ νά θεμελιώσωμε ἠθικά αἰτήματα» (**Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς**, σελ. 162).
4. Καλοπροαίρετη πράξη καὶ ἀποτελεσματικὴ ἠθικὴ πράξη.

ΗΘΙΚΗ ΝΟΗΣΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΒΟΥΛΗΣΗ ΣΤΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

Πλάτων, Πρωταγόρας, 358 e - d, μετάφρ. Β. Τατάκη :

Ἔννοεῖτε ἄραγε ὅτι ἡ ἀμάθεια εἶναι κάτι τέτοιο, νά ἔχη κανεῖς ἐσφαλμένη γνώμη καὶ νά βρίσκεται σέ πλάνη ὡς πρὸς τὰ πράγματα ποῦ ἔχουν μεγάλη ἀξία; ... Τὸ συμπέρασμα λοιπὸν δὲν εἶναι ἄλλο... παρὰ ὅτι στὰ κακὰ κανένας δὲν ἔρχεται μὲ τὴ θέλησή του οὔτε σέ ὅσα φαντάζεται πὼς εἶναι κακά, κι οὔτε, ὅπως φαίνεται, ὑπάρχει αὐτὸ τὸ πράγμα στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, νά θέλη νά πηγαῖν σέ ὅσα φαντάζεται ὅτι εἶναι κακά, καὶ ὄχι στὰ ἀγαθὰ...

Πλάτων, Φαίδων 97 e, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

(*μιλεῖ ὁ Σωκράτης*)

... Γεμᾶτος χαρὰ πίστεψα, πὼς εὗρήκα δάσκαλο... καὶ πὼς αὐτὸς θὰ μοῦ εἰπῇ πρῶτα - πρῶτα, ἂν ἡ γῆ εἶναι ἀπλωτὴ ἢ στρογγυλὴ, καὶ ὅταν θὰ μοῦ τὸ εἰπῇ, θὰ μοῦ ἐξηγήσῃ καὶ τὴν αἰτία καὶ

τὴν ἀνάγκη, λέγοντάς μου τί εἶναι τὸ καλύτερο καὶ γιατί θὰ ἦταν αὐτὸ τὸ καλύτερο . . . Κι ἂν μοῦ εἶπῃ ὅτι ἡ γῆ εἶναι στή μέση τοῦ κόσμου θὰ μοῦ ἐξηγήσῃ, γιατί εἶναι αὐτὸ τὸ καλύτερο . . . Πίστευα ὅτι γενικά θὰ ἐξηγήσῃ τί εἶναι καλύτερο καὶ τί εἶναι γιὰ ὅλα μαζί τὸ σωστό.

Πλάτων, Φίληβος 66 b ἐπ., μετάφρ. Γ. Κουχτσόγλου :

ΣΩΚΡΑΤΗΣ : Δεύτερο δὲν ἔρχεται τὸ σύμμετρο (τὸ σύμφωνο μὲ τὸ μέτρο), τὸ ὠραῖο, τὸ τέλειο καὶ τὸ ἀρκετὸ κι ὅλα ὅσα ἀνήκουν σ' αὐτὸ τὸ γένος (τὴν κατηγορία) ;

ΠΡΩΤΑΡΧΟΣ : Ἔτσι νομίζω.

ΣΩ. : Κι ἂν τρίτο, καθὼς μαντεύω, βάλῃς τὸ νοῦ καὶ τὴ φρόνηση, δὲν θὰ ξεστρατίσῃς πολὺ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια.

ΠΡΩΤΑΡ. : Πολὺ πιθανό.

ΣΩ. : Καὶ τότε τέταρτα δὲν θάναι αὐτὰ πού θεωρήσαμε σὰν καθαρὲς ιδιότητες τῆς ἴδιας τῆς ψυχῆς καὶ πού τὰ ὀνομάσαμε ἐπιστήμες, τέχνες καὶ σωστὲς δόξεις (γνῶμες), ἀφοῦ εἶναι πιὸ συγγενικά μὲ τὸ ἀγαθὸ παρὰ μὲ τὴν ἡδονή ;

Baruch de Spinoza, Ethica, p. iv, Appendix cap. 4 καὶ 5 (Βλ. Εὐ. Παπανούτσου, Ἠθική, σελ. 100) :

Ἐφέλιμο προπάντων εἶναι στή ζωὴ ὅσο μπορούμε νὰ τελειοποιούμε τὴ διάνοια ἢ τὸ Λόγο, καὶ σὲ τοῦτο ἔγκειται ἡ ὑπέρτατη εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου ἢ ἡ μακαριότητά (του). Γιατί ἡ μακαριότητα τίποτ' ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς πού πηγάζει ἀπὸ τὴν ἐνορατικὴ γνώση τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τελειοποίηση τῆς διάνοιας δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο παρὰ τὸ νὰ ἐννοοῦμε τὸ Θεὸ καὶ τὰ κατηγορήματα καὶ τὶς πράξεις τοῦ Θεοῦ, πού εἶναι ἀναγκαῖες ἀκολουθίες τῆς φύσεώς του. Ἐπομένως τελικὸς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, πού ὀδηγεῖται ἀπὸ τὸ Λόγο, δηλ. ὑψιστὴ ἐπιθυμία, μὲ τὴν ὁποία προσπαθεῖ νὰ κυβερνᾷ ὅλες τὶς ἄλλες, εἶναι ἐκείνη πού τὸν ὀδηγεῖ στὴν τέλεια κατανόηση τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ ὄλων τῶν πραγμάτων πού μπορεῖ νὰ τὰ γνωρίσῃ. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν βίος λογικὸς χωρὶς γνώση· καὶ τὰ πράγματα τόσο μόνο εἶναι καλά, ὅσο βοηθοῦν τὸν ἄνθρωπο ν' ἀπολαβαίνει τὴ ζωὴ τοῦ πνεύματος, μὲ τὴν ὁποία ὀρίζεται ἡ γνώση· ἀντίθετα ὅ,τι ἐμποδίζει τὸν ἄνθρωπο νὰ τελειο-

ποιῆ τὸ Λόγο καὶ νὰ μπορῆ ν' ἀπολαβαίνει μιὰ ζωὴ λογικὴ, τοῦτο μόνο ὀνομάζομε κακὸ.

Κάντ, Οἱ Ἀρχές τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν, Δεύτερο μέρος (βλ. Ν. Κορκοφίγκα, Κάντ, Ἡ Ἠθικὴ Φιλοσοφία, σελ. 54) :

Ἔνας ἄνθρωπος βαριά χτυπημένος καὶ σκληρὰ κατατρεγμένος ἀπὸ τὴ μοίρα του, μ' ἓνα κόσμο δυστυχίες καὶ συμφορές, φθάνει σὲ ἀπόγνωση καὶ αἰσθάνεται ἀπέραντη ἀηδία γιὰ τὴ ζωὴ· εἶναι κύριος ὁμως τοῦ λογικοῦ του καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ θέτει τὸ ἐρώτημα στὴ συνείδησή του, ἂν δὲν εἶναι παραβίαση τοῦ ἠθικοῦ χρέους του, ποῦ ἔχει πρὸς τὸν ἑαυτό του, νὰ θέσῃ τέρμα στὴ ζωὴ του. Ἐξετάζει κατόπιν, ἂν τὸ ἀξίωμα τῆς ἐνέργειάς του αὐτῆς μπορῆ νὰ γίνῃ παγκόσμιος φυσικὸς νόμος τῆς ζωῆς. Τὸ ἀξίωμά του στὴν περίπτωση αὐτὴ εἶναι τὸ ἐξῆς : ἀπὸ ἐγωισμό δέχομαι ὡς ἀρχή μου, ἂν μὲ τὸ νὰ ἐξακολουθῶ νὰ ζῶ ἢ ζωὴ μου μοῦ ἐπιφυλάσῃ στὸ μέλλον περισσότερες λύπες καὶ βάσανα ἀπὸ χαρές, καλύτερο ἔχω νὰ θέσω ἀπὸ τώρα τέρμα στὴ ζωὴ μου. Ἀλλὰ θέτει τὸ ἐρώτημα στὸν ἑαυτό του, ἂν ἡ ἐγωιστικὴ αὐτὴ ἀρχὴ μπορεῖ νὰ γίνῃ ἓνας καθολικὸς καὶ παγκόσμιος φυσικὸς ἠθικὸς νόμος τῆς ζωῆς. Μὲ τὴ θέσῃ ὁμως τοῦ ἐρωτήματος αὐτοῦ βλέπει ἀμέσως, πὼς μιὰ φύση, ποῦ θᾶχε ὡς νόμο τῆς τὴν αὐτοκαταστροφὴ τῆς ζωῆς, θὰ βρισκόταν σὲ τέλεια ἀντίφαση μὲ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό της καὶ δὲν θὰ μπορούσε συνεπῶς νὰ ὑπάρξῃ ὡς φύση.

Κάντ, ὁ.π., σελ. 61

Ἄν θέλουμε ὁμως νὰ ὑψωθοῦμε στὶς κορυφές αὐτῆς τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας . . . εἶναι σπουδαιότατο νᾶχουμε ὑπ' ὄψῃ μας, πὼς δὲν πρέπει ποτὲ νὰ περάσῃ ἀπ' τὴ σκέψῃ μας νὰ θελήσουμε ἢ πραγματικότητα τῆς ἀρχῆς αὐτῆς νὰ πηγάζῃ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη ὀργανικὴ σύσταση καὶ κατασκευὴ τῆς ἀνθρώπινης φύσεως. Γιατὶ τὸ ἠθικὸ χρέος πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀπόλυτη πρακτικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς ἐνέργειας καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ ἰσχύῃ ἀπόλυτα γιὰ ὅλα τὰ πνευματικὰ ὄντα . . . καὶ μόνο γι' αὐτὸ τὸ λόγο νὰ εἶναι νόμος γιὰ κάθε ἀνθρώπινη θέληση. Ἀντίθετα, ὅ,τι πηγάζει ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη σύσταση τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, ἀπὸ ὀρισμένες τάσεις καὶ

όρμες της, και μάλιστα όπου είναι δυνατό από μια ιδιαίτερη τάση και διάθεση του ανθρώπινου πνεύματος που δεν ισχύει με αναγκαιότητα για τη θέληση κάθε πνευματικού όντος, μπορεί να είναι για μας ένα ηθικό αξίωμα ενέργειας, άλλ' όχι ηθικός νόμος, μια υποκειμενική αρχή σύμφωνα με την οποία μπορούμε να ενεργούμε από μια φυσική τάση και όρμη, όχι όμως και μια αντικειμενική αρχή, σύμφωνα με την οποία είμαστε υποχρεωμένοι να ενεργούμε στη ζωή μας, ακόμα και αν είναι αντίθετα όλα τα φυσικά ένστικτά μας, τα όρμέμφυτα και τα πάθη μας.

Κάντ, ό.π., σσ. 21 - 22 :

‘Η αγάπη δεν μπορεί ποτέ να επιβληθῆ στον κόσμο ως φυσική όρμη τῆς ψυχῆς· τὸ νὰ κάνη ὁμως ὁ ἄνθρωπος τὸ καλὸ στὴ ζωὴ του ἀπὸ χρέος, δίχως καμμιά φυσικὴ όρμη, καὶ μάλιστα μὲ δυνατὴ καὶ ἀνίκητη φυσικὴ ἀποστροφή, εἶναι ἀγάπη πρακτικὴ καὶ ὄχι παθητικὴ· ἡ ἀγάπη αὐτὴ δὲν πηγάζει ἀπὸ τὸ φυσικὸ όρμέμφυτο καὶ τὴν αἰσθητικὴ καὶ παθητικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὴ θέλησή του, ἀπὸ τὶς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς ἀρχὲς τῶν πράξεών του καὶ τῆς ἠθικῆς του ζωῆς καὶ ὄχι ἀπὸ φυσικὰ αἰσθήματα οἴκτου καὶ συμπόνιας, πού παραλύουν τὴν ἀνθρώπινη θέληση καὶ τὶς δυνάμεις της· μόνο μὴ τέτοια ἠθικὴ καὶ πνευματικὴ ἀγάπη εἶναι δυνατό νὰ ἐπιβληθῆ.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιὰ σχέση υπάρχει ἀνάμεσα στὴ σωκρατικὴ καὶ τὴν καρτεσιανὴ ἠθικὴ, στὴν ἠθικὴ τῶν Στωικῶν καὶ στὴν ἠθικὴ τοῦ Σπινόζα;
2. Ἀναπτύξετε τὶς ἀκόλουθες θέσεις τοῦ **Κάντ** :
 —‘Απ’ όλα τὰ πράγματα, πού ἡ ἀνθρώπινη διάνοια μπορεί νὰ συλλάβη μέσα στὸν κόσμο . . . δὲν υπάρχει τίποτ’ ἄλλο, πού νὰ μπορῆ νὰ θεωρηθῆ ὡς τὸ ἀπόλυτο καὶ δίχως κανένα περιορισμὸ ἀγαθό, παρὰ μονάχα ἡ ἀγαθὴ θέληση.
 — Στὴ ζωὴ σου ὀφείλεις νὰ ἐνεργῆς σύμφωνα μὲ ἓνα τέτοιο τρόπο, ὥστε καὶ στὸ πρόσωπό σου καὶ στὸ πρόσωπο κάθε ἄλλου ἀνθρώπου τὴν ἀνθρωπότητα νὰ βλέπης καὶ νὰ μεταχειρίζεσαι πάντα ταυτόχρονα καὶ ὡς σκοπὸ καὶ ὡς μέσον.

ΟΙ ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΦΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ — Η ΙΔΕΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΗΜΑΤΩΝ

Πλάτων, *Ἰππίας μείζων* 286 ε. Βλ. *Ἡ Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων*.

ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑ

Εὐ. Παπανουῦτσος, *Ἠθική*, 1956, σελ. 363 :

Ὁ ἄνθρωπος στὴ φάλαγγα τῆς ζυγαριᾶς στέκει ὀρθίος μὲ ὀλόκληρο τὸ βᾶρος του. Καὶ μὲ τὸ σῶμα του καὶ μὲ τὴν ψυχὴ του . . . Ἡ ἀνατροφή καὶ ἡ παιδεία του, ἡ φυλὴ καὶ τὸ κλίμα καὶ ἡ ἐποχὴ του, τὸ γένος ἀλλὰ καὶ ἡ προσωπικὴ του ἱστορία, τὰ πάθη καὶ τὰ ὄνειρά του, ἡ θέση του μέσα στὴν κοινωνικὴ ὁμάδα, ἀλλὰ καὶ ἡ θέση αὐτῆς τῆς ὁμάδας μέσα στὸ πολὺπλοκο δίκτυο τῶν σχέσεων ποὺ ρυθμίζονται ἀπὸ τοὺς νόμους τοῦ τόπου καὶ τοῦ καιροῦ, καὶ ἐκεῖνο ἀκόμη τὸ ἀνεξήγητο βᾶθος ποὺ ὑπάρχει μέσα του καὶ δὲν ἡσυχάζει καὶ τὸν βασανίζει καὶ μαζί τὸν κάνει μέσα στὸν ἴδιο τὸν πόνου του εὐτυχῆ καὶ χαρούμενο καὶ ποὺ τὸ ὀνομάζομε μεγαλοφυΐα . . . ὅλα αὐτὰ μαζί στὶς πιὸ διάφορες ἀλλὰ καὶ πιὸ ἀπίθανες κάποτε ἀναλογίες συνθέτονται σὲ μιὰ ἐντελῶς μοναδικὴ καὶ πρὸς κάθε ἄλλη ἀνόμοια ἐνότητα καὶ ἀποτελοῦν τὸ βᾶρος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ πέφτει στὴ ζυγαριὰ γιὰ νὰ σταθμίση τὸ ὕψος τῶν ἀγαθῶν καὶ νὰ τὰ κατατάξει σὲ κλίμακα μὲ τρόπο ποὺ δὲν ἐπιδέχεται « γι' αὐτὸν » καμιὰν ἀμφιβολία.

ΖΩΗ — ΔΥΝΑΜΗ — ΑΞΙΑ

Πλάτων, *Πολιτεία* 338 ε ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

(*μιλεῖ ὁ Θρασύμαχος*)

Κάθε ἀρχὴ φτειάνει νόμους σύμφωνα μὲ τὸ συμφέρον τῆς, ἡ δημοκρατία δημοκρατικούς, ἡ τυραννία τυραννικούς καὶ κάθε ἄλλη κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο συμπεριφέρεται· ἔχοντας πιά ὀρίσει τὴ νομοθεσίαν διακηρύττουν ὅτι τοῦτο εἶναι γιὰ τοὺς ἀρχομένους τὸ δίκαιο, δηλαδὴ τὸ συμφέρον τῶν ἀρχόντων, καὶ ὅποιος βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὴ διατάξεις τούτου τοῦ δικαίου, τὸν τιμωροῦν . . . Ὡστε, ἔξωχώ-

τατέ μου, αυτό είναι το δίκαιο που εγώ ισχυρίζομαι ότι έχει ισχύ κατά τον ίδιο τρόπο μέσα σε όλες τις πόλεις, το συμφέρον της αρχής που αποτελεί το ισχύον καθεστώς. Υποθέτω δα ότι η αρχή αυτή έχει στα χέρια της την υπεροχή της κρατικής δυνάμεως, ώστε όποιος είναι σε θέση να συλλογίζεται όρθά, φθάνει στο συμπέρασμα ότι σε όλες τις πόλεις υπάρχει το αυτό δίκαιο, και αυτό είναι το συμφέρον του ισχυροτέρου.

(μιλεί ο Σωκράτης)

Τώρα . . . εκατάλαβα τί θέλεις να είπης. Κατά πόσο αυτό είναι όμως ή δεν είναι αληθινό, θα προσπαθήσω με την εξέταση να βεβαιωθώ. Δεν ήμπορώ όμως να μην παρατηρήσω πώς και σύ άποκρίθηκες ότι δίκαιο είναι το συμφέρον . . . δεν ξεχνώ και την προσθήκη που έκανες προσθέτοντας την ένδειξη « του ισχυροτέρου ».

Φρ. Νίτσε, Τάδε έφη Ζαρατούστρας, σελ. 297 (ο ανώτερος άνθρωπος) :

« Όταν πήγα στους ανθρώπους για πρώτη φορά έκανα την κουταμάρα των έρημιτών . . . παρουσιάστηκα στο παζάρι. Κι όταν μιλούσα σ' όλους δεν μιλούσα κανενός . . . Μά το άλλο πρωί μου ήρθε μια νέα αλήθεια : τότε έμαθα να λέω : « Τί με νοιάζει έμένα το παζάρι . . . και τα μεγάλα αυτιά του όχλου . . . Ω ανώτεροι άνθρωποι, αλάργα από το παζάρι . . . Ο 'Υπεράνθρωπος βρίσκεται στην καρδιά μου· αυτός είναι για μέ το πρώτο και μοναδικό κι όχι ό άνθρωπος . . . εκείνο που μπορώ ν' αγαπήσω στον άνθρωπο είναι το πώς είναι ένα πέραςμα κι ένα βασίλειμα . . . σήμερα άφεντεύουν οί μικράνθρωποι : αυτοί όλοι κηρύττουν την ύποταγή, την ταπεινοφροσύνη, τη φρόνηση, την έπιμέλεια, τη στόχαση . . . Αυτούς τους άφέντες του σήμερα ξεπεράστε τους . . . είναι ό μεγαλύτερος κίνδυνος του 'Υπερανθρώπου.

Φρ. Νίτσε, 'Η θέληση της δυνάμεως, σσ. 14 - 15 :

'Η μεταφυσική, ή ήθική, ή θρησκεία, ή έπιστήμη θεωρούνται σ' αυτό το βιβλίο (το δικό του δηλ.) σαν διαφορετικές μορφές της πλάνης . . . 'Η μεταφυσική, ή θρησκεία, ή έπιστήμη είναι έξ ίσου προϊόντα της καλλιτεχνικής παρορμήσεως (του ανθρώπου) να

ψεύδεται . . . 'Ακόμη και ή εύχέρεια που έχει να κυβερνά την πραγματικότητα με τὸ ψέμμα, αὐτή την εύχέρεια καλλιτέχνου κατ' ἐξοχήν, την έχει ἀπὸ κοινουῦ μαζί με ὅ,τι ζῆ. 'Ο ἴδιος εἶναι ἕνα κομμάτι ἀπὸ την πραγματικότητα, ἀπὸ την ἀλήθεια, ἀπὸ τὴ φύση. Γιατί δὲν θὰ ἦταν ἐπίσης ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ψεύδους; . . . Στις περιπτώσεις που ὁ ἄνθρωπος πιστεύει στὴ ζωὴ . . . τί ἀπόλαυση! τί μεγάλο αἶσθημα τῆς δυνάμεως! Τί θρίαμβος καλλιτεχνικός μέσα σ' αὐτὰ τὰ αἰσθήματα τῆς δυνάμεως του! . . . σὲ κάθε χαρὰ ὁ ἄνθρωπος μένει ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτό του : εἶναι εὐτυχησμένος σὰν καλλιτέχνης, ἀπολαμβάνει τὴ δυνάμη του, χαίρεται τὸ ψέμμα σὰν ἔνδειξη τῆς δυνάμεως του. 'Η τέχνη καὶ τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν τέχνη. Εἶναι αὐτὴ που μᾶς πείθει νὰ ζήσουμε. 'Η τέχνη, μόνη δύναμη που ἀποτελεῖ θαυμάσιο ἀντιστάθμισμα σ' ὅλα ὅσα μᾶς ἐξαναγκάζουν νὰ ἀρνηθοῦμε τὴ ζωὴ . . .

ΑΓΑΠΗ ΚΑΙ ΑΞΙΑ

Κ. Γιάσπερς, Φιλοσοφικὰ καὶ πολιτικὰ δοκίμια, μετάφρ. Βαγενᾶ, σελ. 151 :

'Ο ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, τὸ συνοδοιπόρο του. 'Εκεῖ βρίσκεται τὸ ρίζωμά μας, ἡ γένεσή μας καὶ οἱ ἀρχές μας. 'Η ἀλήθεια . . . ἀρχίζει με δύο.

Πρβλ. G. Marcel, *Les Hommes contre l'humain*, σελ. 140 : 'Η ἀγάπη δὲν εἶναι ἀξία, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀξία δίχως ἀγάπη.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς 'Ηθικῆς, σσ. 343 - 344 :

"Οτι ἡ ἀγάπη αὐτὴ (ἡ ἀγάπη τῶν δύο φύλων) . . εἶναι ἠθικὸ γεγονός, ὅτι ἔχει ἠθικὴ ἀξία μέσα της, τοῦτο καταφαίνεται ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὡς ἀγάπη χαρακτηρίζομε ἐδῶ στὴ σχέση τῶν δύο φύλων ὄχι ὅποιαδήποτε σχέση ἀλλὰ τὴν ἐντελῶς συγκεκριμένη σχέση, ὅπου ἀναγνωρίζει ἀπόλυτα ὁ ἕνας τὸν ἄλλο, ὅπου ὁ ἕνας λέγει στὸν ἄλλο σύ. Τὸ ἐσύ τοῦτο εἶναι ἐδῶ ἡ ἔδρα τῆς ἀπόλυτης ἀξίας γιὰ τὸν ἄλλον. Τοῦτο δηλαδὴ τὸ ἐσύ ὑπάρχει μόνον μιὰ φορά, εἶναι ἀκατάλυτη καὶ ἀναντικατάστατη ἀξία, ὅπου μέσα της ἐνσαρκώνεται ὅλο τὸ νόημα τῆς ζωῆς, ὅλου τοῦ σύμπαντος . . . 'Η ἀγάπη αὐτὴ τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐσύ εἶναι ἕνα χάρισμα, ἢ ἄς τὸ

είποῦμε ὅτι εἶναι μοῖρα, μοῖρα ὅμως ἐλευθερίας... Μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἀγάπη, μέσα σ' αὐτὸ τὸ χάρισμα... λυτρώνεται ἀμοιβαῖα ἡ ζωὴ, ἀνεβαίνει ἡ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, λαβαίνει δηλαδὴ ὁ ἄνθρωπος ἀπόλυτη συνειδηση γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ τοῦ... Ἐκτὸς αὐτοῦ, μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀγάπη τοῦ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐσὺ γίνεται μιὰ μεταξίωση τῶν ἀξιών, ὅλων τῶν ἀξιών τῆς ζωῆς. Ὅλα ὅσα ἦταν πρὶν ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀγάπη λαβαίνουν τώρα ἄλλη ἀξία. Μέσα τῆς ὠριμάζουν κι αὐτά. Ὅμως δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἡ κατηγορικὴ προσταγή, δὲν εἶναι αὐτὴ ποὺ φέρνει τὸ ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ ἐσὺ, ἀλλὰ ἐδῶ ὑπάρχει μιὰ βαθύτερη προσδοκία καὶ ὑπάρχει ἀκόμα ἡ ἐσωτερικὴ, ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ ἐτοιμασία γιὰ νὰ φθάσῃ τὸ ἐγὼ πρὸς τὸ ἐσὺ, γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο. Γιὰ τοῦτο ὀρθότατα χαρακτηρίζει ὁ Νίτσε τὴν προσταζόμενη ἀγάπη τῶν δύο φύλων ὡς ἀπρέπεια.

ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΖΩΗ

Max Scheler, Der Formalismus in der Ethik, Πρόλογος 3ης ἐκδ., σσ. XIX - XX (βλ. Εὐ. Παπανούτσου, Ἠθικὴ σσ. 352 - 353) :

Μ' ὄλο ποῦ... ἐμάθαμε νὰ νοιαζόμαστε γιὰ τὸ « ἀντικειμενικὸ περιεχόμενο » τῶν ἐννοιῶν, ἐν τούτοις νομίζω ὅτι δὲν μᾶς ἐπιτρέπεται (ἐὰν δὲν θέλαμε νὰ πέσωμε σ' ἓνα ἀντικειμενισμό καὶ ὄντολογισμό ποὺ παγώνει τὸ ζωντανὸ πνεῦμα) νὰ παραμελήσωμε τὴν ἠθικὴ ζωὴ τοῦ ὑποκειμένου σὰν πρόβλημα. Ὅπως δὲ ποτε ἔχω χρέος νὰ ἐμποδίσω¹ κατ' ἀρχὴν ἓναν « οὐρανὸ ἰδεῶν καὶ ἀξιών » ποὺ πρέπει νὰ ὑπάρχη ἐντελῶς « ἀνεξάρτητα » ἀπὸ τὴν οὐσία καὶ τὴ δυνατὴ ἐκτέλεση ζωντανῶν πνευματικῶν ἐνεργημάτων — « ἀνεξάρτητα » ὄχι μόνο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀνθρώπινη συνείδηση, ἀλλ' ἀπὸ τὴν οὐσία καὶ τὴν ἐνέργεια ἐνὸς ζωντανοῦ πνεύματος γενικά... Ὁ ἄνθρωπος ἀκόμη καὶ σὰν πνευματικὸ ὄν ἀναπνέει μόνο μέσα στὴν ἱστορίαν καὶ στὴν κοινωνίαν...

1. Ὁ Scheler διατυπώνει μὲ τὸν πρόλογο αὐτὸ τίς ἀντιρρήσεις τοῦ στο « ρεαλιστικὸ ὄντολογισμό καὶ ἀξιολογικὸ ἀντικειμενισμό » τοῦ Χάρτμαν, « ποὺ σχεδὸν θυμίζει », ὅπως λέγει ὁ ἴδιος, « μεσαιῶνα ».

ΝΙΤΣΕ : ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΣΧΕΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΑΞΙΩΝ

Φρ. Νίτσε, 'Η Γενεαλογία τῆς 'Ηθικῆς, σελ. 11 :

Ἄς ποῦμε αὐτὸ τὸ καινούργιο αἴτημα : μᾶς χρειάζεται μιὰ κριτικὴ τῶν ἠθικῶν ἀξιών — καὶ γιὰ νὰ γίνη αὐτό, εἶναι ἀπόλυτα ἀπαραίτητο νὰ γνωρίσωμε τίς συνθήκες καὶ τίς περιστάσεις ὅπου γεννήθηκαν κι ὅπου ἀναπτύχθηκαν καὶ παραμορφώθηκαν, τὴν ἠθικὴν σὰν συνέπεια, σύμπτωμα, μάσκα, ὑποκρισία, ἀρρώστια ἢ παρεξήγηση, ἀλλὰ καὶ τὴν ἠθικὴν σὰν αἴτιο, φάρμακο, διεγερτικό, ἐμπόδιο . . . Τὴν ἀξία αὐτῶν τῶν ἀξιών τὴν θεωροῦσαν δεδομένη, πραγματικὴ, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφισβήτηση καὶ χωρὶς τὴν πραγματικὴ ἀμφιβολία . . . δίνανε ὡς τώρα ἀνώτερη ἀξία στὸν « καλὸν παρὰ στὸν κακόν », ἀνώτερη ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς προόδου, τῆς χρησιμότητος . . . Πῶς; Καὶ τί θὰ γινόταν, ἂν ἴσχυε τὸ ἀντίθετο;

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἀντιμετωπίσετε τὴν ἀποψη τοῦ Καλλικλῆ (Πλάτων, Γοργίας 483 d) : « Ἡ δὲ γε, οἶμαι, φύσις αὐτὴ ἀποφαίνει αὐτὸν ὅτι δίκαιόν ἐστιν τὸν ἀμείνω τοῦ χείρονος πλέον ἔχειν καὶ τὸν δυνατώτερον τοῦ ἀδυνατωτέρου. Δηλοὶ δὲ ταῦτα πολλαχοῦ ὅτι οὕτως ἔχει, καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ὄλαις ταῖς πόλεσι καὶ τοῖς γένεσιν, ὅτι οὕτω τὸ δίκαιον κέκριται, τὸν κρείττω τοῦ ἡττονος ἀρχειν καὶ πλέον ἔχειν ». Συσχετίσετε τὴν ἀποψη μὲ τὴν θέση τοῦ Νίτσε : ἐλεύθερος εἶναι μόνο ὁ δυνατός.
2. Ἀναπτύξτε τὴν ἀποψη τοῦ Μαρσέλ γιὰ τὴν σχέση ἐλευθερίας καὶ ἀγάπης : ἡ θετικὴ χρῆσις τῆς ἐλευθερίας γίνεται διάθεσις προσχωρήσεως, ἀρμογῆς, δηλαδὴ ἀγάπης.
3. Ἀγάπη καὶ ἀξία. Συνδέσετε τὸ θέμα μὲ τὴν κριτικὴν τῆς καντιανῆς ἀπόψεως γιὰ τὴν ἀγάπην.
4. Ἀναγνώριση τῶν ἀξιών καὶ κύρος τῶν ἀξιών.
5. Γιατί δὲν εἶναι οἱ ἀξίες πράγματα; Γιατί δὲν μπορούμε νὰ δεχθοῦμε τὴν θεώρησίν τους ὡς ἀκίνητων ἀντικειμενικῶν ὄντων; Ποιὰ ἡ σημασία τῆς ἀναφορικῆς λειτουργικότητος τῶν ἀξιών; ποιὰ ἡ σημασία τοῦ ὑπερπροσωπικοῦ τους χαρακτήρα;

ΟΙ ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ

ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΗΘΙΚΟ ΑΓΩΝΙΣΜΑ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικής Ἠθικῆς, σελ. 266 :

Ἐάνθρωπος εἶναι πνευματικὸ μέγεθος καὶ ἡ ἐσωτερικὴ του ζωὴ ἀνοίγει καὶ καταξιώνει κόσμους ποὺ τὸν χωρίζουν ἕσσει ἀπὸ τὰ ζῶα καὶ τὴν ἄλλη γυμνὴ ἀπὸ συνείδηση φυσικὴ πραγματικότητα... Τὸ « σοφὸν ζῶον ἄνθρωπος » μεταστρέφει καὶ τὴν ἐξέλιξη ἀπὸ τὰ φυσικὰ τῆς ὅρια πρὸς τὰ πνευματικὰ καὶ ἠθικὰ, ὁπότε ἡ ἐξέλιξη γίνεται ἀγώνισμα καὶ ὄχι βουβὴ νομοτέλεια οὔτε ἔστω ἀσύνειδη ἐντελέχεια, ὅπως εἶναι ἡ ἀπλῆ ζωὴ. Μὲ τὴ μεταστροφή ὅμως αὐτῆ, ἡ ὁποία κινεῖται τῶρα εἰς βάθος καὶ εἰς ὕψος, ὄχι πρὸς τὰ ἐμπρός, ὅπως ἡ εὐθύγραμμη κίνηση, συντελεῖται μιὰ διαδικασία, ἓνα ἀγώνισμα, ποὺ διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὸν τυφλὸ ἀγῶνα τῆς φυσικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὴ μεταξίωση αὐτὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐξελίσεσθαι, ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ αὐτὴν τοῦ πνεύματος δημιουργοῦνται οἱ ἀξίες τοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ δὲν ὑπάρχουν οὐδὲ ὡς ἴχνος στὴν ἄλλη ζῶσα φύση καὶ εἶναι κάτι ὀλωσδιόλου διάφορο ἀπὸ τὰ φυσικὰ ἐνεργήματα, εἶναι πνευματικὰ ἀγώνισματα καὶ σημεῖα ἐλευθερίας.

ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΠΡΟΣΩΠΟ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, ὁ.π., σελ. 171 :

Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος τοῦτο δὲν τὸ μαθαίνομε οὔτε ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία οὔτε ἀπὸ τὴς φυσικῆς ἐπιστῆμες, γιατί οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη ἀξιολογεῖ τὸν ἄνθρωπο, ἀλλ' ἀπλῶς τὸν γνωρίζουν ὡς φαινόμενο μέσα στὴν ἀτερμάτιστη σειρὰ ὄλων τῶν ἄλλων φαινομένων. Ἀλλὰ οὔτε ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐπιτεύγματα του, τὴν τέχνη καὶ τὴ θρησκεία, ἀποκαλύπτεται ὄλο τὸ νόημα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου... Ἡ ὀλότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἠθικὴ... Ἡ ὀλότητα... τῶν ἀξιών κρίνεται ἀπὸ τὸ τί ἀξίζει καθ' ἑαυτὸν ὁ ἄνθρωπος ὡς ἠθικὴ μονάδα καὶ προσωπικότητα.

Βιβλιογραφία : *Ανας Κελεσιδου - Γαλανου. Ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου στὸ ἔργο τοῦ Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Δεσμός. Ἀφιέρωμα στὸν φιλόσοφο, «Παρνασσός» 1975. Ἐπίσης (γιά τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου καὶ τὰ συναφῆ θέματα τῆς

δημιουργικότητας) : 'Ελευθερία και αὐθυπέμβαση στὸν G. Marcel, «Παρνασσός» 16 I 1974, σσ. 83 ἐπ., 'Η πλατωνικὴ ψυχαγωγία στὴ σύγχρονη σκέψη, «Φιλοσοφία» 4 1974, σσ. 387 ἐπ.

Η ΗΘΙΚΗ ΠΑΛΗ

L. Lévy - Bruhl, La Morale et la science des Moeurs, 1937 σσ. 84 - 85 (βλ. Εὐ. Παπανούτσου, 'Ηθική, σσ. 374 - 375) :

Σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ διαρκῶς παράγονται « συγκρούσεις καθηκόντων », ζητήματα συνειδήσεως δύσκολα, ὀδυνηρά, κάποτε μάλιστα τραγικά καὶ ἄλυτα. Τὸ σιωπηρὸ ἐξυπακουόμενο αἴτημα, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδηση ἀποτελεῖ ἓνα ἐνιαῖο καὶ ἄρμονικὸ σύνολο, ἔχει παραμερίσει τὴν πιὸ εὐλογη ἐξήγηση αὐτῶν τῶν γεγονότων. Οἱ θεωρητικοὶ τῆς 'Ηθικῆς, πού ἀναγκάστηκαν νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὶς συγκρούσεις τῶν καθηκόντων, ζήτησαν νὰ τὰ ἐξηγήσουν μὲ ἐξωτερικὲς αἰτίες. Εἶπαν ὅτι συχνότατα προκαλοῦνται ἀπὸ τὴ συνάντηση τέτοιων περιστατικῶν, ὅπου τὸ ἐνδιαφερόμενο ὑποκείμενο δὲν μπορεῖ τίποτε νὰ κάνη, ἢ ἀπὸ τὴν ἀντίθεση ἀνάμεσα σὲ κοινὰ καθήκοντα καὶ σὲ ὑποχρεώσεις προκύπτουσες ἀπὸ κάποιον προγενέστερο παράπτωμα πού τὸ ὑποκείμενο αἰσθάνεται χρέος του νὰ τὸ ἐπανορθώσῃ . . . ('Αλλὰ) οἱ περισσότερες συγκρούσεις . . . προέρχονται — καὶ συχνὰ αὐτὸ εἶναι πού τοὺς δίνει τὸν ὀξύ χαρακτήρα τους — ἀπὸ ἀντιφάσεις ἐνυπάρχουσες μέσα στὴν ἴδια τὴ συνείδηση πού πιέζεται, ξεσχίζεται ἀπὸ ὑποχρεώσεις ἀντίθετες μεταξύ τους, πού συνυπάρχουν μέσα στὴ συνείδηση καὶ ἐκεῖ συγκρούονται.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς 'Ηθικῆς, σελ. 111 :

Κάθε ἐποχὴ θέτει ἀπ' ἀρχῆς τὸ ἠθικὸ τῆς πρόβλημα καὶ ζητάει ν' ἀκροασθῇ τὸ νόημά του. 'Η πλάνη δὲν ἀποκλείεται ποτὲ οὔτε ὁ φανατισμὸς, γιατί ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ζωῆς τὰ συνοδεύει ἡ πλάνη καὶ ὁ φανατισμὸς. 'Αλλὰ ὁ λόγος, εἶναι ἀκριβῶς τὸ χάρισμά του νὰ μᾶς ἐλευθερώνη ἀπὸ τὸ φανατισμὸ, καὶ ὅσο γίνεταί καὶ ἀπὸ τὴν πλάνη. Δὲν ἐπαναπαύεται ποτὲ ὁ λόγος οὔτε ἐπάνω στὰ προσκέφαλα . . . τῆς « αὐθεντίας », οὔτε τῆς παραδόσεως, οὔτε τῆς ἐπαναστατικῆς « καινοτομίας ». Ἔρχεται νὰ ὀρθο-

τομήση τήν ἀλήθεια. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι χάος μαζί καί δημιουργία, εἶναι πλάνη καί ἀλήθεια. Τό θέμα της ἡ ἠθική τό εὐρίσκει καί μέσα στό χάος καί μέσα στή δημιουργία, καί μέσα στήν πλάνη καί μέσα στήν ἀλήθεια. Τό ἐσωτερικό τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ὅμως ἕνα ἄδυτο, ὅπου καί ὁ πιό σοφός ἄνθρωπος εἶναι ὑποχρεωμένος νά κοντοκρατήση τό βῆμα του καί ν' ἀκροασθῆ ἀπ' ἐκεῖ μέσα τήν ἔννοια τήν ἄγραφή τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

ΘΕΜΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Συσχετίσετε τίς ἰδέες τῆς ἐνότητας **ΗΘΙΚΟΙ ΚΑΝΟΝΕΣ** μέ τό κεφ. τῆς **ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΗΘΙΚΗ** καί τή διερεύνηση τῆς ἔννοιας τῆς ἀρετῆς. *Ἀνθρωπος - ὕφος - ἦθος - ἡ ἀρετή ὡς ἔκφραση τῆς προσωπικότητας (Βιβλιογραφία : **Εδ. Παπανούτσου, Ἡθική**, σελ. 384).

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πλάτων, Πολιτεία 617 ἐπ. (Βλ. Εἰσαγωγή στή Φιλοσοφία, Ὁ μύθος).

ΠΡΑΚΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

***Ἰμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου**, σσ. 29 - 30 :

Μόνο ἡ ἠθικότητα μᾶς ἀποκαλύπτει τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, καί ἄρα μόνο ὁ πρακτικός λόγος σ' αὐτή τήν ἔννοια παρουσιάζει στό θεωρητικό λόγο τό πιό ἄλυτο πρόβλημα, γιά νά μπῆ μαζί του στήν πιό μεγάλη ἀμχανία . . . Τίποτα σχετικό μέ τὰ φαινόμενα δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθῆ μέ μέσο τήν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας, ἀλλά ἐκεῖ εἶναι ὁ μηχανισμός τῆς φύσεως πού μᾶς ὀδηγεῖ . . . ὁ καθαρός λόγος δέν θά ἐρχότανε ποτέ στό ἐπικίνδυνο ἐγχείρημα νά μπᾶση τήν ἐλευθερία στήν ἐπιστήμη, ἂν ὁ ἠθικός νόμος, καί μαζί μ' αὐτόν ὁ πρακτικός λόγος, δέν εἶχαν φθάσει σ' αὐτό καί δέν μᾶς εἶχαν δώσει αὐτή τήν ἔννοια.

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ — ΑΥΤΟΑΝΑΓΚΑΣΜΟΣ

Ίμμ. Κάντ, Κριτική τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σελ. 30 :

Εἰσαγωγή. Ὁ Κάντ ἀναφέρεται στή σύγκρουση ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς ζωῆς καὶ δείχνει ὅτι στὸ βάθος τῆς συνειδήσεως ὑπάρχει τὸ ἠθικὸ στοιχεῖο. Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ ἔχομε δύο περιπτώσεις : στή μία ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει ὡς δυνατότητα νίκης τῆς ἀγάπης γιὰ τὴ ζωὴ, στήν ἄλλη ἡ ἐλευθερία ὑπάρχει στή δυνατότητα ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ἐκλογῆς καὶ ἀπαλλαγῆς ἀπὸ τὴν αὐτοκατηγορία.

Ὑποθέσετε πὼς κάποιος βεβαιώνει γιὰ τὴ ροπὴ του πρὸς τὴν ἀκολασία πὼς τοῦ εἶναι ἐντελῶς ἀκατανίκητη, ὅταν τοῦ παρουσιάζεται τὸ ἐπιθυμητὸ ἀντικείμενο καὶ ἡ κατάλληλη εὐκαιρία· καὶ τὸν ρωτήσετε ἂν, ὅταν μπροστὰ στὸ σπίτι, ποὺ θὰ τοῦ δοθῆ αὐτὴ ἡ εὐκαιρία, εἶναι κρεμασμένη μιὰ ἀγχώνη, γιὰ νὰ τὸν κρεμάσουν μόλις ἀπολαύσει τὴν ἡδονή, ἂν σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι δὲν θὰ νικοῦσε τὴ ροπὴ του. Δὲν μᾶς χρειάζεται πολὺ γιὰ νὰ συμπεράνωμε τί θὰ ἀπαντοῦσε. Ἀλλὰ ρωτήστε τον ἂν, ὅταν ὁ ἡγεμόνας του μὲ ἀπειλὲς μέχρι τῆς ποινῆς τοῦ ἄμεσου θανάτου, τοῦ ζητοῦσε μιὰ ψευδομαρτυρία ἐναντίον ἑνὸς τίμιου ἀνθρώπου . . . τότε ἐκεῖνος, ὅσο μεγάλη καὶ ἂν ἦταν ἡ ἀγάπη του γιὰ τὴ ζωὴ, θὰ πίστευε πὼς μπορεῖ νὰ τὴν νικοῦσε. Ἴσως δὲν θὰ τολμοῦσε νὰ ἐγγυηθῆ ἂν θὰ τὴν νικοῦσε ἢ ὄχι· ἀλλὰ θὰ παραδεχότανε χωρὶς δυσκολία ὅτι μπορεῖ νὰ τὴν νικοῦσε. Κρίνει λοιπὸν ὅτι μπορεῖ νὰ κάνῃ τέτοιο πράγμα, γιὰτὶ ἔχει τὴ συνείδηση πὼς τὸ μπορεῖ καὶ γνωρίζει μέσα του τὴν ἐλευθερία . . . ποὺ διαφορετικὰ, χωρὶς τὸν ἠθικὸ νόμο, θὰ τοῦ παρέμενε ἄγνωστη.

ΗΘΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ — ΑΙΤΙΟΤΗΤΑ (φυσικὴ - ἠθικὴ)

Πλάτων, Φαίδων 98 ἐπ., μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Μιλεῖ ὁ Σωκράτης γιὰ τὸ νοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ γιὰ τὴν ἀπογοήτευσή του πρὸς τὸν ἄνθρωπο, ὅταν κατάλαβε, ὅτι στήν πραγματικότητα ὁ σοφὸς αὐτὸς δὲν τὸν χρησιμοποιοῦσε ὡς μοναδικὴ αἰτία τῆς τάξεως τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ εἰσήγε καὶ ἄλλα φυσικὰ αἴτια.

Μοῦ φάνηκε, πὼς ὁ τρόπος του ἦταν ὀλωσδιόλου ὁ ἴδιος, σὰν νὰ ἔλεγε κανεῖς, ὅτι ὁ Σωκράτης ὄλα ὅσα κάνει, τὰ κάνει μὲ τὸ νοῦ,

καί ἔπειτα, τή στιγμή πού θά δοκίμαζε ν' ἀναφέρῃ τίς αἰτίες τοῦ καθενός πού κάνω, νά λήῃ πρῶτα, ὅτι γιά τοῦτο κάθομαι τώρα ἐδῶ¹ δά, διότι τὰ ὅστᾶ εἶναι στερεά καί ἔχουν ἀρθρώσεις χωριστές τὸ ἓνα ἀπὸ τᾶλλο, καί διότι τὰ νεῦρα πάλιν ἔχουν τή δύναμη νά ἐντείνωνται καί νά χαλαρώνωνται, περιβάλλοντας τὰ ὅστᾶ μέ τίς σάρκες καί μέ τὸ δέρμα πού τὰ συνέχει. Καί καθὼς λοιπὸν τὰ ὅστᾶ κρέμονται ἀπὸ τίς ἀρθρώσεις των, τὰ νεῦρα μέ τή χαλάρωση καί τὴν ἔντασή των γίνονται αἰτία γιά νά εἶμαι ἐγὼ σέ θέση νά κάμπτω τώρα τὰ μέλη μου, καί γι' αὐτὴ τὴν αἰτία κάθομαι τώρα ἔτσι μέ τὰ μέλη γυρτά. Καί μ' ὅμοιο τρόπο καί γιά τὴ διαλογικὴ μας συζήτηση θά ἔφερνε ἄλλες αἰτίες ἐδῶ, δηλαδὴ φωνές καί ἀέρες καί ἀκοές καί ἄλλα μύρια αὐτῆς τῆς λογῆς, ἀδιαφορώντας νά εἰπῆ τίς πραγματικὲς αἰτίες, ὅτι δηλαδὴ ἐπειδὴ φάνηκε στοὺς Ἀθηναίους, πῶς εἶναι σωστὸ νά μέ καταδικάσουν, γιά τοῦτο δά φάνηκε καί σέ μένα πιὸ σωστὸ νά κάθωμαι ἐδῶ μέσα στὴ φυλακὴ . . . Γιατί . . . αὐτὰ ἐδῶ τὰ νεῦρα καί τὰ ὅστᾶ θά ἦταν ἀπὸ καιρὸ τώρα ἢ κατὰ τὰ Μέγαρα ἢ κατὰ τὴ Βοιωτία, γιὰ τὴν θά τὰ κυβερνοῦσε ἡ γνώμη πῶς αὐτὸ εἶναι τὸ καλύτερο γι' αὐτά, ἂν ἐγὼ δὲν εἶχα τὴν πεποίθηση ὅτι εἶναι πιὸ δίκαιο καί πιὸ ὁμορφο, ἀντὶ νά φύγω καί νά δραπέτεύσω, νά ὑπομείνω γιά χάρη τῆς πόλης τὴν τιμωρία πού θά μοῦ ἐπιβάλλῃ . . . Ἄν ὁμως κανεὶς ἔλεγε, πῶς χωρὶς νά ἔχω αὐτά, καί ὅστᾶ καί νεῦρα καί ὅσα ἄλλα ἔχω, δὲν θά εἶχα τὴ δύναμη νά πραγματώσω τὴ γνώμη μου, θά ἔλεγε ἀλήθεια. Ὅτι ὁμως ἐξ αἰτίας αὐτῶν κάνω ὅσα κάνω, καί μ' αὐτὸ τὸν τρόπο πράττω λογικά, καί ὄχι γιὰ τὴν ἐκτέλεσίν μου τὸ πιὸ καλὸ, ἂν τὸ ἔλεγε κανεὶς αὐτό, τοῦτο θά ἔδειχνε πολλὴν ὀκνηρίαν τοῦ λογικοῦ του.

1. δηλ. στὴ φυλακὴ.

Ἰμμ. Κάντ, Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ Λόγου, σσ. 121 - 123 :

Ἐπειδὴ ὁμως ὑπάρχουν πολλοὶ ἀκόμα, πού πιστεύουν πῶς μποροῦν νά ἐξηγήσουν αὐτὴ τὴν ἐλευθερίαν σύμφωνα μέ ἐμπειρικὲς ἀρχές καί τὴ θεωροῦν σάν μιὰ ψυχολογικὴ ιδιότηταν . . . καί δὲν τὴ θεωροῦν σάν ὑπερβατικὸν κατηγόρημα τῆς αἰτιότητος ἐνὸς ὄντος, πού ἀνήκει στὸν αἰσθητὸν κόσμον κι ἔτσι ἀναιροῦν τὸν ἴδιον τὸν ἠθικὸν νόμον, γι' αὐτὸ θά χρειαστῆ . . . νά παρουσιάσωμε τὸν ἐμπειρισμὸν σ' ὅλην τὴν γυμνότηταν τῆς ἐπιπολαιότητάς του.

Ἡ ἔννοια τῆς αἰτιότητας σάν φυσικῆς ἀναγκαιότητας, κατὰ τὴ διαφορά τῆς πρὸς τὴν αἰτιότητα σάν ἐλευθερία, ἀφορᾷ μόνον στὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων, ἐφ' ὅσον εἶναι καθορισμένη στὸν χρόνο, ἄρα σάν φαινομένων, ἀντίθετα πρὸς τὴν αἰτιότητά τους σάν πράγματα καθ' ἑαυτά. . . . Κάθε στοιχεῖο, ἄρα καὶ κάθε πράξη, ποὺ συμβαίνει σὲ μιὰ ὀρισμένη στιγμή, εἶναι ἀναγκαστικὰ καθορισμένο ἀπὸ ὅ,τι ὑπῆρξε στὸν προηγούμενο χρόνο. Τώρα μιὰ καὶ δὲν ἔχω πιά στὴν ἐξουσία μου τὸν περασμένο χρόνο, κάθε πράξη μου πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ καθορίζεται ἀπὸ στοιχεῖα ποὺ δὲν τὰ ἔχω στὴν ἐξουσία μου, δηλ. τὴ στιγμή ποὺ ἐνεργῶ δὲν εἶμαι ποτὲ ἐλεύθερος. . . . Γιατὶ κάθε στιγμή βρίσκομαι κάτω ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα νὰ εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ ἐνεργῶ μέσω ἐκείνου ποὺ δὲν εἶναι στὴν ἐξουσία μου. . . . Ἄν λοιπὸν θέλωμε νὰ σώσωμε τὴν ἐλευθερία, δὲν μένει παρὰ νὰ ἐφαρμόσωμε τὸ νόμο τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητας ἀπλῶς καὶ μόνον στὰ φαινόμενα. . . . καὶ τὴν ἐλευθερία στὸ ἴδιο τὸ ὄν σάν πράγμα καθ' ἑαυτό.

ΕΚΛΟΓΗ – ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΣΤΟΝ Ζ. - Π. ΣΑΡΤΡ

Ζ. - Π. Σάρτρ, Ὁ ὑπαρξισμὸς εἶναι ἕνας ἀνθρωπισμὸς, μετάφρ. Κ. Σταματίου, 1965, σσ. 306, 313, 329, 334 - 335 :

Ἄν δὲν ὑπάρχη Θεός, δὲν βρίσκουμε ἀπέναντί μας ἀξίες ἢ ἐπιταγές, ποὺ νὰ νομιμοποιοῦν τὴ διαγωγὴ μας. Ἔτσι, δὲν ἔχουμε οὔτε πίσω μας οὔτε μπροστά μας, στὴ φωτεινὴ περιοχὴ τῶν ἀξιῶν, οὔτε δικαίωση οὔτε δικαιολόγηση. Εἴμαστε μόνον, ἀσυγχώρητα μόνον. Αὐτὸ θὰ ἐκφράσω λέγοντας πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι καταδικασμένος νὰ εἶναι ἐλεύθερος. Καταδικασμένος, γιατί δὲν ἐδημιούργησε, δὲν ἔπλασε μόνος του τὸν ἑαυτό του, κι ὡστόσο ταυτόχρονα ἐλεύθερος, γιατί ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ πετάχτηκε στὸν κόσμον, εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ ὅ,τι κάνει. . . . Καμμιά γενικὴ ἠθικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποδείξη τί πρέπει νὰ γίνῃ: δὲν ὑπάρχουν « σημάδια » στὸν κόσμον.

. . . Ἡ ἐκλογή εἶναι δυνατὴ πρὸς μίαν κατεύθυνση: αὐτό, ὅμως, ποὺ δὲν εἶναι δυνατό, εἶναι νὰ μὴ διαλέξῃ κανεὶς. Μπορῶ πάντα νὰ διαλέξω, ἀλλὰ πρέπει νὰ ξέρω πὼς κι ἂν δὲν διαλέξω, πάλι διαλέγω.

... "Όταν διακηρύσσω ότι η έλευθερία, σέ κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, δέν μπορεί νάχη άλλο σκοπό παρά νά θέλη τόν ίδιο τόν έαυτό της, άν μιá φορά ó άνθρωπος άναγνωρίση πώς παραδέχεται όρισμένες άξίες, μέσα στην « έγκατάλειψή του », δέν μπορεί πια παρά νά θέλη... τήν έλευθερία σάν θεμέλιο τών άξιών... Αυτό σημαίνει πώς οί πράξεις τών καλής πίστεως ανθρώπων έχουν σάν ύστατο νόημα τήν άναζήτηση τής έλευθερίας σάν έλευθερίας... Θέλουμε τήν έλευθερία για τήν έλευθερία και σέ κάθε ιδιαίτερη περίπτωση. Και θέλοντας τήν έλευθερία, άνακαλύπτουμε πώς αύτή έξαρτάται άπόλυτα άπό τήν έλευθερία τών άλλων και πώς ή έλευθερία τών άλλων έξαρτάται άπό τή δική μας. Βέβαια, ή έλευθερία σάν όρισμός τοϋ ανθρώπου, δέν έξαρτάται άπό τόν άλλο, αλλά μόλις ύπάρξει έκλογή και δέσμευση, είμαι ύποχρεωμένος νά θέλω ταυτόχρονα μέ τή δική μου έλευθερία και τήν έλευθερία τών άλλων, δέν μπορώ νά πάρω τήν έλευθερία σάν σκοπό μου, παρά μόνο άν πάρω και τήν έλευθερία τών άλλων έπίσης σάν σκοπό μου.

ΑΥΘΑΙΡΕΣΙΑ – ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

Πλάτων, Πολιτεία 564 a :

‘Η γάρ άγαν έλευθερία έοικεν οϋκ εις άλλο τι ή εις άγαν δουλείαν μεταβάλλειν και ιδιώτη και πόλει.

Πρβλ. G. Marcel, *Les Hommes contre l'humain*, σελ. 51, μετάφρ. "Άνας Κελεσίδου - Γαλανού :

‘Ο άνθρωπος, πού δέν πιστεύει σέ κάτι, δέν ύπάρχει, δέν μπορεί νά ύπάρχει άνθρωπος πού δέν είναι προσδεμένος σέ κάτι... "Υπαρξη δίχως δεσμούς οϋτε νοείται οϋτε είναι δυνατή.

‘Επίσης τοϋ ίδιου, *L'homme problématique*, 1955, σσ. 61 - 62 :

‘Ο άνθρωπος, άπό τή στιγμή πού έπιχειρεί ν' αυτοπροβληθή ως ένα άπόλυτο, ν' απελευθερωθή άπό κάθε σχέση, άναφορά σέ κάτι άλλο άπό τόν έαυτό του, δέν μπορεί παρά νά καταστραφή, ή μάλλον, πράγμα πού είναι τό ίδιο, νά καταλήξη σέ μιá ειδωλολατρεία πού έχει γι' αντικείμενό της μιá άφαίρεση — τήν τάξη ή τή γενιά — κάτι δηλαδή άσύγκριτα κατώτερο άπό έκείνο άπό τό όποιο έννοει νά άποδεσμευθή.

Πλάτων, Φαῖδρος 254 ἐπ., μετάφρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Ἡ ἐπιβολὴ τοῦ νοῦ πάνω στοῦ ἀκυβέρνητο τῆς ἀνθρώπινης φύσεως δίνεται στὸν Πλάτωνα μὲ συμβολικὸ τρόπο.

“Ὅπως στὴν ἀρχὴ αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ μύθου ἐχωρίσαμε σὲ τρία μέρη κάθε ψυχῆ, στὰ δύο ποὺ ἔχουν μορφὴ ἀλόγου καὶ στὸ τρίτο ποὺ ἔχει ἡνιόχου μορφὴ, ἔτσι ἄς μείνουν καὶ τώρα γιὰ μᾶς χωρισμένα. Καὶ ἀπὸ τ’ ἄλογα τὸ ἓνα δὲ εἶπαμε εἶναι καλὸ, τὸ ἄλλο ὅμως ὄχι... Ὁ ἡνιόχος... τραβιέται πίσω... σὰν μπροστά του νὰ βρῆκε τὸ σχοινί, ποὺ τεντώνουν μπροστά στὰ ἄλογα ποὺ εἶναι γιὰ νὰ τρέξουν, τραβάει μ’ ἀκόμα πιὸ πολλὴ βία πρὸς τὰ πίσω τὸ χαλινάρι μέσ’ ἀπὸ τὰ δόντια τοῦ ἀκόλαστου ἀλόγου καὶ καταματώνει τὴν κακόλογη γλῶσσα καὶ τὰ σαγόνια του καί, καθὼς τὸ ἀναγκάζει ν’ ἀκουμπήσῃ καὶ τὰ σκέλια του καὶ τοὺς γοφούς στὴ γῆ, τὸ κάνει νὰ πονᾷ. Κι ὅταν τὸ κακὸ ἄλογο, παθαίνοντας αὐτὸ πολλὰς φορές, πάσῃ νὰ ἔξη ἀναίδεια καὶ ταπεινωθῆ, τότε πιά ἀκολουθεῖ τὴ φρονιμάδα τοῦ ἡνιόχου...”

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Δείξετε μὲ δικά σας παραδείγματα τὴ διαφορὰ φυσικῆς αἰτιότητος (ἀναγκαιότητος) καὶ ἠθικῆς αὐτονομίας (ἐλευθερίας).
2. Ἀναλύστε τὸ ποίημα τοῦ Καβάφη «Θερμοπύλες» (ἠθικὴ θεώρηση).
3. Ἡ αὐτονομία τῆς βουλήσεως ὡς πηγὴ τῆς ἠθικότητος.
4. Μέθη - εὐθύνη - ποινὴ γιὰ τὴν πράξη ποὺ εἶναι προϊόν τῆς πρώτης.
5. Ποιὰ προβλήματα παρουσιάζει γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ ἡ θεωρία τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας (αὐθαιρεσίας) καὶ ποιὰ ἡ θεωρία τῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως;

ANNAΣ ΚΕΛΕΣΙΔΟΥ - ΓΑΛΑΝΟΥ
Δ' ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ

Κ. Δ. Γεωργούλης, Αισθητικά και Φιλοσοφικά Μελετήματα, 'Αθήναι 1964, σελ. 128 :

Και εις την περιοχὴν τῆς αἰσθητικῆς . . . ἐμφανίζονται σημαντικαὶ μετατροπαί. Ἐκδηλος εἶναι ἡ τάσις νὰ δημιουργηθῆ μία νέα αἰσθητική, ἡ ὁποία βλέπει τὴν καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα κάτω ἀπὸ τὴν προοπτικὴν χρησιμοποίησεως σημείων, πού εἶναι φορεῖς αἰσθητικῆς ἀξίας. Ὁλος ὁ κόσμος τῆς τέχνης εἶναι εἰς κόσμος ἀπαρτιζόμενος ἀπὸ σημεία (χρώματα, γραμμάς, σχήματα, λέξεις, διαστάσεις), ὑπάγεται δὲ εἰς τὴν δικαιοδοσίαν δύο νέων μαθήσεων, τῆς αἰσθητικῆς σημειωτικῆς¹ καὶ τῆς αἰσθητικῆς συντακτικῆς.

1. Βλ. Λεξιλόγιο.

Η ΤΕΧΝΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Herbert Read¹, Ἡ Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης, μετάφρ. Σ. Ροζάνη, 1969, σελ. 23 :

1. Ὁ Η. Read (1893 - 1968), πού ὑπῆρξε Καθηγητὴς τῶν Καλῶν Τεχνῶν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἐδιμβούργου, δίδαξε στὰ Πανεπιστήμια τοῦ Λίβερ-

πουλ και Χάρβαρντ και έχει γράψει πολλά έργα για την τέχνη (Το νόημα της τέχνης, Συνοπτική Ιστορία της μοντέρνας ζωγραφικής, Φιλοσοφία της μοντέρνας τέχνης κ.ά). 'Αναλύοντας τα δύο αντίθετα ρεύματα, ρεαλισμό - άφαιρέση, παρατηρεί ότι το σταθερό είναι ό « πόθος για τη δημιουργία μιās πραγματικότητας, ή θέληση για μορφοποίηση » (δ.π., σελ. 69).

Το λεξικό δίνει την έννοια σαν « σχήμα, διευθέτηση τῶν μερῶν, ὁρατὴ πλευρά », καὶ ἡ μορφή ἑνὸς ἔργου τέχνης δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο . . . ἀπὸ τὴν ὁρατὴ πλευρά του. Ὑπάρχει μορφή ἀμέσως μόλις ὑπάρξει σχήμα, ἀμέσως μόλις ὑπάρξουν δυὸ ἢ περισσότερα μέρη ἐνωμένα μαζί ὥστε ν' ἀποτελέσουν μιὰ διευθέτηση. Ἄλλὰ βέβαια ἐξυπακούεται, ὅταν μιλάμε γιὰ κάποια μορφή ἑνὸς ἔργου τέχνης, ὅτι πρόκειται κατὰ κάποιο τρόπο γιὰ μιὰ εἰδικὴ μορφή, μορφή ἢ ὁποῖα ἐπιδρᾷ ἐπάνω μας μὲ κάποιο μέσο.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

É. Souriau, L' art comme symptôme philosophique, « *Révue intern. de Philosophie* », 109, 3 (1974), σσ. 256 - 257, ἀνέκδ. μετάφρ. Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

Σύντομη εἰσαγωγή. Ὁ Σουριῶ ὑποστηρίζει ὅτι τὸ μόνο « ἐκτὸς » τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἐπιμένει στὴ σχέση Φιλοσοφίας καὶ τέχνης. Ἡ τέχνη ἔδωσε συχνὰ στοὺς φιλοσόφους τρόπους πνευματικῆς ἐμπειρίας (Πυθαγόρας - Σοπενχάουερ καὶ μουσικὴ - Βάγκνερ καὶ Νίτσε). Ὁ καλλιτέχνης, λέγει ὁ Σουριῶ, προαισθάνεται τὰ ρεύματα πὸν κινητοποιοῦν κατόπιν τὸ φιλόσοφο. Ἡ τέχνη προηγείται χρονικὰ τῆς Φιλοσοφίας (π.χ. ἀρχαία λυρική ποίηση - προσωκρατικὴ σκέψη ἢ Ἀναγέννηση στὴν τέχνη προηγείται τῆς Ἀναγεννήσεως στὴ Φιλοσοφία). Ἐξ ἄλλου ὑπάρχουν ἔργα τέχνης, ὅπως ἡ Σχολὴ τῶν Ἀθηνῶν τοῦ Ραφαήλ καὶ ἡ Μελαγχολία τοῦ Ντύρερ, πὸν εἶναι εἶδος φιλοσοφικῶν μαρτυριῶν. Στις παρατηρήσεις αὐτὲς τοῦ Σουριῶ μποροῦμε νὰ προσθέσωμε ὅτι : α) καὶ ἡ Φιλοσοφία ἢ ἴδια εἶναι συχνὰ δείγμα ὑψηλῆς τέχνης (Πλάτων - Πλωτῖνος - Νίτσε - Κίρκεγκωρ - Μπερξόν), β) στὴ μοντέρνα τέχνη ὑπάρχει ἀντιστοιχία μὲ τὴ Φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς μας (Βιβλιογρ. *Read*, δ.π., σσ. 61 - 63).

Εἶναι κοινὸς τόπος ὁ παραλληλισμὸς ἀνάμεσα στὸν Παρθενῶνα καὶ τὴν ἑλληνικὴ Φιλοσοφία, στὸ γοτθικὸ καθεδρικὸ ναὸ

καί τῆ Σχολαστική, στὸν Γκαίτε καί τὸν Μπάουρον, στὸ Σέλλιγκ καί τὸν Έγκελο, στὸν Μπερξὸν καί τὸν Debussy . . . Ὡς πρὸς ποιά σημεῖα συγκρίνεται ἕνας καθεδρικός ναὸς μὲ ἕνα σχολαστικὸ δοκίμιο; . . . Ὅταν ἔτσι ρωτᾶμε . . . θέτομε ἕνα συγκεκριμένο φιλοσοφικὸ πρόβλημα. Τὸ ἕνα καί τὸ ἄλλο, ὁ ναὸς καί τὸ δοκίμιο θέτουν ὡς ἀρχὴ ὅτι « ἡ ἀνάλυση θεμελιώνει κάτι ». Ὁ Θωμᾶς ὁ Ἀκινάτης δέχεται ὅτι ἡ ἀπαγωγή ἀρκεῖ ὡς ὄργανο στὴ Φιλοσοφία. Ἀρκεῖ, μάλιστα, λέγει, καί στὴν τέχνη, πού εἶναι « ἡ ὀρθὴ ἀπαγωγή τοῦ ἔργου πού πρόκειται νὰ γίνη ». Καί ὁ ἀρχιτέκτων ἑνὸς γοτθικοῦ ναοῦ δὲν σκέπτεται διαφορητικά . . . Ἡ ἀνακάλυψή του συνίσταται ἀκριβῶς στὸ νὰ κάνη φανερὴ τὴν ἀνάλυση πρακτικὰ καί ἀλληγορικὰ. Ὑποστηρίζω ἀκριβῶς ὅτι στὰ δυὸ μνημεῖα φανερώνεται ἡ ἴδια μέθοδος, ἡ μιὰ μέσα ἀπὸ τὶς ἔννοιες, ἡ ἄλλη μὲ μέσο τὶς πέτρες.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Φιλοσοφία τῆς Τέχνης, 1929, σσ. 11 - 12:

Κατὰ τὴν τέχνην . . . ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς εἶναι περισσότερο διαπεραστικὴ ἀπὸ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς ψυχῆς κατὰ τὴν ἐπιστήμην. Ἡ τέχνη μεταβάλλει τὴν ποιότητα τοῦ αἰσθητοῦ, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη ἀφήνει τὸ αἰσθητὸν κατ' οὐσίαν ἀμετάβλητον. Ἡ τέχνη εἰσέρχεται εἰς τὴν ποιότητα τῆς ὕλης καί διαμορφώνει αὐτὴν κατὰ τοὺς καλλιτεχνικοὺς κανόνας τῆς ψυχῆς, ἐνῶ ἡ ἐπιστήμη, ἐργαζομένη διὰ τῆς κρίσεως, χωρίζει μόνον τὰ αἰσθητὰ ἀπ' ἀλλήλων καί ὀρίζει τὴν σχέσιν τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸ δέ. Ἡ μὲν μορφή τῆς τέχνης εἶναι διαπλαστικὴ, ἡ δὲ μορφή τῆς ἐπιστήμης εἶναι θεωρητικὴ. Τὸ ποίημα — καί ὅταν λέγωμεν ποίημα ἐννοοῦμεν κάθε καλλιτεχνικὸν δημιούργημα — εἶναι σύστημα νοημάτων διεπόμενον ὑπὸ τῶν καλλιτεχνικῶν μορφῶν τῆς ψυχῆς.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Σύστημα φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς, 1965, σσ. 46 - 47 :

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι μονάχα γνώση καί δημιουργικὴ πράξις, ἀλλὰ εἶναι καί ποιητικὴ ἐνέργεια . . . Μὲ τὴν τέχνην . . . πᾶει ἡ ζωὴ πέρα καί ἀπὸ τὴν γνώση καί ἀπὸ τὴν πράξις. Ὅλη ἡ μεγάλη τέχνη, εἴτε μὲ τὴν ὕλη δουλεύει εἴτε μὲ τὸν λόγο, εἶναι ἐ-

λεύθερη και από τη γνώση και από την πράξη, δηλαδή δεν δεσμεύεται ούτε από τους νόμους της λογικής γνώσης ούτε από τους σκοπούς της ηθικής πράξης. 'Η ύψηλη τέχνη . . . είναι ένας αυτόνομος κόσμος της ζωής.

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, 'Η πρωταρχή της καλλιτεχνικής δημιουργίας, « Φιλοσοφία » 3 (1973), σελ. 32 :

"Όταν αναγνωρίσωμε ότι τὸ λογικὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα τοῦ κόσμου σὲ ὅλη του τὴν ἔκταση, δηλαδή νὰ ἀποκτήσῃ πλήρη γνώση τοῦ κόσμου, τότε γίνεται συνειδητό, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει καὶ ἄλλες ἱκανότητες, μὲ τις ὁποῖες μπορεῖ νὰ κατακτήσῃ τὴν πραγματικότητα, δηλαδή ν' ἀνοίξῃ κόσμους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι προσιτοὶ στὴν ἐπιστήμη. Ἀρκεῖ βεβαίως νὰ ἰδοῦμε μὲ ἐλεύθερο βλέμμα τί πράγματι κάνει ὁ καλλιτέχνης, γιὰ νὰ καταλάβωμε ὅτι αὐτὸς συλλαμβάνει μιὰ πλευρὰ τοῦ κόσμου, ἢ ὁποῖα εἶναι συλληπτή μόνον μὲ τὰ μέσα του, καὶ ὅτι ὁ καλλιτέχνης καταλήγει σὲ μία συνείδηση τῆς πραγματικότητος, πού καμμιά λογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν προσφέρῃ.

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΦΥΣΗ ('Η δημιουργικὴ ὄραση τοῦ καλλιτέχνη)

Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, 'Η πρωταρχή της καλλιτεχνικής δημιουργίας, σελ. 24 :

Τὸ δημιούργημα τῆς τέχνης εἶναι κάτι ἄλλο παρὰ ἓνα ἀπλῶς ὁρατὸ ἀντικείμενο, ἔχει πνευματικὸ βάθος καὶ ἔκφραση καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀπομίμηση ἑνὸς πράγματος πού ὑπάρχει. Ἦδη τὴ στιγμὴ πού συντελεῖται ἡ κίνηση τοῦ χεριοῦ, ἢ ὁποῖα δὲν ἐπιζῆ περισσότερο ἀπὸ τὴ στιγμὴ τῆς γενέσεώς της . . . τὸ χέρι δὲν κάνει κάτι πού τὸ ἔκανε ἤδη καὶ τὸ μάτι. Τουναντίον ἐδῶ γεννιέται κάτι καινούργιο καὶ τὸ χέρι ἀναλαμβάνει νὰ ἀναπτύξῃ περαιτέρω ὅ,τι κάνει τὸ μάτι . . . Ἐκεῖ πού τελειώνει τὸ ἔργο τοῦ ματιοῦ, ἐκεῖ ἀκριβῶς ἀρχίζει τὸ ἔργο τῆς τέχνης. Τὸ ἔργο τῆς τέχνης δὲν μιμεῖται κάτι πού ἔχει ἤδη κάμει τὸ μάτι, ἀλλὰ προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὸ ἔδαφος, ὅπου ἀπλῶς κινεῖται παθητικῶς ἡ ὄραση . . . ('Ο ἄνθρωπος) καὶ ὅταν χαράσῃ μὲ τὸ χέρι του μία γραμμὴ, ἀκόμα καὶ ὅταν κἀνῆ μία χειρονομία, ἢ ὁποῖα ἔχει σκοπὸ νὰ παραστήσῃ κάτι, πού νὰ

είναι όρατό, δηλαδή πού νά τó αίσθάνεται τó μάτι, θά καταλάβη, άν σκεφθῆ σωστά, ότι μ' αυτό κάνει κάτι για τήν παράσταση τῆς όράσεως, τó όποιον τó όργανο τῆς όράσεως μόνο του δέν μπορεί νά τó κάμη . . . Τó άπλό όραν δέν δημιουργεί τίποτα, ενεργεί μόνον ως αίσθημα, ένω τó σχεδιάσμα είναι έργο πού κείται πέρα άπό τó άπλό όραν, άν και προϋποθέτει τῆ λειτουργία τοῦ όραν.

σελ. 28 :

Γιά ένα καλλιτεχνικό βίωμα είναι δυνατόν νά γίνη λόγος μόνον σέ κείνον, ό όποίος δέν τολμά νά σχηματίση σαφή παράσταση για τήν καλλιτεχνική ενεργεια. Γιατί αυτό πού χαρακτηρίζει τόν καλλιτέχνη είναι . . . ότι δέν παραδίδεται παθητικώς στή φύση, και δέν έγκαταλείπει τόν έαυτό του στίς συναισθηματικές διαθέσεις, πού τοῦ γεννώνται, αλλά ότι ζητεί ενεργητικώς νά άποκτήση, ό,τι τοῦ προσφέρεται στά μάτια του.

Η ΦΑΝΤΑΣΙΑ

Εὔ. Παπανούτσος, Ἕθικῆ, 1956, σελ. 379 :

Ἡ συγκίνηση διεγείρει μέσα στήν καλλιτεχνική ψυχή τῆ φαντασία, κι εκείνη άπό τῆ συγκίνηση φτερωμένη πλάθει τó έργο. Παλαιότερα, δύσκολα θά μπορούσε νά γίνει πιστευτό, ότι έντονη συγκίνηση και πλούσια, γόνιμη φαντασία είναι προϋποθέσεις άπαραίτητες και για τῆ θεωρητική λειτουργία τοῦ πνεύματος· τόν καθαρό έπιστήμονα τόν ἤθελαν προικισμένο μόνο με παρατηρητικότητα και όξύτερη άκόμη νόηση. Ὅμως οί νεώτερες ψυχολογικές και γνωσιολογικές έρευνες έδειξαν ότι και στό θεωρητικό ανθρώπινο τύπο ἡ μεγάλη ευαισθησία και ἡ φαντασία ἡ ζωηρή δέν είναι άδυναμίες, άλλ' άπό τίς κύριες άρετές του. Τά πιό σημαντικά έπιστημονικά εύρήματα είναι άπό μιάν άποψη « ποιήματα », όχι μόνο σάν προϊόντα μιᾶς ελευθερης δημιουργικῆς δύναμης, αλλά και γιατί πραγματοποιοῦνται τότε μόνο, όταν μιᾶ φτερωμένη άπό τῆ συγκίνηση φαντασία βάζει τὰ πράγματα μέσα σέ νέες σχέσεις, αναλύει και ξανασυνθέτει τὰ « φαινόμενα » κατὰ ένα καινούργιο πρωτότυπο τρόπο.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ (Ἡ αἰσθητική ἀξία)

Reinach - Peyre, Γενική Ἱστορία τῆς Τέχνης, μετάφρ. Π. Πρεβελάκη, τ. 1, 1931, σελ. 8 :

Οὐδεμία κοινωνία, ὅσονδήποτε στοιχειώδης καὶ ἂν ὑπῆρξε, ἠγνόησε τὴν τέχνην· ὑπολανθάνει αὕτη εἰς τὰς παραδόξους δερματοστιξίας διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄγριος καλύπτει τὸ σῶμα του ὡς καὶ ἐν τῇ προσπαθείᾳ τὴν ὁποίαν καταβάλλει διὰ νὰ προσδώσῃ εὐάρεστον σχῆμα εἰς τὸν πέλεκυν ἢ τὴν μάχαιράν του.

Τὴν πρωτόγονον τέχνην δύναται τις νὰ μελετήσῃ κατὰ δύο τρόπους : διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν συγχρόνων ἀγρίων ἢ διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν λειψάνων, τὰ ὁποῖα κατέλιπον κεχωρισμένα ὑπὸ τὸ ἔδαφος οἱ ἄγριοι τῶν παρωχημένων ἐποχῶν . . . Ἡ πρώτη καλαισθητικὴ ἐκδήλωσις εἶναι ἡ ἀναζήτησις τῆς συμμετρίας, ἣτις εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν ρυθμὸν ἐν τῇ ποιήσει καὶ τῇ μουσικῇ, καὶ ἡ χρησιμοποίησις τοῦ χρώματος, τὸ ὁποῖον δὲν διατίθεται πρὸς ἀποτέλεσιν εἰκόνων, ἀλλ' ἀπλοῦται ἢ ἐπιτίθεται ἐπὶ τινος ἐπιφανείας διὰ τὴν τέρψιν τῆς ὁράσεως. Εἶτα ἀρέσκεται νὰ χαράσῃ κοσμήματα . . . Ἐν συνεχείᾳ ὁ ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ ἀναπαραστήσῃ τὴν μορφήν τῶν ζώων, τὰ ὁποῖα τὸν περιστοιχίζουν, κατ' ἀρχὰς μὲν πλαστικῶς, εἶτα δὲ ἀναγλύφως καὶ ἰχνογραφικῶς· τέλος ἐπιλαμβάνεται δειλῶς τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς καὶ τῆς τῶν φυτῶν.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ — ΠΑΙΧΝΙΔΙ

Πλάτων, Νόμοι 667 e - 668 b, μετάφρ. Γ. Κουχτσόγλου :

Σύντομη Εἰσαγωγή. Ὁ Πλάτων προκειμένου γὰρ τὴν καλλιτεχνία χρησιμοποιεῖ ἢ τὴ λέξη μουσική, ὡς γενικὸ ὄρο, ἢ χωριστὰ ὀνόματα, ὅπως ποίηση, ζωγραφικὴ, χορὸ κλπ. Ὑψιστὴ τέχνη θεωρεῖ τὴ Φιλοσοφία. Τὴν καλλιτεχνία, ὅπως θὰ δοῦμε, τὴν ὑποτιμᾷ, γιατί τὴ θεωρεῖ μίμηση τῆς ἀλήθειας. Στους **Νόμους** ὀρίζει τὴν τέχνη ὡς « παιδιὰ » καὶ ἀβλαβῆ ἥδονή. Ἡ τέχνη σχετίσθηκε μὲ τὴν ἔννοια τοῦ παιχνιδιοῦ ἀπὸ : τὸν Κάντ (ἢ τέχνη εἶναι παιχνίδι τῶν γνωστικῶν δυνάμεων τοῦ ὑποκειμένου), τὸ Σίλλερ (ἠθικὴ σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ), τὸ Σπένσερ (βιολογικὴ καὶ ψυχολογικὴ σημασία τοῦ παιχνιδιοῦ).

ΑΘΗΝΑΙΟΣ ΞΕΝΟΣ : *Έτσι, δέν θά κριθῆ σωστά, μέ βάση ἀποκλειστικά τὸ στοιχεῖο τῆς ἡδονῆς, παρὰ ἐκεῖνο πού, ὅταν γίνονται, δέν προσφέρει μήτε ὠφέλεια, μήτε ἀλήθεια, μήτε ὁμοιότητα, μὰ οὔτε καὶ προξενεῖ βλάβη, ἀλλὰ θά γινόταν μόνο καὶ μόνο γι' αὐτὸ πού συνοδεύει βοηθητικά τάλλα, δηλαδή γιὰ τὴν εὐχαρίστηση; Καὶ τούτη τὴν εὐχαρίστηση δέν θά μπορούσε πολὺ καλὰ κανεῖς νὰ τὴν ὀνομάσει ἡδονή, ὅταν δέν ἔχει, σὰν ἐπακόλουθό της, τίποτα ἀπ' αὐτά;

ΚΛΕΙΝΙΑΣ : Μιλᾶς μονάχα γιὰ τὴν ἡδονή πού καμμιά βλάβη δέν φέρνει.

ΑΘΗΝ. : Καὶ τὴ θεωρῶ ἀκόμα διασκέδαση, ὅταν δέν προξενεῖ βλάβη οὔτε ὠφέλεια σὲ κάτι πού νὰ δικαιολογεῖ μιὰ σοβαρὴ συζήτηση γι' αὐτό.

ΚΛΕΙΝ. : Πολλὴν ἀλήθεια ἔχουν τὰ λόγια σου.

ΑΘΗΝ. : Δέν μπορούμε λοιπόν, ὕστερα ἀπ' ὅσα εἶπαμε, νὰ βγάλουμε τὸ συμπέρασμα, ὅτι καμμιά μίμηση, καὶ ἰδιαίτερα κάθε λογῆς ἰσότητα δέν πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὴν ἡδονή πού προσφέρει καὶ ἀπὸ ἀβασάνιστη γνώμη; Γιατί δέν εἶναι ἴσο τὸ ἴσο καὶ συμμετρικὸ τὸ συμμετρικόν, ἐπειδὴ φαίνεται σὲ κάποιους τέτοιο καὶ εὐχαριστιοῦνται ἢ ὄχι γι' αὐτό, ἀλλὰ βασικά ἀπὸ τὴν ἀλήθεια καὶ πολὺ λιγότερο ἀπ' ὅποιο ἄλλο.

ΚΛΕΙΝ. : Βέβαια.

ΑΘΗΝ. : Μὰ δέν ὑποστηρίζουμε ὅτι ἡ μουσικὴ εἶναι γενικὰ καὶ εἰκαστικὴ τέχνη καὶ μιμητικὴ;

ΚΛΕΙΝ. : Ναί.

ΑΘΗΝ. : Τότε, ὅταν κανένας ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ μουσικὴ κρίνεται ἀπὸ τὴν ἡδονή πού προξενεῖ, ἀποκλείεται ὀλότελα νὰ παραδεχτοῦμε αὐτὴ τὴν ἀποψη. Οὔτε καὶ μπορούμε νὰ θεωρήσουμε σπουδαία μιὰ τέτοια μουσικὴ, ἀλλὰ ἐκεῖνη πού παρουσιάζει ὁμοιότητα στὴ μίμηση τοῦ ὠραίου.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ποιὰ ἡ σχέση τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἔρευνας στὴν τέχνη καὶ στὴν ἐπιστήμη; *Ἐμπνευση καὶ φαντασία.
2. Συζητήσετε τὴ σχέση τέχνης καὶ Φιλοσοφίας μέ βάση τὴ φράση τοῦ Σουριῶ : « Τὸ μόνο ἐκτὸς τῆς Φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἐπιστήμη ».

3. Τέχνη και Φιλοσοφία : 'Η άμφισβήτηση στη Φιλοσοφία και « ἡ μεγάλη ἀρνηση τῆς τέχνης ».
4. Συζητήσετε τὴν ἀποψη τοῦ **Κ. Τσάτσου** γιὰ τὴν ποίηση : « Στοχαστικὴ ποίηση δὲν εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐκφράζει στοχασμοὺς. 'Η ποίηση συνολικὰ δὲν ἔχει τέτοιο σκοπὸ, δὲν πρέπει νὰ τὸν ἔχη . . . 'Η στοχαστικὴ ποίηση γι' αὐτὸ δὲν στοχάζεται, ἀλλὰ βλέπει αἰσθητικὰ τὸν κόσμον ». Βιβλιογραφία : Κ. Τσάτσου, Δοκίμια Αἰσθητικῆς καὶ Παιδείας, 1960, σελ. 130.

ΓΝΩΡΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κ. Δ. Γεωργούλης, Αἰσθητικὰ καὶ Φιλοσοφικὰ Μελετήματα, σελ. 119 :

Κοινὸν χαρακτηριστικὸν τῶν αἰσθητικῶν ἀντικειμένων εἶναι τὸ ὅτι ὅπωςδῆποτε ἡ ὑπόστασις των θεμελιούται ἐπάνω εἰς ἓνα ὑλικόν, προσιτὸν εἰς τὴν αἴσθησιν, ὑπόστρωμα. Εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν μουσικὴν . . . ἡ ἀπολύτως συγκεκριμένη σύστασις τῶν φωνημάτων καὶ μελισμάτων, ἧτις εἶναι καθαρῶς αἰσθησιακῆς ποιότητος, ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον καὶ ἀπαραίτητον δεδομένον, μὲ τὸ ὁποῖον ὄντοποιεῖται ὁποιαδῆποτε ποιητικὴ ἢ μουσικὴ σύνθεσις. Εἰς τὸ δράμα, χωρὶς τὸ σῶμα τοῦ ἠθοποιοῦ . . . δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβῃ ὑπόστασιν ἡ δραματικὴ παράστασις καὶ ἀπόλαυσις . . . Κάθε αἰσθητικὸν ἀντικείμενον ἔχει συγκεκριμένην ὕπαρξιν. Εἶναι ἓνα « τὸδε τι »¹, ὅπως ἔλεγεν ὁ Ἄριστοτέλης, κάτι τὸ δεδομένον εἰς ἄμεσον παρουσίαν.

1. τὸ συγκεκριμένο ἀντικείμενο, ἔνυλο εἶδος.

Κ. Δ. Γεωργούλης, ὁ.π., σελ. 39 - 40 :

Ποιὸ εἶναι τὸ κυριώτερον χαρακτηριστικὸ ποὺ χαρακτηρίζει . . . τὸ αἰσθητικὸ φαινόμενο; Ἀπαντώντας . . . λέμε ὅτι ὡς κύριον χαρακτηριστικὸ θεωροῦμε τὴν ἐνέργεια ποὺ οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες ὠνόμαζαν εἰδωλοποιητικὴ. Γιὰ τέχνη πρόκειται ἐκεῖ ὅπου ἡμπορεῖ νὰ διαπιστωθῇ ὅτι ἡ συνείδηση θέτει ἐμπρὸς τῆς ἓνα ἀπείκασμα. Ὁ δημιουργὸς ὁποιοῦδήποτε καλλιτεχνικοῦ γένους εἶναι κατὰ κανὸνα πάντοτε « εἰδωλοποιὸς » . . .

. . . Ποιὸς εἶναι ὁ ὑπαρκτικὸς τόπος καὶ τρόπος τοῦ εἰδώλου; . . . ὁ **Πλάτων** εἶχε προσπαθήσει στὸ **Σοφιστὴ** του (240 b ἐπ.) νὰ μᾶς δώσῃ ἓνα καθορισμὸ τοῦ ὑπαρκτικοῦ τρόπου τῶν εἰδώλων

γενικά και ίσως έχουμε το δικαίωμα να είπούμε ότι πέρα από τον όρισμό του δεν έσημειώθηκε καμιά πρόοδος. Το «είδωλον οὐκ ὄντως ὄν ὄντως ἐστὶν ὄντος εἰκῶν»¹. Μὲ τὴν περιέργη συμπλοκὴ ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας ὁ Πλάτων καθορίζει ὅτι τὸ εἶδωλο εἶναι σύγχρονα ὄν καὶ μὴ ὄν, τὸ προσόν του εἶναι ὅτι δὲν εἶναι πραγματικά ὑπαρκτὸ καὶ παρ' ὄλο τοῦτο ὁμως ἐμφανίζει μιὰ ὑπόσταση... Ἐπὶ τοὺς νεωτέρους φιλοσόφους ὁ Χοῦσσερλ... ἐπέστησε τὴν προσοχὴ τῶν ἐρευνητῶν σὲ μιὰ ἰδιαίτερη τροποποίηση τῶν συνειδησιακῶν φαινομένων πού τὴν ὀνομάζει «τροποποίηση τῆς ἐξουδετερώσεως». Ἐννοεῖ μὲ τοῦτο ὅτι κάθε νόημα ἤμπορεῖ νὰ θεωρηθῆ μέσα στὴ συνείδηση ὡς ἐξουδετερωμένο ὡς πρὸς τὴν ὑπαρκτικὴ του ἀξία. ἤμποροῦμε νὰ συλλάβωμε μέσα στὴ συνειδησιακὴ μας περιοχὴ ἓνα ἀντικείμενο, χωρὶς νὰ τὸ θεωροῦμε ὑπαρκτὸ ἢ ἀνυπαρκτο. Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει, ὅταν μὲ τὴν αἰσθητικὴ ἐμφύχωση ἐμφανίζεται μέσα στὴ συνείδησή μας τὸ ἀντικείμενο πού θέλει νὰ μᾶς δείξῃ ἢ τέχνη.

1. Ἡ φράση τοῦ Πλάτωνος εἶναι ἀκριβῶς: «Οὐκ ὄν ἀρα οὐκ ὄντως ἐστὶν ὄντως ἦν λέγομεν εἰκόνα»;

Κ. Τσάτσος, Δοκίμια Αἰσθητικῆς καὶ Παιδείας, σσ. 138 - 139 :

Ἡ καθαρὴ... αἰσθητικὴ συνείδηση λειτουργεῖ μὲ ἓνα αἶσθημα λυτρωμένο ἀπὸ κάθε ἐπιθυμία, ἀπὸ κάθε ροπὴ, ἀπὸ κάθε σκοπὸ, ἀπὸ κάθε ἐννοιολογία, ... ἓνα αἶσθημα πού εἶναι καθαρὴ... ἐνατένιση νοητῶν καὶ αἰσθητῶν στοιχείων καὶ πού πλημμυρίζει τὴ συνείδηση ἀπὸ μιὰν ὑψιστὴ εὐδαιμονία¹.

1. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε στὸ κεφ. γιὰ τὸ ὠραῖο, βασισμένη στὴ σκέψη τοῦ Κάντ.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

M. Dufrenne, Création et engagement politique, «Révue intern. de Philosophie», 109, 3 (1974), σσ. 298 - 299, ἀνέκδ. μετάφρ. Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανοῦ :

Ὁ καλλιτέχνης θέλει νὰ σώσῃ τὴν τέχνη ἀπὸ τὴν ὁποία ζῆ, τὴν τέχνη πού δίνει στὴ ζωὴ του νόημα. Δὲν τοῦ εἶναι ὁμως ἀρκετὸ νὰ τὴ σώσῃ μέσα του, θέλει νὰ τὴ σώσῃ καὶ μέσα στοὺς ἄλ-

λους, για τούς άλλους. Ποιούς; Αύτους ακριβώς που δέν τούς δόθηκε άκόμη ή δυνατότητα νά τή χαροῦν και που θά μπορούσαν νά τήν άπολαύσουν, χωρίς νά παραποιήσουν τὸ νόημά της... Τὸ κοινὸ πρέπει μὲ τή σειρά του ν' άπελευθερωθῆ. Κι ὄχι μόνο για νά μπορῆ νά γευθῆ τήν τέχνη, αλλά για ν' άποκτήσῃ μία άλλη ζωῆ... (Ὁ καλλιτέχνης) δέν μπορεῖ νά άρκῆται στο νά άρέσῃ... προσπαθεῖ ν' άσκῆσῃ μιὰ ένεργεια, νά προκαλέσῃ μιὰ συνειδητῆ άντιμετώπιση, μιὰ ένεργητική στάση.

H. Read, Ἡ Φιλοσοφία τῆς μοντέρνας τέχνης, σσ. 65 - 66 :

Ὅ,τι ὀνομάζουμε πραγματικότητα εἶναι μιὰ άλυσίδα άπό εἰκόνες που δημιουργήθηκαν άπό τὸν άνθρωπο, τοῦ ὁποίου ή προσωπική ύπαρξη πρέπει νά έπιβεβαιώνεται πρὶν προχωρήσει στῆ δημιουργία του. Ἡ πραγματικότητα εἶναι έργο άνθρώπινο, και ὁ δημιουργὸς της εἶναι δημιουργὸς εἰκόνων, ὁ ποιητής. Ἡ πραγματικότητα συμφωνεῖ μὲ τὶς εἰκόνες που ὁ καλλιτέχνης δημιουργεῖ και άντλεῖ τὸ κύρος της άπό άξίες ὅπως ή άκεραιότητα, ή συνέπεια, ή βιωσιμότητα, ή πρακτική άπόλαυση, ή αισθητική άπόλαυση. Μιὰ έποχή, ένας πολιτισμὸς μπορεῖ νά άποδέχεται μιὰ ιδιαίτερη κατηγορία εἰκόνων που εἶναι σύμφωνες και έκφράζουν τὶς άπαιτήσεις της.

Η ΙΔΙΟΣΥΓΚΡΑΣΙΑ

H. Read, ὁ.π., σελ. 45 :

Ἡ άνθρώπινη καρδιά δέν εἶναι μιὰ μηχανή, που μᾶς έξασφαλίζει τῆ μορφοποίηση τῶν συναισθημάτων σ' ένα ὀμοίομορφο σχῆμα... Αἰσθανόμαστε τὸν κόσμο μὲ τὸ λεπτὸ μέσο τοῦ ταμπεραμέντου, και άν πιστᾶ άναπαραστήσουμε τήν έμπειρία, παράγουμε κάτι μοναδικὸ ή, έν πάσει περιπτώσει, κάτι τυπικὸ τῆς ιδιοσυγκρασίας μας. Σὲ τελευταία άνάλυση κάθε διαφορά ύφους στῆν τέχνη άνάγεται σὲ διαφορά ιδιοσυγκρασίας.

ΤΕΧΝΗ — ΜΙΜΗΣΗ

Εἰσαγωγή. Ἡ θεωρία ὅτι ή τέχνη εἶναι μίμηση διατυπώθηκε στῆν αρχαιότητα άπό τὸν Πλάτωνα και τὸν Ἀριστοτέλη.

Στὸν Πλάτωνα ἡ θεωρία σχετίζεται μὲ τὴ μεταφυσικὴ διδασκαλία του : Τὰ ἔργα τῆς τέχνης ἔχουν μειωμένη ὄντολογικὴ ἀξία, εἶναι τρίτα ὡς πρὸς τὴν ἀλήθεια, πού ἀποτελοῦν οἱ Ἰδέες, τῶν ὁποίων τὰ αἰσθητὰ σκευὴ εἶναι εἰδῶλα καὶ αὐτῶν ἀπομίμῃσεις ἀποτελοῦν τὰ καλλιτεχνήματα. Ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται ὅτι ἡ τέχνη εἶναι μίμηση, ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι εἶναι καὶ δημιουργία πραγμάτων πού δὲν ὑπάρχουν στὴ φύση καὶ ὅτι σκοπὸς τῆς εἶναι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, ἐφόσον ἡ μίμηση εἶναι παρουσίαση παραδειγμάτων ζωῆς, γενικῶν τύπων πού ἀποκαλύπτουν τὴν οὐσία τῆς ζωῆς. Ἡ ποίηση, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, εἶναι φιλοσοφικώτερη ἀπὸ τὴν Ἱστορία, γιατί ἀναφέρεται στὰ γενικά.

Πλάτων, Πολιτεία, 597 b ἐπ., μετάφρ. Κ. Γεωργούλη :

Ὁ Πλάτων χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τριῶν κλινῶν : ἡ πρώτη εἶναι ἡ ἰδεατή, ἡ δευτέρα ἡ κατασκευασμένη ἀπὸ ἓνα τεχνίτη, ἡ τρίτη ἡ ζωγραφιστή.

Ὁ ζωγράφος τώρα, ὁ κλινοποιὸς καὶ ὁ Θεὸς εἶναι καὶ οἱ τρεῖς τεχνίτες πού ξέρει ὁ καθένας τους τὴν κατασκευὴ καθενὸς ἀπὸ τὰ τρία τοῦτα εἶδη τῶν κλινῶν . . . Ὁ θεὸς λοιπόν, . . . ὅπωςδήποτε ἔφτιασε μιὰ μονάχα (κλίνη) . . . καὶ ἐπειδὴ δὲν ἤθελε νὰ εἶναι οὔτε κάποιος τυχαῖος κλινῆς ποιητῆς οὔτε ἓνας τυχαῖος κλινοποιός, τὴν δημιούργησε νὰ εἶναι φύσει ἐνιαία . . . Τί θὰ κάμωμε σχετικὰ μὲ τὸν μαραγκό; δὲν θὰ τὸν ὀνομάσωμε δημιουργὸ κλινῆς; Ναί. Θὰ ὀνομάζωμε ἀκόμη καὶ τὸν ζωγράφο δημιουργὸ καὶ ποιητὴ αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου; Αὐτὸ δὲν γίνεται κατὰ κανένα τρόπο. Πές μου ὅμως τί ὄνομα θὰ τοῦ δώσης σχετικὰ μὲ τὴν κλίνη; Ὁ πιὸ σύμμετρος θαρρῶ . . . γιὰ τὴν ἐνεργητικότητά του τίτλος θὰ ἦταν νὰ τὸν ποῦμε μιμητὴ τοῦ ἀντικειμένου, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐκεῖνοι δημιουργοί . . . Τέτοιος λοιπόν θὰ εἶναι καὶ ὁ τραγωδοποιός, ἀφοῦ εἶναι καὶ αὐτὸς μιμητῆς· θὰ ἔχει πλαστῆ νὰ εἶναι τρεῖς βαθμοὺς κατώτερος ἀπὸ . . . τὴν ἀλήθεια αὐτὸς καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι μιμητές;

Ἀριστοτέλης, Περὶ ποιητικῆς 1447 a 11 :

(Οἱ τέχνες) πᾶσαι τυγχάνουσιν οὔσαι μιμήσεις τὸ σύνολον.

Βιβλιογραφία : Ἀριστοτέλους. Περὶ ποιητικῆς, μετάφρ. Σ. Μενάρδου, ΕΙ-σαγωγή Ἰ. Συκουτρῆ, 1937, σσ. 44 - 56.

Πρβλ. τὸν ὀρισμὸ τῆς τραγωδίας, Ἀνθολόγιο : Ἡ κάθαρση.

ΤΟ ΤΑΛΑΝΤΟ

Τζώρτζ Πίλλα, *‘Ο κόσμος τής μουσικής*, μετάφρ. Ν. Ραΐση, σσ. 22, 23, 25 - 27 :

‘Αναμφισβήτητα τὸ πιὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς προσωπικότητος τοῦ συνθέτη εἶναι τὸ τάλαντο . . . τὸ τάλαντο εἶναι ἡ σύνθεση ἀπὸ μίᾳ σειρά πνευματικῶν - ψυχικῶν ἱκανοτήτων πρὸς μίᾳ κατεύθυνση — στὸ μουσικὸ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς μουσικῆς. Καμμιά φορὰ ἡ ἱκανότητα αὐτὴ εἶναι πιὸ συγκεκριμένη, ὅπως λ.χ. στὸ Σοπέν. Τὸ μουσικὸ τάλαντο ὁ Σοπέν τὸ ἐκδηλώνει βασικὰ μονάχα στὸν τομέα τοῦ πιανίτσα καὶ τῶν συνθέσεων γιὰ πιάνο. Ἄλλοτε πάλι τὸ τάλαντο προσανατολίζεται σὲ πολλὰ εἶδη τέχνης. Παράδειγμα ὁ Βάγκνερ πού ἦταν ταυτόχρονα συνθέτης, συγγραφέας καὶ ποιητής . . . Μιὰ ἀπὸ τὶς πηγές τοῦ τάλαντου εἶναι ἡ κληρονομικὴ ἐπίδραση. . . . Στὴν περίπτωσι τοῦ Μπάχ δὲν ἔπαιξε τὸ ρόλο τῆς μόνο ἡ κληρονομικότης, ἀλλὰ καὶ τὸ κοντινὸ περιβάλλον . . . Οἱ προικισμένοι ἄνθρωποι δουλεύουσι πιὸ γρήγορα καὶ πιὸ ἐντατικὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους . . . ‘Ο Μότσαρτ ὑπῆρξε ἕνας ἐπίμονος δουλευτής . . . ‘Η τέχνη εἶναι δημιουργικὴ δουλειά. Γι’ αὐτὸ . . . ἀπαιτεῖ νέες ἀνακαλύψεις. ‘Ο καλλιτέχνης . . . πρέπει ἀδιάκοπα νὰ τελειοποιεῖται, νὰ μορφώνεται, νὰ γυμνάζῃ τὶς ἱκανότητές του.

Η ΥΠΕΡΒΑΣΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

Εὔ. Μουτσόπουλος, *‘Η μορφοποιὸς φαντασία*, « Χρονικὰ Αἰσθητικῆς » τ. 2 1963, σσ. 66 - 67 :

Ἄς μεταφερθῶ νοερώς εἰς τὸ Τολέδο, ἐμπρὸς εἰς τὴν μοναδικὴν εἰς πλοῦτον πνευματικότητος δημιουργίαν τοῦ Γκρέκο, τὴν « ταφὴν τοῦ Κόμητος Orgaz ». ‘Η ὅλη διάρθρωσις τῆς εἰκόνας εἶναι προῖον τῆς φαντασιακῆς δραστηριότητος τοῦ ζωγράφου. Δι’ αὐτὸν ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος τείνουσι νὰ καταλυθοῦν. ‘Ο χῶρος εἶναι ἐν ταύτῳ ἐνιαῖος καὶ κεχωρισμένος. ‘Ενιαῖος, ἀναγκαστικῶς, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος καὶ τοῦ πλαισίου τῆς εἰκόνας, ὅπου ἔχει ἐγκλεισθῆ. Κεχωρισμένος, χάρις εἰς τὰς ζῶνας, πού ἀποτελοῦν τὴν πνευματικὴν προοπτικὴν τοῦ πίνακος. Ὑψηλὰ τὸ σχῆμα του δέχεται τὴν κα-

μπυλότητα του ούρανιου θόλου, όπου είναι ένθρονισμένη η θεότης, μέσα εις έκτυφλωτικόν κίτρινον φῶς. Χαμηλότερον, κατά σειράν ἱεραρχήσεως, τοποθετοῦνται . . . τὰ διάφορα ἱερά πρόσωπα . . . Εἰς τὴν κατωτέραν ζώνην, περὶ τὸν κόμητα Orgaz, μικροσκοπικὸν καὶ ἑλαφρόν, παρὰ τὴν σιδηρόφρακτον πολεμικὴν στολὴν του, τόσον ἀποπνευματοποιημένον, πού θαρρεῖς, ἢ ψυχὴ του, εἰς τὸν οὐρανόν, ἐξασκεῖ μίαν ἔλξιν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ σώματος, ὥστε νὰ ἔξη νικητὴ ἢ βαρύτες, περὶ τὸν νεκρόν, λοιπόν, ἀναγνωρίζω προσωπογραφίας τῶν συγχρόνων τοῦ Γκρέκο, μεταξύ τούτων δὲ καὶ αὐτὸν τὸν ζωγράφον. Μέσα εἰς τὸ ὑλικῶς στενὸν πλαίσιον τοῦ πίνακος ἔχουν περιληφθῆ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, εἰς τὴν πλέον ὠλοκληρωμένην χαρακτηριστικὴν των μορφήν . . . Ὁ χῶρος . . . εἶναι ὁ ἰδιαιτέρος χῶρος τοῦ ἔργου, ἄπειρος καὶ πεπερασμένος, ἀλλὰ μοναδικός . . . Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν χρόνον. Ὑπὸ τὸ αἰώνιον τῆς θεότητος συγκροτεῖται τὸ χρονικὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑποστάσεως. Αἱ πρασινωπαὶ ἀνταύγειαι τῆς πανοπλίας τοῦ νεκροῦ ἱππότη ἀντανακλοῦν τὸ ἀνθρώπινον πεπερασμένον. Τὰ πλήρη πνευματικότητος ὅμως . . . πρόσωπα τῶν παρισταμένων . . . αὐτὸ ἀκόμη τὸ μὴ αἰσθητικὸν στοιχεῖον τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῆς χρονικῆς διαφορᾶς μερικῶν αἰώνων, πού χωρίζει τὸν ἱστορικὸν θάνατον τοῦ Orgaz ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ὕπαρξιν τῶν προσώπων πού παρίστανται εἰς τὴν κηδεῖαν του, πάντα ταῦτα συνθέτουν μίαν ὑπερχρονικὴν πραγματικότητα . . . Ὁ χρόνος . . . ἔχει ὑποστῆ μίαν ἀλλοίωσιν πού γεφυρώνει τὸ χάσμα μεταξύ τῆς ἀχρονικότητος τοῦ θεοῦ καὶ τῆς χρονικότητος τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου, διὰ τῆς δημιουργίας μιᾶς ὑπερχρονικότητος . . .

Η ΚΑΘΑΡΣΗ

Εἰσαγωγή. «Ὁ στόχος τῆς λογοτεχνίας, τῆς ποίησης, τῆς ζωγραφικῆς καὶ τοῦ ἀφηρημένου σχεδίου ὑπῆρξε πάντα ὁ ἴδιος, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀριστοτέλη . . . Στόχος τῆς τέχνης ἦταν πάντα νὰ χαρίῃ τὴν ἡδονὴν τῆς μαστοριάς καὶ μέσω αὐτῆς τὴν κάθαρσην, πού πηγάζει ἀπὸ μίαν ὀξύτερη ἀντίληψη, ἀπλοῦστευση καὶ σχηματοποίησι τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς, τῆς ἀφόρητης δηλαδὴ ὀχλοβοῆς πού περιβάλλει τὸν ἄνθρωπον » (**Ντὸς Πάσος, Ἡ τέχνη τοῦ μυθιστοριογράφου, « Διάλογος », Χειμ. 1971 - 1972, σελ. 84**).

Ἄριστοτέλης, Περὶ ποιητικῆς, 1449 b 22, μετάφρ. Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου :

Εἶναι λοιπὸν τραγωδία μιμητικὴ¹ παράσταση μιᾶς πράξεως σπουδαίας καὶ ὀλοκληρωμένης, ἔχουσα ὠρισμένο μέγεθος² μετ' ἄλλο καλλωπισμένο, τοῦ ὁποῦ τὰ διάφορα εἶδη χρησιμοποιοῦνται σὲ ὅλα τὰ μέρη τῆς τραγωδίας καὶ μάλιστα ὄχι μετ' ἀφήγηση ἀλλὰ μετ' ὀρώντα πρόσωπα³, μιὰ παράσταση ποὺ καθὼς προκαλεῖ οἶκτο καὶ φόβο καταλήγει στὴν κάθαρση αὐτῶν τῶν παθημάτων⁴.

1. Βλ. Ἄνθολογιο, Ἡ μίμηση.

2. Βλ. Ἄνθολογιο, ΤΟ ΩΡΑΙΟ, Τὸ εὐσύννοπον.

3. Βλ. Τὰ σχετικὰ μετ' ἡ κωμικὰ πρόσωπα καὶ τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος.

4. Ὁ Πλάτων ἔχει ἤδη ἀποκηρύξει τὴν ποίηση ποὺ εἶναι « παθολογία » καὶ ἔχει διδάξει τὴ δημιουργία τῆς καθαρῶλογης ποιήσεως. Ὡς πρὸς τὴν κάθαρση στὸν Ἄριστοτέλη οἱ ἐρμηνευτὲς διχάζονται, ἄλλοι δηλαδὴ ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ κάθαρση ἀφορᾷ στοὺς θεατῆς, ἄλλοι στὰ ὀρώντα πρόσωπα (π.χ. ὁ Γκαίτε). Ἀκόμη ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ κάθαρση ἀφορᾷ καὶ στοὺς δύο. Στὸ ψυχόδραμα τοῦ Μορένο, σήμερα, συνδυάζεται ἡ ἀριστοτελικὴ κάθαρση καὶ ἡ φροῦδική.

Ὁ Ἄριστοτέλης ὁμοίως, ὁ ἴδιος, στὰ **Πολιτικά** 1453 b λέγει : « δεῖ γὰρ καὶ ἄνευ τοῦ ὀρᾶν οὕτω συνεστᾶναι τὸν μῦθον, ὥστε τὸν ἀκούοντα τὰ πράγματα γινόμενα καὶ φρίττειν καὶ ἔλεειν ἐκ τῶν συμβαινόντων ».

Στὸν ὀρισμὸ τοῦ Ἄριστοτέλη ἡ κάθαρση εἶναι ψυχολογική. Ἡ θεραπεία ἐδῶ μοιάζει μετ' ἡν μέθοδο τῆς ὀμοιοπαθείας. « Ἡ τραγωδία ἐλευθερώνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὸν οἶκτο καὶ τὸν φόβο κατὰ τρόπον παράδοξο, δηλαδὴ μετ' ὅτι νὰ προκαλῆ στὸν ἄνθρωπο μεγαλύτερο οἶκτο καὶ φόβο » (**Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία Γ', Αἰσθητική**). Αὐτὸ συμβαίνει γιὰ τὴν τέχνη παρουσιάζει τὴν οὐσία τῆς ζωῆς.

Βιβλιογραφία : Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου, Ὁ ὀρισμὸς τῆς τραγωδίας κατὰ τὸν Ἄριστοτέλη, ΠΑΑ 47 (1972), σσ. 77 - 86.

Η ΤΕΧΝΗ ΩΣ ΚΛΗΣΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟΤΗΤΑΣ

M. Dufrenne, Création..., σσ. 305 - 306, μετάφρ. Ἄννας Κελεσίδου - Γαλανοῦ :

Αἰσθητικὴ ἡδονὴ καὶ ἀποτελεσματικότητά της, δημιουργία καὶ λύτρωση.

Ἡ πραγματικὴ εὐχαρίστηση δὲν εἶναι τόσο νὰ παίρνης — δηλαδὴ νὰ θαυμάζης —, ὅσο ἡ εὐχαρίστηση νὰ δίνης, νὰ δημιουργῆς. Ἡ δημιουργία εἶναι ὀλοτετα ἀπελευθερωτικὴ μόνο ὅταν ἐλευθερώ-

νη στους άλλους τή δημιουργικότητα . . . Ἐντὶ νὰ πῆ ¹: ὁ καλλιτέχνης εἶναι ἓνας δουλευτής ὅπως οἱ ἄλλοι, ὀφείλει νὰ πῆ: οἱ ἄλλοι εἶναι, τοὺς προσκαλῶ νὰ εἶναι καλλιτέχνες ὅπως ἐγώ . . . Δὲν εἶναι ἔτσι ἀπίθανο νὰ ἐνδυναμώσῃ τὴν καθημερινή ζωή: νὰ γίνῃ ἡ ἴδια ἢ δουλειὰ παιχίδι, νὰ μπορῇ ὁ ἄνθρωπος νὰ χαίρεται τὴ ζωὴ του στὰ ἴδια τὰ μέρη ποὺ τὴν κέρδιζε μὲ τὴν ἀποξένωσή του.

1. Ὁ δημιουργός.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σχολιάσετε τὶς ἑξῆς ἀπόψεις γιὰ τὴν τέχνη:
 - Ἡ τέχνη, ὅπως καὶ ὅλη ἡ πνευματικὴ ζωὴ, εἶναι ἔργο ἐλευθερίας (**I. N. Θεοδωρακόπουλος**).
 - Ἡ τέχνη εἶναι μιὰ ἀντιμοίρα (**Μαλρώ**).
 - Ἡ τέχνη δὲν εἶναι δύναμη, εἶναι μόνο μιὰ παρηγοριά (**Τόμας Μάν**).
 - Ἡ τέχνη εἶναι μιὰ μέρα διακοπῶν γιὰ τὴν Ἠθικὴ (**Τζαίημς**). Πρβλ. **Γ. Σεφέρης**: «Ἐνδιαφέρομαι ἐξαιρετικὰ καὶ ἀντιδρῶ ὅταν ἡ Φιλοσοφία εἶτε ἡ Θεολογία, καθισμένη στὸ δικό της θρόνο, μὲ κρίνει μὲ νόμους, ποὺ δὲν εἶναι διόλου φτιαγμένοι γιὰ τὰ δικά μου προβλήματα».
 - Ἡ τέχνη εἶναι «πεῖρα» τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς κατακτημένη ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη εὐαισθησία μὲ πνευματικὲς ἀξιώσεις (**ἸΠαπανοῦτσος**).
2. Τέχνη καὶ τεχνικὴ. Ἀναλύστε τὴν ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὴν τέχνη καὶ συσχετίστε τὴν μὲ τὴ Φιλοσοφία. Πρβλ. **Πλάτων, Πρωταγόρας** 312 b: «Οὐκ ἐπὶ τέχνη . . . ὡς δημιουργὸς ἐσόμενος, ἀλλ' ἐπὶ παιδεῖα, ὡς τὸν ἰδιώτην καὶ ἐλεύθερον πρέπει».
3. Ἀναλύστε τὶς παρακάτω προτάσεις:
 - Ἡ ἐπιδοκίμασία τοῦ ἀκροατηρίου «μπορεῖ νὰ ἀφορᾷ στὴν ἐγκόσμια δόξα τοῦ ποιητῆ· μπορεῖ καὶ νὰ ἀφορᾷ στὴ θέση του μέσα στὴν κοινωνία· δὲν ἔχει ὅμως καμιὰ σχέση μὲ τὴν ποίηση αὐτὴ καθαυτὴ» (**Σεφέρης**).
 - Δὲν εἶναι ποιητής, ἂν δὲν νοιώθῃ τὴν ἀνάγκη καὶ ἂν δὲν πετυχαίνῃ νὰ μεταδώσῃ τὴν ποιητικὴ κατάσταση στοὺς ἄλλους (**Σεφέρης**).
4. Μορφή καὶ ἀντικειμενικότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐκφράσεως: ἐπικοινωνία μὲ τὸ φανταστικὸ κόσμον τοῦ καλλιτέχνη — διαφορὰ ἀπὸ τὸν ἐρημητικὸ ὑποκειμενικὸ κόσμον τῶν ψυχασθενῶν. Μονιμότητα τῆς καλλιτεχνικῆς ἐντυπώσεως.
5. Τέχνη καὶ φύση. Σχολιάστε τὴν παρακάτω ἀποψη:

«Ὁ ζωγράφος διορθώνει τὴ φύση μέσα ἀπὸ τὸν ἴδιο της τὸν ἑαυτό, μιὰ ἀτελὴ τῆς κατάστασι ἀπὸ μιὰ ἄλλη πιὸ τέλεια. Τὸ μάτι του ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ διακρίνῃ τὶς συμπτωματικὲς ἑλλείψεις, τὰ παράσιτα καὶ τὶς δυσμορφίες τῶν πραγμάτων ἀπὸ τὰ γενικὰ τους πρόσωπα, συλλαμβάνει μιὰ ἀφηρημένη ἰδέα τῆς μορφῆς ἀπὸ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἀρχικὴ» (**Ρένουολντς**). Ἀντιπαραθέστε τὸ κείμενον τοῦ **I.N. Θεοδωρακόπουλου** γιὰ τὴν καλλιτεχνικὴ προεκτατικὴ ὄραση.

Βιβλιογρ. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, 'Η πρωταρχή τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας.

6. Συζητήσετε τὴν ἀποψη τοῦ **Πικάσο** :

« Στὴν τέχνη τὸ νὰ θέλῃς δὲν εἶναι ἀρκετό. Καθὼς λέμε στὴν Ἰσπανία ἡ ἀγάπη ἀποδείχεται μὲ πράξεις, ὄχι μὲ ἐπιχειρήματα. Αὐτὸ πού ἓνας ἀνθρώπος κάνει εἶναι τὸ μόνο πού λογαριάζεται καὶ ὄχι αὐτὸ πού προτίθεται νὰ κάμῃ ».

Συσχετίσετε τὴν παραπάνω ἀποψη μὲ τὴ θεωρία ὅτι ἡ τέχνη εἶναι παιχνίδι. Γιά μεγαλύτερο προβληματισμό : συσχετισμός μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Χαίντερλιν « Ποίηση, ἡ ἀθώοτατη ἀπὸ ὅλες τὶς ἀπασχολήσεις ». Βιβλιογρ. **Κ. Γεωργούλη, Αἰσθητικὰ καὶ Φιλοσοφικὰ Μελετήματα**, σελ. 63 ἑπ.

7. Ἡ αἰσθητικὴ συγκίνηση, ἡ διάνοια καὶ ὁ συναισθηματικὸς κόσμος τοῦ ἀνθρώπου.

ΤΟ ΩΡΑΙΟ

Ο ΑΝΘΡΩΠΟΜΟΡΦΙΣΜΟΣ

Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων, Ξενοφάνης, Σίλλοι, ἀπόσπ. 15.

ΤΟ ΜΕΤΡΟ

Κ. Τσάτσος, Δοκίμια Αἰσθητικῆς καὶ Παιδείας, σελ. 37 :

Τὸ κλασσικὸ τὸ αἰσθανόμαστε σὰν μιὰ ἀρετὴ φωτὸς πού διώχνει τὸ σκιερό . . . , δίνει σαφήνεια στὴ γραμμὴ . . . φέρνει τὰ ἀντικείμενα σὲ ἀπόσταση μιᾶς χερολαβῆς.

Μιὰ ἀρετὴ μέτρου, πού δὲν σηκώνει τὴν ὑπερβολὴ . . . θυσιάζει τὰ τιτανικὰ καὶ τὰ γιγάντια στὰ δλύμπια καὶ στὰ ἀνθρώπινα πού ἠνιοχεῖ τὴν ψυχὴ καί, μετὰ κάθε τῆς ξέσπασμα, ὅσο γοργὰ μπορεῖ, τὴν ξαναφέρνει στὸ μέσο ρεῖθρο πού στρέφεται πρὸς τὸ ὄλο, θυσιάζοντας τὴν ἡδονικὴ λεπτομέρεια στὴν πειθαρχία αὐτοῦ τοῦ ὄλου, καὶ τὸ πάθος τῆς αἴσθησης στὴν τάξη τῆς ιδέας. "Ἐνα μέτρο σταθερὸ καὶ ὁμως εὐκαμπτο, σὰν τὸ μολυβένιο κανόνα τῆς λέσβιας οἰκοδομῆς¹. . . "Ἐλλογο εἶναι τὸ κλασσικὸ χωρὶς νὰ δουλεύη στὸ διανοητικὸ λόγο, ἐγκόσμιο χωρὶς νὰ τοῦ ἀπολείπη τοῦ μυστικοῦ ἢ ἀπεραντοσύνη, ἰδεατὸ χωρὶς νὰ μακραίνη ἀπὸ τὰ πράγματα, ἄξιο νὰ συμφιλίωνη τὴ διάσταση τῶν ἀντιθέτων . . .

1. Βλ. Ἀριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια Ε 14 1137 b 30. Ὁ κανόνας αὐτός, καθὼς ἦταν ἀπὸ μολύβι, προσαρμοζόταν στὶς πέτρες πού εἶχαν κυρτὴ ἢ

άνωμαλη επιφάνεια και χρησίμευε και στην αρχιτεκτονική και στο δούλεμα τῶν ἀναγλύφων (Σημ. τοῦ συγγρ.).

ΤΟ ΕΥΣΥΝΟΠΤΟΝ

Ἀριστοτέλης, Περὶ ποιητικῆς 1450 b 36, μετάφρ. Σ. Μενάρδου :

Τὸ ὠραῖον ἐγκτεται εἰς τὸ μέγεθος καὶ εἰς τὴν τάξιν¹ διὰ τοῦτο οὔτε ἓνα ὑπερβολικὰ μικρὸν ζῶον εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ὠραῖον, διότι συγχέεται ἡ θέα (τούτου), πλησιάζουσα πρὸς χρόνον ποῦ δὲν δύναται νὰ γίνῃ αἰσθητός, οὔτε ὑπερβολικὰ μέγα, διότι ἡ θέα τούτου δὲν γίνεται συγχρόνως, ἀλλὰ χάνεται διὰ τοὺς θεατὰς ἡ ἐνότῃς καὶ ἡ ὀλοκληρία ἐκ τῆς θέας... ὥστε εἶναι ἀνάγκη, ὅπως ἐπὶ τῶν σωμάτων καὶ ἐπὶ τῶν ζώων, νὰ ἔχουν μὲν μέγεθος, ἀλλὰ τοῦτο νὰ εἶναι εὐσύνοπτον, τοιουτοτρόπως καὶ ἐπὶ τῶν μύθων, νὰ ἔχουν μὲν μῆκος, ἀλλὰ τοῦτο νὰ εἶναι εὐμνημόνευτον.

1. Πρβλ. Μετὰ τὰ φυσικὰ 1078 a 36 : « τοῦ δὲ καλοῦ μέγιστα εἶδη τάξις καὶ συμμετρία καὶ τὸ ὠρισμένον ».

ΠΛΑΤΩΝ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟ

Εἰσαγωγή. « Ἡ ὠραιότης εἶναι μία παγκόσμιος οὐσία διάχυτος εἰς ὅλα τὰ πράγματα... Τὸ ἀγγεῖον, ἡ κορασίς καὶ ἡ λύρα, ὅλα εἶναι ὠραῖα· πρέπει συνεπῶς νὰ ὑπάρχῃ μία οὐσία τῆς ὠραιότητος ποῦ ὅταν μεταλαμβάνουν εἰς αὐτὴν τὰ ἀντικείμενα γίνονται ὠραῖα. Λέγομεν ὅτι οἱ πίθηκοι εἶναι ὀλιγώτερον ὠραῖοι ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, καὶ οἱ ἄνθρωποι ὀλιγώτερον ὠραῖοι ἀπὸ τοὺς θεοὺς· παραβάλλοντες τοὺς ἀνωτέρω ἀναμεταξὺ των χρησιμοποιοῦμεν ἐν μέτρον, ἐν ὑπόδειγμα ὠραιότητος... Εἶναι ἀνάγκη νὰ διακρίνωμεν τὰ ὠραῖα πράγματα ἀπὸ τὴν ὠραιότητα καθ' ἑαυτὴν » (Ραφαὴλ Δῆμου, **Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ὠραίου κατὰ Πλάτωνα**, « Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν », Θ 2 (1938), σελ. 228).

Πλάτων, Ἰππίας μείζων 286 ἐπ. Βλ. Φιλοσοφία τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Η ΠΛΑΤΩΝΙΚΗ ΜΥΗΣΗ ΣΤΗΝ ΟΜΟΡΦΙΑ

Εἰσαγωγή. Στὸ **Συμπόσιον** ἔχομε μιὰ μυθικὴ καὶ ἐποπτικὴ θεώρηση τῆς ὀμορφιάς. Ἡ μύηση στὸ ὠραῖο, τὴν ὀποία διδά-

σκει στο Σωκράτη ή Διοτίμα, είναι μία « δι' ἀναβαθμῶν » πορεία προς την εποπτεία της καθαρής ιδέας της ὁμορφιάς. Αὐτή ἢ ἀνάβαση ἀντιστοιχεῖ στη λογικὴ πορεία τῆς γνώσεως ἀπὸ τὰ πολλὰ στὸ ἓνα. Ἡ κυρίως λογικὴ ὅμως θεώρηση τοῦ κάλλους διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὸ διάλογο **Φίληβος**.

Πλάτων, Συμπόσιον 210 ἐπ., μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Καὶ σ' αὐτὰ ἐδῶ τὰ πράγματα τοῦ ἔρωτα, Σωκράτη ἴσως μπορέσης καὶ σὺ νὰ μνηθῆς . . . προσπάθησε . . . ν' ἀκολουθῆς, ἂν βέβαια ἔχης τὴ δύναμη . . . Καὶ πρῶτα, ἂν ὀδηγῆ καλὰ ὁ καθοδηγητής, νάρχιζι ἔρωτα μὲ ἓνα καὶ μόνο σῶμα καὶ ἐδῶ νὰ γεννήσῃ ὁμορφους λόγους. Μὰ ἔπειτα πρέπει αὐτὸς νὰ καταλάβῃ, πῶς ἡ ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ἓνα ὁποιοδήποτε σῶμα, εἶναι ἀδελφικά συγγενική μὲ τὴν ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ἓνα ἄλλο σῶμα, καὶ ἂν πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν εἰδὴ τῆς ὁμορφιάς, θὰ ἦτανε μεγάλη ἀνοησία, νὰ μὴ δέχεται πῶς ἡ ὁμορφιά, πού εἶναι ἐπάνω σ' ὅλα τὰ σώματα, εἶναι ἡ ἴδια καὶ μία . . . Καὶ ὕστερα ἀπ' αὐτὰ θὰ μάθῃ πιά νὰ λογαριάζῃ τὴν ὁμορφιά, πού εἶναι μέσα στὶς ψυχές, γιὰ ἀξιώτερη ἀπὸ τὴν ὁμορφιά πού εἶναι μέσα στὸ σῶμα. . . Κι ἔτσι θὰ ἀναγκασθῆ πάλιν νὰ θεασθῆ τὴν ὁμορφιά πού εἶναι μέσα στὰ ἔργα καὶ στοὺς λόγους . . . Καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὰ ἔργα θὰ τὸν ὀδηγήσῃ κανεὶς στὶς γνώσεις . . . καὶ καθὼς θὰ βλέπῃ πιά τὴν ἀφθονὴ ὁμορφιά . . . ριγμένους μὲ τὸ βλέμμα του πρὸς τὸ ἀνοιχτὸ πέλαγος τῆς ὁμορφιάς καὶ θεωρώντας τὸ νὰ γεννᾷ πολλοὺς ὁμορφους καὶ μεγαλόψυχους λόγους καὶ διανοήματα ἀπὸ ἀνεξάντλητον φιλοσοφικὸ ἔρωτα, ὥσπου, σ' αὐτὸν ἐδῶ τὸν ἀναβαθμὸ δυναμωμένος καὶ ὠριμασμένος, ν' ἀντικρύσῃ τὴ γνώση ἐκείνη τὴ μία καὶ μόνη τῆς ὁμορφιάς.

ΠΛΩΤΙΝΟΣ ΚΑΙ ΩΡΑΙΟ

Εἰσαγωγή. Ὁ Πλωτῖνος δίνει μεταφυσικὴ ἐρμηγεία στὴν ἔννοια τῆς ὁμορφιάς : κάτι εἶναι ὠραῖο γιὰτι μετέχει στὰ ὄντως ὄντα, πού εἶναι ὁμορφα. Ὁ Πλωτῖνος ἀρνεῖται ὅτι ἡ συμμετρία τῶν μερῶν μεταξὺ τους καὶ πρὸς τὸ ὅλο εἶναι αἰτία τοῦ ὠραίου· τότε τὸ σύνθετο μόνον θὰ ἦταν ὁμορφο. Ἐξ ἄλλου τί συμμετρία μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ στὶς ὁμορφες πράξεις, στὰ μαθήματα καὶ στὶς ἐπιστῆμες;

Πλωτῖνος, Ἐννεάδες, I VI (Περὶ τοῦ καλοῦ) 1 καὶ 2, μετάφρ. I. N. Θεοδωρακόπουλου :

Πῶς γίνεται νὰ εἶναι ὁμορφα . . . καὶ τὰ νοητὰ καὶ τὰ αἰσθητά; τοῦτο γίνεται μὲ τὴ συμμετοχὴ ὄλων αὐτῶν στὴν ἰδέα τοῦ καλοῦ. Γιατὶ κάθε ὁμορφο προώριστα νὰ δέχεται τὴ μορφή καὶ τὴν ἰδέα. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τοῦτο δὲν ἔχει καμμιά συμμετοχὴ στὴν ἰδέα καὶ στὴ μορφή, εἶναι ἄσκημο καὶ παραμένει ἔξω τοῦ θεοῦ λόγου . . . Ἄσκημο εἶναι ἐπίσης κι ἐκεῖνο ποὺ δὲν ἐξουσιασθήκε ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ μορφή καὶ τὴν ἰδέα, ἐπειδὴ δὲν ἀνέχεται ἡ ὕλη νὰ ἐξουσιασθῆ πλήρως ἀπὸ τὴ μορφή.

Πλωτῖνος, Ἐννεάδες, I VI 4, μετάφρ. I.N. Θεοδωρακόπουλου :

Ἡ αἰσθητικὴ ἀπόλαυση τοῦ νοεροῦ κάλλους. Τὸ προσωπικὸ βίωμα τῆς ψυχῆς.

Γιὰ τὰ ὁμορφα ὁμως τοῦ νοητοῦ κόσμου, τὰ ὅποια ἡ αἴσθησις δὲν μπορεῖ πιά νὰ τὰ ἰδῆ, ἀλλὰ δίχως ὄργανα τὰ βλέπει ἡ ψυχὴ καὶ τὰ καταλαβαίνει, πρέπει ν' ἀνέβωμε γιὰ νὰ τὰ ἰδοῦμε καὶ ν' ἀφήσωμε τὴν αἴσθησις κάτω νὰ περιμένῃ. Καὶ ὅπως γιὰ τὰ ὁμορφα τῆς αἰσθήσεως, ὅσοι δὲν τᾶχουν ἰδεῖ καὶ δὲν τὰ ἔχουν νοιώσει ὡς ὁμορφα, δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν γι' αὐτὰ, ὅπως π.χ. οἱ ἐκ γενετῆς τυφλοί, ἔτσι δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν καὶ γιὰ τὴν ὁμορφιά τῶν πνευματικῶν ἀπασχολήσεων καὶ τῶν ἐπιστημῶν καὶ ὁμοίων πραγμάτων ὅσοι δὲν τὰ ἀποδέχονται. Δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν γιὰ τὸ φέγγος τῆς ἀρετῆς, ὅσοι δὲν ἐφαντάσθησαν πόσο ὁμορφο εἶναι τὸ πρόσωπο τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σωφροσύνης, πιὸ ὁμορφο ἀπὸ τὸν αὐγερινὸ καὶ τὸν ἀποσπερίτη. Ἄλλὰ πρέπει νὰ ἔχη κανεὶς ἰδεῖ μὲ τὰ μάτια ποὺ ἡ ψυχὴ βλέπει παρόμοια πράγματα καὶ ὅταν κανεὶς τὰ ἰδῆ νὰ χαίρεται, νὰ γοητεύεται καὶ νὰ ταρασσεται πιὸ πολὺ παρὰ ὅταν βλέπῃ αἰσθητὰ ὁμορφα, γιατί τότε ἀγγίζει τὰ ἀληθινά. Τότε θὰ δοκιμάσῃ τὰ βιώματα ποὺ ζῆ κανεὶς μὲ τὸ ὁμορφο, δηλαδὴ τὸ θάμπωμα, τὴ γλυκειὰ ἐκπληξη, τὸν πόθο . . . Αὐτὰ μποροῦν νὰ τὰ ζήσουν οἱ ψυχὲς καὶ τὰ ζοῦν βέβαια, ὅταν ἀγγίζουν τὰ μὴ ὀρώμενα, ἀλλὰ τὰ ζοῦν ἰσχυρότερα ὅσες εἶναι ἐρωτικώτερες . . .

Πλωτίνος, Ἐννεάδες I VI 6, μετάφρ. I. N. Θεοδωρακόπουλου :

Ἄγαθὸ καὶ ὁμορφο εἶναι ταυτόσημα.

Ὡς πρῶτο πρέπει νὰ θέσωμε τὸ κάλλος, ποῦ εἶναι συνάμα καὶ τὸ ἀγαθόν. Ἀπ' αὐτὸ γίνεται εὐθύς καὶ ὁ νοῦς ὁμορφος καὶ μετὸ νοῦ γίνεται ἡ ψυχὴ ὁμορφη. Τὰ ἄλλα πάλι ὁμορφα ποῦ εἶναι μέσα στὶς ἀπασχολήσεις καὶ τὶς πράξεις ἔρχονται ἀπὸ τὴν ψυχὴ ποῦ τοὺς δίνει μορφή. Καὶ τὰ σώματα τέλος, ποῦ ὀνομάζονται ὁμορφα, τὰ κάνει ἡ ψυχὴ ἔτσι, γιατί, ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι κάτι τὸ θεῖο, καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ θεῖο, ὅ,τι πιάσει καὶ τὸ ἐξουσιάσει τὸ κάνει ὁμορφο, ὅσο μπορεῖ τοῦτο νὰ μεταλάβῃ ὁμορφιά¹.

1. Ὅσο μπορεῖ : πλατωνικὴ ἔκφραση « καθ' ὅσον δυνατόν », βλ. π.χ. **Πλάτων**, **Φαῖδρος** 253 a. Νὰ μεταλάβῃ (μεταλαβεῖν) βλ. Λεξιλόγιο : Μέθεξις.

ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Κ. Γιάσπερς, Ἐποστασιακὴ Φιλοσοφία, « Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας τῶν Ἐπιστημῶν », 2 1938, σελ. 139, μετάφρ. Π. Κανελλόπουλου :

Καμμιά ἐπιστήμη τῆς τέχνης δὲν μπορεῖ ὡς ἐπιστήμη νὰ συλλάβῃ τὸ τί εἶναι ἀκριβῶς ἡ οὐσιαστικὴ πραγματικότητα τῆς τέχνης, δὲν μπορεῖ δηλαδὴ νὰ συλλάβῃ τὴν ἀλήθεια, ποῦ νοιώθει καὶ παράγει ὁ δημιουργὸς μέσα στὴν τέχνη.

I. N. Θεοδωρακόπουλος, Ἡ πρωταρχὴ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας, σελ. 44 :

Κατὰ βάθος εἶναι ὁ καλλιτέχνης ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος κατανοεῖ τὸν καλλιτέχνη . . . Ποιὸς καλλιτέχνης καὶ ποιὸς πνευματικὸς ἄνθρωπος — καὶ ὅταν εὐρίσκη ἀπήχηση ἀπὸ ἀνθρώπους καὶ ὅταν τιμᾶται καὶ θαυμάζεται — θὰ πιστέψῃ, ὅτι πράγματι ἔχει κατανοηθῆ ἀπὸ τοὺς ἄλλους; Τὸ ὕψιστο σημεῖο τῆς δημιουργίας του καὶ τὰ ὄρια τῶν ἱκανοτήτων του εἶναι μυστικά ἀποκλειστικά δικά του . . . Ἡ κατανόηση ἀπὸ τοὺς ἄλλους δὲν μπορεῖ νὰ συμπέσῃ μετὰ τὴ δημιουργικὴ ἐνέργεια τοῦ καλλιτέχνη. Ὅ,τι ὑπάρχει μέσα στὸν καλλιτέχνη ὡς ἀνεπτυγμένη ἱκανότητα καὶ ὡς δημιουργικὴ ἐνέργεια, τοῦτο

παρουσιάζεται στο φιλότεχνο άνθρωπο μόνο ως ανάγκη, την οποία ο ίδιος μόνος του δεν μπορεί να πληρώσει, και τοῦτο τὸν ὀδηγεῖ πρὸς τὴν τέχνη καὶ τὴν ἀπόλαυσή της.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Ἐνα πράγμα εἶναι ὠραῖο γιατί τὸ κρίνομε ὠραῖο ἢ τὸ κρίνομε ὠραῖο γιατί εἶναι ὠραῖο; Τὰ ἔργα τοῦ Βάν Γκόγκ ἐκφράζουν μιὰ τραγικὴ ὄψη τοῦ κόσμου. Κι ἂν ἀκόμη δὲν ἔχομε διάθεση νὰ δοῦμε τοὺς πίνακες τοῦ Βάν Γκόγκ, αὐτὸ δὲν ἐμποδίζει νὰ ὑπάρχη στους πίνακες αὐτοὺς τὸ τραγικό. Ἀναφέρετε καὶ ἄλλα παραδείγματα, γιὰ νὰ δείξετε τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τῆς αἰσθητικῆς ἀξίας.
2. Ἀναλύστε τὶς δυὸ ἀπόψεις γιὰ τὸ ὠραῖο: Ὁραῖο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀρέσει δίχως συμφέρον (**Κάντ**). Τὸ Ὁραῖο εἶναι ὑπόσχεση τῆς εὐτυχίας (**Σταντάλ**). Βιβλιογρ. Φρ. Νίτσε, Ἡ Γενεαλογία τῆς Ἠθικῆς, μετάφρ. Μ. Ζωγράφου, σσ. 103 - 104.
3. Ποιὰ ἡ σχέση τῆς αἰσθητικῆς τοῦ Πλωτίνου μὲ τὴν αἰσθητικὴ τοῦ Πλάτωνος;
4. Συσχετίστε μὲ τὴν αἰσθητικὴ τοῦ Πλωτίνου τοὺς στίχους τοῦ **Γκαίτε**: «Ἄν δὲν ἦταν τὸ μάτι σὰν τὸν ἥλιο δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ ἰδῇ τὸν ἥλιο. Ἄν δὲν ἦταν μέσα μου τοῦ θεοῦ ἡ δύναμη, πῶς θὰ μπορούσε νὰ μὲ γοητεύσει τὸ θεϊκό»;
5. Συζητήστε τὴν ἀποψη τοῦ **Κ. Τσάτσου** γιὰ τὴν αἰσθητικὴ παιδεία: «Ἡ αἰσθητικὴ παιδεία δὲν ἀποβλέπει στους λίγους, ἀλλὰ σὲ ὁλόκληρο τὸ λαό. Πρὸ παντὸς τούτῃ ἡ παιδεία, ἢ αἰσθητικὴ, ἐπειδὴ οὔτε μόνο στὸ σχολεῖο, οὔτε μόνο στὸ σπίτι, ἀλλὰ παντοῦ καὶ κάθε ὥρα μπορεῖ νὰ προσφέρεται, μπορεῖ καὶ νὰ ἐπεκταθῇ σὲ ἀκόμα πλατύτερα στρώματα ἀπὸ κάθε ἄλλη μορφὴ παιδείας καὶ νὰ γίνῃ ἡ πιὸ γερὴ βᾶση μιᾶς μόρφωσης παλλαϊκῆς».
6. Ὡς ποιὸ σημεῖο εἶναι ἀληθινὴ ἡ ἀποψη γιὰ τοὺς κριτικούς τῆς τέχνης: «Προσπαθοῦν νὰ συντηρήσουν τὴν ὑπόστασή τους μὲ τὰ ψιχία ποὺ πέφτουν ἀπὸ τὸ συμποσιακὸ τραπέζι τῆς ἐνεργητικῆς τέχνης». Συζητήστε ἐπίσης τὴν ἀποψη τοῦ **Ἀνατόλ Φράνς**: «Γιὰ νὰ εἶναι εἰλικρινῆς ὁ κριτικὸς πρέπει νὰ δηλώσῃ: Θὰ μιλήσω... γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου μὲ εὐκαιρία τὸ Σαίξπηρ, τὸ Ρακίνα, τὸν Πασκάλ, τὸ Γκαίτε».

ΟΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ

Ευ. Μουτσόπουλος, Αί Αισθητικαί Κατηγορίαι, 1970, σσ. 14, 20 :

(Εκεῖνο τὸ ὅποιον) διὰ τὴν σύγχρονον αἰσθητικὴν προέχει κυρίως εἶναι νὰ προσδιορίσῃ κατὰ πόσον ἐν αἰσθητικόν, προπάντων δὲ καλλιτεχνικόν ἀντικείμενον ὠλοκληρωμένον ἔχει ἐπιτύχει ἢ ὄχι νὰ δικαιώσῃ τὴν ὕπαρξίν του. Βασικὴ συνεπιῶς αἰσθητικὴ κατηγορία ἀναφαίνεται ἡ τῆς κρίσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἀντικείμενου ὡς ἐπιτυχοῦς ἢ ἀνεπιτυχοῦς, ὡς δεδικαιωμένου ἢ ὡς ἀδικαιώτου. Μόνον ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἡ ἰδιοτυπία τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν, λαμβανομένων καὶ ὡς ἐκφραζουσῶν συνειδησιακὰς ἀντιδράσεις εὐαρέστους ἢ δυσαρέστους ἐναντι τῆς παρουσίας αἰσθητικῶν ἀντικείμενων, δικαιώνεται, μὲ τὴν σειρὰν τῆς. Δυσφορία προκαλεῖται κυρίως ἐκ τῆς θεωρήσεως ἑνὸς ἀποτυχόντος ἔργου τέχνης, θαυμασμός ὁμως ἐξ ἴσου ὑπὸ καλλιτεχνικοῦ καὶ ὑπὸ φυσικοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικείμενου. . . . Ὁ καλλιτέχνης ἀκολουθεῖ καὶ ζῆ τὴν περιπέτειαν τοῦ ἔργου του τὸ ὅποιον συχνάκις ἐκφεύγει τοῦ ἐλέγχου του ὡς πρὸς τὴν αἰσθητικὴν κατηγορίαν δι' ἧς θὰ εἶναι τελικῶς δυνατόν νὰ χρωματισθῆ. Οὕτω ἐν ἔργον τέχνης ἀντὶ τραγικοῦ, δυνατόν νὰ γίνῃ δραματικόν· ἀντὶ κωμικοῦ πάλιν δραματικόν . . .

Ευ. Μουτσόπουλος, Μία λησμονημένη ἑλληνικὴ Αἰσθητικὴ, «Παρνασσός» Δ 2 1962, σελ. 183 :

Εἰσαγωγή. Ὁ Πέτρος Βραΐλας - Ἀρμένης εἶναι νεοἑλληνας φιλόσοφος. Γεννήθηκε τὸ 1812 καὶ πέθανε τὸ 1884. Συνδνάζει τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ παράδοση μὲ τὴν εὐρωπαϊκὴ σκέψη, τὸ γαλλικὸ ἐκλεκτικισμό.

Ὀντότης, ὡς καὶ τὸ ὄν, τὸ Ὁραϊὸν κέκτηται κατὰ τὸν Βραΐλαν πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ὄντος, πλὴν εἰς βαθμὸν ἀνώτερον καὶ ὑπερέχοντα ἀπολύτως, ὥστε νὰ καθίσταται, ἐν τῇ κλίμακι τῶν ἀξιῶν, ὁ μεταξὺ ἀπλοῦ καὶ Ὑπερτάτου ὄντος, ταυτιζομένου πρὸς τὸ Ἴδανικόν, ἐνδιάμεσος ὄρος. Ἡ τοποθέτησις αὕτη καταλύει τὰς βρασικὰς δυσκολίας μιᾶς αἰσθητικῆς ἀπηλευθερωμένης ἐκ τῆς πανταχοῦ παρουσίας τῶν αἰσθήσεων. Ὡς πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Ὁραϊοῦ, αὕτη διαφορίζεται ἐν σχέσει πρὸς τοὺς τρόπους ἐκφράσεως αὐτῆς

ἐν τῷ ἀτόμῳ· μεταβαίνομεν εὐκολώτερα... ἐκ τοῦ κάλλους τοῦ πνεύματος εἰς τὸ κάλλος τῆς καρδίας ἢ εἰς τὸ κάλλος τῆς πράξεως... τῇ βοήθειᾳ τῶν ἀντιστοιχῶν ἐννοιῶν τῆς μεγαλοφυΐας, τῆς ἄκρας εὐαισθησίας καὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας.

ΠΙΝΑΚΕΣ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

Εἰσαγωγή. "Ἐνα ἀπὸ τὰ προβλήματα τῶν αἰσθητικῶν κατηγοριῶν εἶναι καὶ τὸ σχετικὸ μὲ τις ἀντιθετικὴς κατηγορίας. Πῶς μπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ τὸ ἀντίθετο μιᾶς αἰσθητικῆς κατηγορίας; "Ἄν πρόκειται γιὰ τὸ τραγικόν, ποῦ ὄντολογικὸ του γνώρισμα εἶναι τὸ μέγεθος, τοῦ ὁποίου ἀντίθετο εἶναι τὸ μικρό, τὸ πράγμα δὲν εἶναι προβληματικόν. Ἡ Anne Souriau ἀναφέρεται στὸ πρόβλημα ἀντλώντας καὶ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ ὄντολογία.

Anne Souriau, Esthétique et Ontologie, « Revue Intern. de Philosophie », σελ. 316, μετάφρ. Ἄννας Κελεσιδου - Γαλανοῦ :

Δυὸ κατηγορίες εἶναι ἀντίθετες ἂν ἡ μία μετέχη σὲ μιὰ Ἰδέα, τὴν ὁποία ἡ ἄλλη δὲν μπορεῖ νὰ δεχθῇ, καὶ ὅταν, στὴν περίπτωσι πού θὰ βρεθῇ κοντὰ σ' αὐτὴν « σταματᾷ νὰ εἶναι ἡ τῆς παραχωρῆ τῆ θέσι », ὅπως λέγει ὁ Πλάτων (Φαίδων 104 b - c)... Ἄλλὰ τί θὰ εἶναι ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλη ἡ κατηγορία τοῦ δραματικοῦ καὶ τοῦ μυστηριώδους; Κάθε μιὰ ὀρίζεται μὲ βάση ὀρισμένα σημεῖα πού δὲν ἔχουν νὰ κάνουν μὲ τὴν ἄλλη. Εἶναι λοιπὸν χωριστές... δὲν μπορούμε οὔτε νὰ τις ἀπομακρύνωμε οὔτε νὰ τις προσεγγίσωμε τῇ μιᾷ στὴν ἄλλη σὲ ἓνα συνοπτικὸ πίνακα.

Διονυσίου ἢ Λογγίνου, Περί ὕψους, ἔκδ. Π. Φωτιάδου, 1927, Κεφ. 7 (σελ. 44) :

Τοῦτο γὰρ τῷ ὄντι μέγα, οὐ πολλὴ μὲν ἡ ἀναθεώρησις, δύσκολος δέ, μᾶλλον δ' ἀδύνατος ἡ κατεξανάστασις, ἰσχυρὰ δέ ἡ μνήμη καὶ δυσεξάλειπτος. Ὅλωσ δὲ καλὰ νόμιζε ὕψη καὶ ἀληθινὰ τὰ διὰ παντὸς ἀρέσκοντα καὶ πᾶσιν.

Κεφ. 35 (σελ. 83) :

... ἡ φύσις οὐ ταπεινὸν ἡμᾶς ζῶον οὐδ' ἀγενὲς ἔκρινε τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ὡς εἰς μεγάλην τινὰ πανήγυριν εἰς τὸν βίον καὶ εἰς

τὸν σύμπαντα κόσμον ἐπάγουσα, θεατάς τινας τῶν ὄλων (ἔργων) αὐτῆς ἐσομένους καὶ φιλοτιμοτάτους ἀγωνιστάς, εὐθύς ἄμαχον ἔρωτα ἐνέφυσεν ἡμῶν ταῖς ψυχαῖς παντός τοῦ μεγάλου καὶ ὡς πρὸς ἡμᾶς δαιμονιωτέρου.

Κεφ. 36 (σελ. 84) :

... ἐπὶ μὲν τέχνης θαυμάζεται τὸ ἀκριβέστατον, ἐπὶ δὲ τῶν φυσικῶν ἔργων τὸ μέγεθος, φύσει δὲ λογικὸν ὁ ἄνθρωπος· κάπτι μὲν ἀνδριάντων ζητεῖται τὸ ὁμοίον ἀνθρώπῳ, ἐπὶ δὲ τοῦ λόγου τὸ ὑπεραῖρον... τὰ ἀνθρώπινα. Προσῆκει ὁμως... ἐπειδὴ τὸ μὲν ἀδιάπτωτον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τέχνης ἐστὶ κατόρθωμα, τὸ δ' ἐν ὑπεροχῇ... μεγαλοφύας, βοήθημα τῇ φύσει πάντη πορίζεσθαι τὴν τέχνην.

Βιβλιογραφία : Εὐ. Παπανούτσου, Αἰσθητική, σελ. 284.

H. Bergson, Le rire, Oeuvres, σελ. 483 (152 - 153) :

Τὰ κύματα παλεύουν ἀδιάκοπα στὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας ἐνῶ τὰ κατώτερα στρώματα διατηροῦν μιὰ βαθιὰ γαλήνη... Τὰ κύματα χτυπιοῦνται, ἀναζητοῦν τὴν ἰσορροπία. Ἕνας λευκὸς ἀφρός, ἑλαφρὸς καὶ χαρούμενος ἀκολουθεῖ τοὺς μεταβαλλόμενους κύκλους. Καμμιά φορά τὸ κύμα ἀφήνει λίγο τέτοιο ἀφρὸ πάνω στὴν ἄμμο. Τὸ παιδί, ποὺ παίζει ἐκεῖ κοντά, ἔρχεται νὰ μαζέψῃ μιὰ φούχτα κι ὕστερα ἀπὸ μιὰ στιγμή παραξενεύεται ποὺ δὲν ἔχει πιά στὴν φούχτα του παρὰ μερικές σταγόνες νερὸ ἄλμυρό, πιὸ πικρὸ ἀπὸ τὸ κύμα ποὺ τὸ μετέφερε. Τὸ γέλιο γεννιέται ὅπως αὐτὸς ὁ ἀφρός. Ἐπισημαίνει, ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ, τὶς ἐπιφανειακὰς ἀντιδράσεις. Ὅπως ὁ ἀφρός, λαμποκοπᾷ· εἶναι ἢ εὐθυμία. Ὁ φιλόσοφος, ποὺ τὸ μαζεύει γιὰ νὰ τὸ δοκιμάσῃ, θὰ βρῇ καμμιά φορά, γιὰ μιὰ μικρὴ ποσότητα, κάποια δόση πικρίας.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Κωμικὸ καὶ νοημοσύνη. Ἀναπτύξετε τὴν ἀποψη ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἓνα ζῶο ποὺ ξέρεי νὰ γελᾷ (Ἀριστοτέλης, Περὶ ζῴων μοριῶν 10 673 a 8 : « μόνον γελᾷ τῶν ζῴων ἄνθρωπον »).
2. Κωμικὸ καὶ κοινωνία. Τὸ γέλιο ὡς κοινωνικὸς σωφρονισμὸς (Μπερξόν). Τὸ κωμικὸ ὡς ἐπισήμανση τῶν ἐλαττωμάτων, καταχρήσεων κ.λπ.

3. Δώσετε παραδείγματα του κωμικού : τῆς μορφῆς, τῶν κινήσεων, τῶν καταστάσεων.
4. Κωμικά πρόσωπα και τραγικά πρόσωπα.
5. Συζητήσετε τὸν ὄρισμό τοῦ Ἄριστοτέλη γιὰ τὴν κωμωδία καὶ τὸ κωμικό : «Ἡ κωμωδία εἶναι μίμηση ταπεινότερων, ὄχι ὁμως κατὰ πᾶν ἐλάττωμα, ἀλλὰ τοῦ ἄσκημου μέρους εἶναι τὸ κωμικό. Τὸ κωμικό δηλαδὴ εἶναι λάθος ἢ ἀσκήμια, ποῦ δὲν περιέχει οὔτε ὀδύνη οὔτε βλάβη, καθὼς τὸ κωμικό προσωπεῖο εἶναι ἄσκημο ἢ διεστραμμένο, χωρὶς ὁμως πόνου » (Περὶ ποιητικῆς 1449a 31 - 35).

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Ν. ΡΟΥΣΣΟΥ, δ. φ.

Ε΄. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ Η ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

1. ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ

(Άνεκδοτη μετάφραση Ε. Ν. Ρούσσου)

ΞΕΝΟΦΑΝΗΣ

Σίλλοι, άποσπ. 14-15

“Όμως οί θνητοί νομίζουν πώς γεννιοῦνται οί θεοί
καί πώς ἔχουν τὸ δικό τους ροῦχο, λόγο καί κορμί.

Ἄλλ’ ἂν χέρια εἶχαν τὰ βόδια, τ’ ἄλογα καί τὰ λιοντάρια
καί ζωγράφιζαν καί κάναν ἔργα ὅπως οί ἄνθρωποι,
τ’ ἄλογα ὅμοιες μ’ ἀλόγων καί τὰ βόδια μὲ βοδιῶν
τίς μορφές θεῖ νὰ ἱστοροῦσαν τῶν θεῶν καί τὰ κορμιά τους
κάθε ζῶο θὰ παριστοῦσε ὅπως εἶναι τὸ δικό του.

Περὶ φύσεως, άποσπ. 23-26

“Ένας θεός ὁ πιό μεγάλος μέσ’ σ’ ἄνθρώπους καί θεούς,
πού ὅμοιος μὲ θνητό δὲν εἶναι οὔδὲ στὸ σῶμα οὔδὲ στὸ νοῦ.

Είναι όλάκερος και νοῦς κι αὐτὶ καὶ μάτι.

Καὶ δίχως μόχθο μὲ τὴ δύναμη τοῦ νοῦ κινεῖ τὰ πάντα.

Στὸν ἴδιο τόπο πάντα μένει, δίχως καθόλου νὰ κουνιέται,
κι οὔτε νὰ πῆς πῶς τοῦ ταιριάζει τὸ νὰ πηγαίνει πέρα δῶθε.

ΗΡΑΚΛΕΪΤΟΣ

Περὶ φύσεως, ἀποσπ. 30, 31, 36, 88, 90 καὶ 67

Τὸν κόσμον αὐτό, τὸν ἴδιο γιὰ ὅλους, οὔτε θεὸς οὔτε ἄνθρωπος
τὸν ἔκανε, μὰ ἦταν πάντα καὶ εἶναι καὶ θά 'ναι φωτιὰ αἰώνια ζων-
τανή, πού ἀνάβει μὲ μέτρο καὶ σβήνει μὲ μέτρο.

Τῆς φωτιᾶς μεταμορφώσεις πρῶτα θάλασσα, καὶ τῆς θάλασ-
σας τὸ μισὸ γῆ καὶ τ' ἄλλο μισὸ θύελλα. Ἡ γῆ λιώνει σὲ θάλασσα
καὶ μετριέται στὸ ἴδιο μέτρο πού εἶχε προτοῦ νὰ γίνῃ γῆ.

Γιὰ τὶς ζωὲς θάνατος εἶναι νερὸ νὰ γίνουν, γιὰ τὸ νερὸ θάνατος
εἶναι γῆ νὰ γίνῃ, ἀπὸ τὴ γῆ νερὸ γίνεται κι ἀπ' τὸ νερὸ ζωὴ.

Τὸ ἴδιο εἶναι τὸ ζωντανὸ καὶ τὸ νεκρὸ, τὸ ξύπνιο καὶ τὸ κοι-
μισμένο, τὸ νέο καὶ τὸ γέρικο· γιατί ἐτοῦτα μεταλλάζοντας ἐκεῖνα
εἶναι κι ἐκεῖνα μεταλλάζοντας ἐτοῦτα.

Τὰ πάντα ἀνταλλάσσονται μὲ τὴ φωτιὰ καὶ ἡ φωτιὰ μὲ τὰ
πάντα, ὅπως ἀκριβῶς τὰ πράγματα μὲ τὸ χρυσὸ καὶ ὁ χρυσὸς μὲ
τὰ πράγματα.

Ὁ θεὸς εἶναι μέρα νύχτα, χειμῶνας καλοκαίρι, πόλεμος εἰρήνη,
πεῖνα χορτασμός· μορφὲς ἀλλάζει σὰν τὴ φωτιὰ κάθε πού θά σμίξῃ
μὲ θυμιάματα· ὄνομα παίρνει κατὰ τὴ μυρωδιὰ τοῦ καθενός.

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

Περὶ φύσεως, ἀποσπ. 7-8

Ὅμως αὐτὸ ποτὲ δὲ θεὸν ἀποδειχτῆ, πῶς ὑπάρχουσε μὴ ὄντα·
ἀλλὰ ἐσὺ ἀπὸ τὸ δρόμο τοῦτο τῆς ἐξέτασης κράτα τὴ σκέψη
σου μακριὰ

- κι ἡ συνήθεια μὲ τὴν πείρα τὴν πολλή στή στράτα αὐτὴ ἄς
 μὴ σὲ βιάζη
 νὰ γυρνᾷς ἀπρόσεχτο τὸ μάτι καὶ τὸ αὐτὶ ποὺ πιάνει κάθε ἦχο
 5 καὶ τὴ γλώσσα, μὰ νὰ κρίνης μὲ τὸ νοῦ τὴν περιμάχητη ἀπόδειξη
 ποὺ εἰπώθηκε ἀπὸ μένα.

Μόνη ἀλήθεια αὐτοῦ τοῦ δρόμου
 ἀπομένει πῶς ὑπάρχει· καὶ σ' αὐτὸν σημάδια εἶναι
 πάμπολλα, πῶς εἶναι ἀγέννητο καὶ χωρὶς ξολοθρεμό,
 ὀλόκληρο, μοναδικὸ κι ἀτράνταχτο καὶ τέλειο.

- 5 Δὲν ἦτανε ποτὲ οὔτε καὶ θά 'ναι, γιατί εἶναι τῶρα ὄλο μαζί,
 ἕνα καὶ συνεχόμενο· γιατί ποιά γέννα του θε νὰ ζητοῦσες;
 Πῶς κι ἀπὸ ποῦ θε νὰ μεγάλωνε; Οὔτε καὶ θά σ' ἀφήσω ἀπ' τὸ
 μὴ εἶναι
 νὰ πῆς ἢ μὲ τὸ νοῦ νὰ βάλῃς· γιατί οὔτε λέγεται οὔτε κι ὁ νοῦς
 τὸ βάζει

- πῶς δὲν ὑπάρχει. Καὶ ποιά θά τὸ ξεσῆκωνεν ἀνάγκη
 10 ὕστερα ἢ ἀπὸ πρὶν ἀπ' τὸ μηδὲν ν' ἀρχίσῃ καὶ νὰ γίνεταί;
 19 Κι ἀφοῦ ὑπάρχει, πῶς ἔπειτα θά χάνονταν; Καὶ πῶς θε νὰ
 γινόταν;

Γιατί, ἂν ἐγινε, δὲν εἶναι, οὔτε κι ἂν πρόκειται νὰ εἶναι.

Ἔτσι ἐσβήστηκε ἡ γέννα κι ὁ ἀνήκουστος χαμὸς.

Οὔτε εἶναι διαιρετό, γιατί ὄλο εἶν' ὁμοιο·

οὔτε σὲ κάτι περισσότερο — τοῦτο θε νὰ τὸ ἐμπόδιζε συνεχόμενο
 νὰ 'ναι,

- οὔτε σὲ κάτι πιὸ λειψό, μὰ εἶναι ὄλο γεμάτο ἀπὸ εἶναι.
 25 Ἔτσι εἶναι ὄλο συνεχόμενο· καὶ ὄν κοντὰ στοῦ ὄν πηγαίνει.
 Λοιπόν, ἀκίνητο, στὰ μεγάλα τῶν περάτων τὰ δεσμὰ
 εἶναι ἀναρχο κι ἄπαυτο, ἀφοῦ γέννα καὶ χαμὸς
 πολὺ μακριὰ πλανήθηκαν καὶ πίστη ἀληθινή τὰ 'χει

σπρωγμένα.

- Τὸ ἴδιο μέσ' στὸν ἑαυτὸ του ὄντας, στὸν ἑαυτὸ του βρίσκεται
 30 καὶ σταθερὰ στὸν τόπο του ἔτσι μένει· γιατί ἡ ἀνάγκη ἢ δυνατὴ
 τὸ κράταει μὲ τῶν περάτων τὰ δεσμὰ, ποὺ ἀπὸ γύρω τὸ 'χουν
 κλείσει,

μὰ καὶ δὲν εἶν' πρεπούμενο νὰ μὴν τελειώνη τὸ ὄν.

ΕΜΠΕΔΟΚΛΗΣ

Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 17

Διπλά θεὸν νὰ τὰ πῶ· τῆ μιὰ ἕνα μεγάλωσε, μοναδικὸ γιὰ νὰ ἴναι
ἀπὸ τὰ πιὸ πολλὰ, τὴν ἄλλη πάλι χώρισαν, πιὸ πολλὰ ἀπὸ
τὸ ἕνα νὰ ἴναι.

Διπλὴ λοιπὸν τῶν ὄντων τῶν θνητῶν ἢ γέννα, διπλὸς καὶ ὁ
χαμὸς·

5 γιὰτὶ τῆ μιὰ ἢ σύναξη τοῦ κάθε ὑλικοῦ γεννᾷ καὶ καταστρέφει,
ἐνῶ τὴν ἄλλη ἀντίστροφα μὲ τὴν ἀνάπτυξη χωρίζεται καὶ πάει.
Κι αὐτὰ νὰ μεταλλάζουν πέρα ὡς πέρα ποτέ τους δὲν τελειώνουν,
μὰ ἄλλοτε μὲ τὴν Ἀγάπη ἔρχονται κοντὰ καὶ γίνονται ἕνα ὅλα
κι ἄλλοτε πάλι χωριστὰ καθένα μακριὰ τραβιοῦνται μὲ τὸ Μίσος.
Ἔτσι μιὰ καὶ τὸ ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ πολλὰ εἶναι μαθημένο νὰ

10 κι ἀντίστροφα μὲ τοῦ ἐνὸς τὸ χωρισμὸ τὰ πιὸ πολλὰ νὰ
φυτρῶνῃ
βγαίνουν,
μὲ τέτοιον τρόπο γίνονται κι εἶναι ἡ ζωὴ τους ὄχι ἀπα-
ράλλαχτη·

καὶ καθὼς νὰ μεταλλάζουν πέρα ὡς πέρα ποτέ τους δὲν
τελειώνουν,

εἶν' ἔτσι πάντα ἀμετακίνητα στὴν κυκλικὴ τροχιά τους.

Ἄλλοτε ἐμπρός, ἄκου τὰ λόγια μου· καὶ τὰ μυαλὰ ἡ μάθηση
αὐγατίζει·

15 γιὰτὶ ὅπως καὶ πρὶν εἶπα, δείχνοντας τοῦ λόγου τὸ σκοπὸ,
διπλά θεὸν νὰ τὰ πῶ· τῆ μιὰ ἕνα μεγάλωσε, μοναδικὸ γιὰ νὰ ἴναι
ἀπὸ τὰ πιὸ πολλὰ, τὴν ἄλλη πάλι χώρισαν, πιὸ πολλὰ ἀπὸ
τὸ ἕνα νὰ ἴναι

φωτιὰ, νερὸ καὶ γῆ καὶ τοῦ ἀέρα τὸ ἀμέτρητο τὸ ὕψος,

τὸ Μίσος τοῦ ὀλέθρου χωριστὰ, ὅμοια βαρὺ σὲ ὅλα,

20 καὶ ἡ Ἀγάπη ἀνάμεσά τους, ἴση στὸ μήκος καὶ στὸ πλάτος.

ΑΝΑΞΑΓΟΡΑΣ

Περὶ φύσεως, ἀπόσπ. 12

Ἄλλα τὰ ἄλλα πράγματα ἔχουν μόρια ἀπὸ τὸ κάθε τι, ὁ νοῦς
ὅμως εἶναι κάτι ἀπεριόριστο καὶ αὐτοδύναμο καὶ δὲν ἀνακατεύεται

μέ κανένα πράγμα, αλλά είναι μόνος του με τὸν ἑαυτό του. Γιατί ἂν δὲν ἦταν μόνος του με τὸν ἑαυτό του, ἀλλὰ εἶχε ἀνακατευτῆ με κάτι ἄλλο, θὰ εἶχε μόρια ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα γενικά, ἂν ἦταν ἀνακατεμένος με κάτι· γιατί, ὅπως ἔχω πεί στὰ προηγούμενα, μέσα σὲ κάθε πράγμα ὑπάρχουν μόρια ἀπὸ τὸ κάθε τι· καὶ θὰ τὸν ἐμπόδιζαν τὰ πράγματα πού θὰ εἶχαν ἀνακατευτῆ μαζί του, ὥστε νὰ μὴ μπορῆ νὰ εἶναι κύριος κανενὸς πράγματος, ὅπως θὰ συνέβαινε, ἂν ἦταν μόνος του με τὸν ἑαυτό του. Εἶναι δηλαδὴ τὸ πιὸ λεπτό ἀπὸ ὅλα τὰ πράγματα καὶ τὸ πιὸ καθαρὸ, καὶ κατέχει κάθε γνώση γιὰ κάθε πράγμα καὶ ἡ δύναμή του εἶναι πάρα πολὺ μεγάλη· καὶ σὲ ὅσα ἔχουν ψυχὴ, καὶ στὰ ἀνώτερα ὄντα καὶ στὰ κατώτερα, σὲ ὅλα κυριαρχεῖ ὁ νοῦς. Καὶ τῆς γενικῆς περιστροφῆς τοῦ σύμπαντος ὁ νοῦς εἶναι κύριος, σὲ τρόπο πού ἡ περιστροφή αὐτὴ νὰ ἔχη τὴν ἀρχὴ της. Καὶ ἄρχισε αὐτὴ ἡ περιστροφή ἀπὸ ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, καὶ προχωρεῖ ὅλο καὶ περισσότερο καὶ θὰ προχωρήσει ἀκόμα πιὸ πολὺ. Καὶ ὅλα αὐτὰ πού σμίγουν καὶ ἀποχωρίζονται καὶ πᾶνε χωριστά, ὅλα τὰ γνωρίζει ὁ νοῦς. Καὶ ποιᾶς λογῆς ἐπρόκειτο νὰ εἶναι καὶ ποιᾶς λογῆς ἦταν, ὅσα τώρα δὲν ὑπάρχουν, καὶ ὅσα τώρα ὑπάρχουν καὶ ποιᾶς λογῆς θὰ εἶναι, ὅλα τὰ ἔβαλε σὲ τάξη ὁ νοῦς, καὶ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν περιστροφή, πού τώρα ἀκολουθοῦν καὶ τὰ ἄστρα καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη καὶ ὁ ἀέρας καὶ ὁ αἰθέρας, πού ξεχωρίζουν τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Καὶ ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ ἀραιὸ τὸ πυκνὸ καὶ ἀπὸ τὸ ψυχρὸ τὸ θερμὸ καὶ ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ τὸ φωτεινὸ καὶ ἀπὸ τὸ ὑγρὸ τὸ ξηρὸ. Καὶ ὑπάρχουν πολλὰ μόρια πολλῶν πραγμάτων. Τελείως ὁμως δὲν ξεχωρίζει καὶ δὲν ἀποχωρίζεται τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο κανένα πράγμα ἐκτὸς ἀπὸ τὸ νοῦ. Ἄλλὰ ὁ νοῦς ὀλόκληρος εἶναι ὁμοῖος καὶ ὁ περισσότερος καὶ ὁ λιγότερος. Ὅμως κανένα ἄλλο πράγμα δὲν εἶναι ὁμοῖο με κανένα, ἀλλὰ ἀπὸ ὅποια πράγματα ὑπάρχουν πάρα πολλὰ μόρια μέσα σ' ἓνα πράγμα, αὐτὰ εἶναι καὶ ἦταν ἰδιαίτερα φανερά στὸ κάθε πράγμα χωριστά.

ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ

Περὶ νοῦ, ἀπόσπ. 2

Κανένα πράγμα δὲν γίνεται τυχαῖα, ἀλλὰ ὅλα ἀπὸ κάποια αἰτία καὶ ἀπὸ ἀνάγκη.

ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

'Αποσπ. 9 και 164

Συμβατικά υπάρχει γλυκό, συμβατικά πικρό, συμβατικά χρώμα. Στην πραγματικότητα υπάρχουν μόνο άτομα και κενό. Πραγματικά εμείς δὲν ξέρομε τίποτα τὸ ἀληθινό, ἀλλὰ μόνο ὅ,τι μεταβάλλεται ἀνάλογα μὲ τὴ διάθεση τοῦ σώματος καὶ (τῶν ἀτόμων) ποὺ εἰσβάλλουν ἢ ἀντιστέκονται μέσα σ' αὐτό.

Καὶ βέβαια τὰ ζῶα συναγελάζονται μὲ ζῶα ἀπὸ τὸ ἴδιο γένος, ὅπως περιστέρια μὲ περιστέρια καὶ γερανοὶ μὲ γερανοὺς καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἄλλὰ ἔτσι γίνεται καὶ μὲ τὰ ἄψυχα, πράγμα ποὺ μπορούμε νὰ δοῦμε στοὺς καρπούς ποὺ κοσκινίζομε καὶ στὰ βότσαλα τῆς ἀκρογιαλιᾶς· ὅπου δηλαδὴ μέσα στὴ δίνη τοῦ κοσκίνου παίρνουν θέση χωριστὰ οἱ φακὲς μὲ τὶς φακὲς καὶ τὰ κριθάρια μὲ τὰ κριθάρια καὶ τὰ σιτάρια μὲ τὰ σιτάρια καὶ ὅπου ἐπίσης κατὰ τὴν κίνηση τοῦ κύματος σπρώχνονται στὸν ἴδιο τόπο τὰ μακρουλά βότσαλα μὲ τὰ μακρουλά καὶ τὰ στρογγυλά μὲ τὰ στρογγυλά, σὰν νὰ ἔχη μέσα τῆς κάποια ἐνωτικὴ δύναμη γιὰ τὰ πράγματα ἢ ὁμοιότητα ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτά.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τῆς ξενοφανικῆς καὶ τῆς ἡρακλειτικῆς ἔννοιαι τοῦ θεοῦ. Ὁμοιότητες καὶ διαφορές.
2. Πῶς ἐμφανίζονται τὰ στοιχεῖα τῆς θεολογίας τοῦ Ξενοφάνη στὴν περιγραφή τοῦ ὄντος ἀπὸ τὸν Παρμενίδη;
3. Ποιὲς παλαιότερες θεωρίαι συνδυάζει στὸ σύστημά του ὁ Ἐμπεδοκλῆς;
4. Ὑπάρχουν ἀναλογίαι ἀνάμεσα στὸ ρόλο τῆς ἡρακλειτικῆς φωτιᾶς καὶ τοῦ ἀναξαγορικοῦ νοῦ στὸ θέμα τῆς δημιουργίας καὶ τῆς συντηρήσεως τοῦ κόσμου;
5. Ποιὰ ἡ βασικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ νοῦ τοῦ Ἀναξαγόρα καὶ στὸ ἄτομο τοῦ Δημόκριτου;
6. Ποιὰ ἡ οὐσία καὶ ποιὰ τὰ φαινόμενα στὸν Ἡράκλειτο, στὸν Ἀναξαγόρα καὶ στὸ Δημόκριτο; Ποιὰ ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὶς τρεῖς αὐτὲς θεωρίαι;

2. ΣΟΦΙΣΤΕΣ

('Ανέκδοτη μετάφραση Ε. Ν. Ρούσου)

ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

'Αλήθεια ἢ Καταβάλλοντες, ἀπόσπ. 1

Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα μέτρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος, γι' αὐτὰ πού ὑπάρχουν ὅτι ὑπάρχουν καί γι' αὐτὰ πού δέν ὑπάρχουν ὅτι δέν ὑπάρχουν.

Περί θεῶν, ἀπόσπ. 4

Γιὰ τοὺς θεοὺς δέν μπορῶ νὰ ξέρω οὔτε ὅτι ὑπάρχουν οὔτε ὅτι δέν ὑπάρχουν οὔτε ποιά μορφή ἔχουν· γιατί εἶναι πολλὰ αὐτὰ πού μᾶς ἐμποδίζουν νὰ ξέρουμε, καί ἡ ἀβεβαιότητα καί τὸ ὅτι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι σύντομη.

ΓΟΡΓΙΑΣ

Περί τοῦ μὴ ὄντος ἢ Περί φύσεως, ἀπόσπ. 3,66-72

Δηλαδή ἂν ὑπάρχει κάτι, αὐτὸ εἶναι τὸ ὄν ἢ τὸ μὴ ὄν ἢ καί τὸ ὄν καί τὸ μὴ ὄν. "Ὁμως, ὅπως θὰ δείξουν τὰ πράγματα, οὔτε τὸ ὄν ὑπάρχει οὔτε τὸ μὴ ὄν οὔτε τὸ ὄν καί τὸ μὴ ὄν. Ἐπομένως δέν ὑπάρχει τίποτα. Καί βέβαια τὸ μὴ ὄν δέν ὑπάρχει. Γιατί ἂν τὸ μὴ ὄν ὑπάρχει, θὰ ὑπάρχει καί ταυτόχρονα δέν θὰ ὑπάρχει· δηλαδή ἐφ' ὅσον τὸ ἐννοοῦμε ὡς μὴ ὄν, δέν θὰ ὑπάρχει, ἀλλὰ ἐφ' ὅσον ὑπάρχει ὡς μὴ ὄν, πάλι θὰ ὑπάρχει. Εἶναι ὁμως τελείως ἄτοπο νὰ ὑπάρχει κάτι καί ταυτόχρονα νὰ μὴν ὑπάρχει· ἐπομένως δέν ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν. Καί διαφορετικά: "Ἄν ὑπάρχει τὸ μὴ ὄν, τὸ ὄν δέν θὰ ὑπάρχει· γιατί αὐτὰ βέβαια εἶναι ἀντίθετα μεταξύ τους, καί ἂν στὸ μὴ ὄν πέφτη τὸ εἶναι, τότε στὸ ὄν θὰ πέφτη τὸ μὴ εἶναι. Ἄλλὰ βέβαια δέν λέμε ὅτι τὸ ὄν δέν ὑπάρχει· ἐπομένως οὔτε τὸ μὴ ὄν θὰ ὑπάρχει. Ἄλλὰ οὔτε καί τὸ ὄν ὑπάρχει. Γιατί ἂν τὸ ὄν ὑπάρχει, εἶναι ἢ κάτι πού ὑπάρχει πάντα ἢ κάτι πού γίνεται ἢ κάτι πού ὑπάρχει πάντα καί ταυτόχρονα κάτι πού γίνεται· ἀλλὰ ὅπως θὰ δείξουμε, δέν εἶναι οὔτε κάτι πού ὑπάρχει πάντα οὔτε κάτι πού γίνεται οὔτε καί τὰ δύο· ἐπομένως δέν ὑπάρχει τὸ ὄν. Γιατί ἂν τὸ ὄν εἶναι κάτι πού ὑπάρχει πάντα (καί φυσικά πρέπει ν' ἀρχίσουμε

ἀπὸ ἐδῶ), δὲν ἔχει ἀρχή. Γιατί βέβαια κάθε τι πού γίνεται, ἔχει κάποια ἀρχή, ἐνῶ αὐτὸ πού ὑπάρχει πάντα, μιὰ καὶ εἶναι ἀγέννητο, δὲν ἔχει ἀρχή. Καὶ ἀφοῦ δὲν ἔχει ἀρχή, εἶναι ἄπειρο. Ἐπειρο ἂν εἶναι ἄπειρο, δὲν εἶναι πουθενά. Γιατί ἂν εἶναι κάπου, αὐτὸ τὸ ὅπου ἐπάνω του βρίσκεται εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ πού εἶναι, καὶ ἔτσι τὸ ὄν δὲν θὰ εἶναι πιὰ ἄπειρο, μιὰ καὶ θὰ περιέχεται σὲ κάτι ἄλλο· καί, ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτὸ πού περιέχει εἶναι πιὸ μεγάλο ἀπὸ τὸ περιεχόμενο, καὶ δὲν ὑπάρχει τίποτα πιὸ μεγάλο ἀπὸ τὸ ἄπειρο, ἐπομένως τὸ ἄπειρο δὲν εἶναι πουθενά. Καὶ βέβαια οὔτε στὸν ἑαυτό του περιέχεται. Γιατί τότε θὰ εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα τὸ ὅπου περιέχεται καὶ τὸ ὅ,τι περιέχεται, καὶ θὰ γίνῃ δυὸ κομμάτια τὸ ὄν, δηλαδή χωρὸς καὶ ὄγκος (χωρὸς τὸ ὅπου περιέχεται καὶ ὄγκος τὸ περιεχόμενο). Ἐπειρο αὐτὸ φυσικὰ εἶναι ἄτοπο. Λοιπὸν τὸ ὄν δὲν εἶναι οὔτε μέσα στὸν ἑαυτό του. Ἐπομένως ἂν τὸ ὄν εἶναι παντοτεινόν, εἶναι ἄπειρο, καὶ ἂν εἶναι ἄπειρο, δὲν εἶναι πουθενά, καὶ ἂν δὲν εἶναι πουθενά, δὲν ὑπάρχει. Λοιπὸν ἂν τὸ ὄν εἶναι παντοτεινόν, δὲν εἶναι ὄν οὔτε ὡς πρὸς τὴν ἀρχή του. Ἐπειρο οὔτε καὶ κάτι πού γίνεται μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ὄν. Γιατί ἂν ἔχη γίνῃ, ἔχει γίνῃ ἢ ἀπὸ κάποιο ὄν ἢ ἀπὸ κάποιο μὴ ὄν. Ἐπειρο οὔτε ἀπὸ τὸ ὄν ἔχει γίνῃ· γιατί ἂν εἶναι ὄν, δὲν ἔχει γίνῃ, ἀλλὰ εἶναι ἤδη· οὔτε ἀπὸ τὸ μὴ ὄν ἔχει γίνῃ· γιατί τὸ μὴ ὄν δὲν μπορεῖ νὰ γεννηθῇ κάτι, ἀφοῦ αὐτὸ πού γεννᾷ κάτι ἄλλο ὀφείλει ἀναγκαστικὰ νὰ μετέχη στὴν ὑπαρξή. Ἐπομένως τὸ ὄν δὲν εἶναι οὔτε κάτι πού γίνεται. Καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὰ τὸ ὄν δὲν εἶναι οὔτε καὶ τὰ δυὸ μαζί, δηλαδή κάτι πού ὑπάρχει πάντα καὶ κάτι πού γίνεται· γιατί αὐτὰ ἀναιροῦν τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, καὶ ἂν τὸ ὄν εἶναι παντοτεινόν, δὲν ἔχει γίνῃ, ἂν πάλι ἔχη γίνῃ, δὲν εἶναι παντοτεινόν. Λοιπὸν ἂν τὸ ὄν δὲν εἶναι οὔτε κάτι πού ὑπάρχει πάντα οὔτε κάτι πού γίνεται οὔτε καὶ τὰ δυὸ μαζί, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ὑπάρχη.

ΑΝΤΙΦΩΝ

Ἀλήθεια, ἀπόσπ. 44, στήλη 1,6 - 4,22

Δικαιοσύνη λοιπὸν εἶναι τὸ νὰ μὴ παραβαίῃ κανεὶς τοὺς νόμους τοῦ κράτους, ὅπου εἶναι πολίτης. Καὶ στὴν ἐφαρμογή τῆς δικαιοσύνης ὁ ἄνθρωπος ἐξυπηρετεῖ τὸ συμφέρον του, ἂν, στὶς περι-

πτώσεις που είναι κοντά του μάρτυρες, ακολουθή τους νόμους με προσοχή, ενώ στις περιπτώσεις που είναι άπαλλαγμένοι από μάρτυρες αφήνη τη φύση να τον καθοδηγή· γιατί αυτά που αναφέρονται στους νόμους είναι θετά, ενώ εκείνα που αναφέρονται στη φύση είναι αναγκαία· και αυτά που αναφέρονται στους νόμους είναι συμφωνημένα και όχι έμφυτα, ενώ εκείνα που αναφέρονται στη φύση είναι έμφυτα και όχι συμφωνημένα. "Όταν λοιπόν κάποιος παραβιάη τους νόμους, αν βέβαια ξεφύγη την προσοχή των άλλων πολιτών, που είναι οι συμβαλλόμενοι σε κάθε συμφωνημένο θεσμό, είναι άπαλλαγμένος και από ντροπή και από τιμωρία· όχι όμως και όταν δεν ξεφύγη την προσοχή τους· αντίθετα όταν κάποιος παραβιάζει κάτι από όσα είναι σύμφυτα με τη φύση, αν ξεφύγη την προσοχή όλων των ανθρώπων, το κακό δεν είναι καθόλου μικρότερο, και αν τον δουν όλοι, το κακό δεν είναι καθόλου μεγαλύτερο· γιατί το κακό που παθαίνει δεν προέρχεται από τη γνώμη που έχουν γι' αυτόν, αλλά από τη φυσική πραγματικότητα. Και φτάνομε σ' αυτή τη σκέψη, επειδή τα πιο πολλά απ' όσα κατά το νόμο θεωρούνται δίκαια είναι αντίθετα στη φύση· δηλαδή ο νόμος έχει προβλέψει για τα μάτια τί πρέπει να βλέπουν και τί όχι· και για τ' αυτιά τί πρέπει ν' ακούν και τί όχι· και για τη γλώσσα τί πρέπει να λήη και τί όχι· και για τα χέρια τί πρέπει να κάνουν και τί όχι· και για τα πόδια που πρέπει να πηγαίνουν και που όχι· και για το μυαλό τί πρέπει να έπιθυμή και τί όχι. "Όμως για τη φύση εκείνα που οι νόμοι άπαγορεύουν στους ανθρώπους δεν είναι καθόλου πιο προσφιλή και οικεία απ' όσο εκείνα που οι νόμοι έπιτρέπουν. 'Ακόμα και ή ζωή και ο θάνατος είναι από τη φύση, και ή μὲν ζωή ανάγεται σ' αυτά που μᾶς συμφέρουν, ενώ ο θάνατος σ' εκείνα που δεν μᾶς συμφέρουν. 'Αλλά από εκείνα που μᾶς συμφέρουν όσα προβλέπονται από τους νόμους δεσμεύουν τη φύση, ενώ όσα προβλέπονται από τη φύση είναι ελεύθερα. Σύμφωνα λοιπόν με τον όρθο λόγο εκείνα που μᾶς προξενούν πόνο δεν ώφελούν τη φύση περισσότερο από αυτά που μᾶς εύχαριστούν· επομένως ούτε είναι δυνατό να μᾶς συμφέρουν αυτά που μᾶς φέρνουν λύπη περισσότερο από εκείνα που μᾶς φέρνουν χαρά· γιατί αυτά που άληθινά μᾶς συμφέρουν δεν πρέπει να βλάπτουν αλλά να ώφελούν.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Στο πρόβλημα του θεοῦ ποιά είναι ἡ θέση τῶν Σοφιστῶν σέ σχέση μέ ἐκείνη τῶν Προσωκρατικῶν;
2. Τό κύρος τῆς γνώσεως στό Δημόκριτο καί στόν Πρωταγόρα. Ὁμοιότητες καί διαφορές στό πρόβλημα.
3. Μέ ποιά ἐπιχειρήματα ὁ Παρμενίδης ὑποστηρίζει τήν ὑπαρξη τοῦ ὄντος καί μέ ποιά ἀντεπιχειρήματα ὁ Γοργίας ὑποστηρίζει τήν ἀνυπαρξία τοῦ ὄντος;
4. Ὄταν ὁ Ἀντιφῶν ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ νόμοι εἶναι ἀντίθετοι στή φύση, μήπως περιορίζει τήν ἔννοια τῆς φύσεως;
5. Σχετικά θά ἀξιζε νά ἐρευνηθῆ ἂν τό πνεῦμα εἶναι ἐχθρός τῆς φύσεως, ὁπότε θά δικαιούμαστε νά ποῦμε ὅτι τήν καταδυναστεύει, ἢ εἶναι ἐξειλιγμένη φύση, ὁπότε πρέπει νά ὁμολογήσωμε ὅτι προστατεύει τή φύση καί τήν προάγει σέ ὑψηλότερες βαθμίδες βίου.
6. Τί μπορούμε νά ποῦμε γιά τόν ἰσχυρισμό τοῦ Ἀντιφῶντα ὅτι κάθε εὐχάριστο εἶναι καί ἀκίνδυνο γιά τήν ὑπόστασή μας;

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Ἡ ΑΤΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

2. ΠΛΑΤΩΝ

Μένων 96b - 98b

(Μετάφραση Β. Ν. Τατάκη)

— ΣΩ. : Φοβούμαι, Μένων, πῶς καί ἐγώ καί σὺ εἴμαστε ἕνα τίποτε, καί σένα ὁ Γοργίας δέν σέ μόρφωσε καλά καί μένα ὁ Πρόδικος. Πρέπει λοιπὸν περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο νά προσέξωμε τὸν ἑαυτό μας, καί νά ζητήσωμε ἐκείνον πού μέ κάποιον τρόπο θά μᾶς κάμῃ καλύτερους. Τὰ λέγω αὐτὰ ἔχοντας στό νοῦ μου τήν ἔρευνα πού κάναμε πρὶν λίγο· πόσο, μέ τρόπο καταγέλαστο, μᾶς ξέφυγεν ὅτι δέν εἶναι μόνο, ὅταν ἠγῆται ἡ ἐπιστήμη, πού οἱ ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων γίνονται καί καλά καί σωστά· γιά τοῦτο ἴσως καί δέν μπορούμε νά ξέρωμε μέ ποιὸ τρόπο γίνονται οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες.

— ΜΕΝ. : Τί ἐννοεῖς, Σωκράτη;

— ΣΩ. : Νὰ τί· ὅτι οἱ ἀγαθοὶ ἄνδρες πρέπει νὰ εἶναι ὠφέλιμοι, αὐτὸ σωστὰ δεχτήκαμε πῶς δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀλλιῶς. Ἔτσι;

— ΜΕΝ. : Ναί.

— ΣΩ. : Καὶ ὅτι θὰ εἶναι ὠφέλιμοι, ἂν ὀρθὰ κυβερνοῦν τὶς ὑποθέσεις μας, καὶ τοῦτο καλὰ δὲν τὸ δεχόμεσταν;

— ΜΕΝ. : Ναί.

— ΣΩ. : Ὅτι ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ κυβερνᾷ κανεὶς ὀρθὰ, παρὰ μόνο μὲ τὸ νοῦ, μὲ τοῦτο μοιάζομε μὲ ἀνθρώπους πού δὲν ἔχουν σωστὰ δεχτῆ κάτι.

— ΜΕΝ. : Μὰ πῶς τὸ ἐννοεῖς;

— ΣΩ. : Θὰ σοῦ πῶ. Ἄν κάποιος γνωρίζοντας τὸ δρόμο πού πάει στὴ Λάρισα, ἢ ὅπου ἀλλοῦ, τὸν παίρνη καὶ ὀδηγῆ καὶ ἄλλους, δὲν θὰ ἦταν ἓνας σωστὸς καὶ καλὸς ὀδηγός;

— ΜΕΝ. : Βεβαίωτατα.

— ΣΩ. : Πές μου τώρα. Ἄν κανεὶς, χωρὶς νὰ ἔχη πάει σὲ ἓνα μέρος καὶ οὔτε νὰ ξέρη τὸ δρόμο, σχηματίσει ὀρθὴ γνώμη γιὰ τὸ δρόμο, δὲ θὰ ἦταν καὶ αὐτὸς σωστὸς ὀδηγός;

— ΜΕΝ. : Βεβαίωτατα.

— ΣΩ. : Καὶ ὅσον καιρὸ βέβαια ἔχει σωστὴ γνώμη γιὰ ὅσα ὁ ἄλλος ἔχει ἐπιστήμη, δὲν θὰ εἶναι καθόλου χειρότερος ὀδηγὸς ἀπὸ ἐκεῖνον πού ἔχει τὴ φρόνηση, αὐτὸς πού νομίζει τὰ ἀληθῆ, χωρὶς ὅμως ἐπιστήμη.

— ΜΕΝ. : Ναί, καθόλου χειρότερος.

— ΣΩ. : Ἡ ἀληθινὴ λοιπὸν γνώμη δὲν εἶναι καθόλου χειρότερος ὀδηγὸς ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη στὸ νὰ γίνη ἡ ὀρθὴ πράξι· τοῦτο ἀκριβῶς εἶναι πού πρὶν λίγο παραλείψαμε, ὅταν ἐρευνοῦσαμε τί εἶναι ἡ ἀρετὴ, λέγοντας ὅτι μόνο ἡ φρόνηση κυβερνᾷ τὴν ὀρθὴν πράξι· ὅμως ἡ ἀληθινὴ γνώμη ἦταν καὶ κείνη, ὅπως φαίνεται, ὀδηγός.

— ΜΕΝ. : Ναί, φαίνεται.

— ΣΩ. : Ἡ ὀρθὴ γνώμη δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου λιγώτερο ὠφέλιμη ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη.

— ΜΕΝ. : Μιὰ μόνο διαφορὰ ἔχουν, Σωκράτη, ὅτι ἐκεῖνος πού ἔχει τὴν ἐπιστήμη θὰ βιάζετο πάντα στὴν ἐπιτυχία, ἐνῶ ὁ ἄλλος πού ἔχει τὴν ὀρθὴν γνώμη τὴ μιὰ θὰ ἐπιτύχαινε τὴν ἄλλη ὄχι.

— ΣΩ. : Τί λές; Ἐκεῖνος πού ἔχει πάντα ὀρθή γνώμη δὲν θὰ ἐπιτύχαινε πάντα, ὅσο θὰ εἶχε ὀρθή γνώμη;

— ΜΕΝ. : Εἶναι φανερό, νάι. Ἄν ὁμως ἔτσι εἶναι, τότε γιατί ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ μεγαλύτερη τιμὴ ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη, καὶ γιὰ ποιὸ λόγο ἄλλο εἶναι τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ καὶ ἄλλο τὸ ἄλλο;

— ΣΩ. : Ξέρεις γιὰ ποιὸ λόγο παραξενεύεσαι, ἢ νὰ σοῦ τὸ πῶ;

— ΜΕΝ. : Νὰ μοῦ τὸ πῆς, θέλω πολύ.

— ΣΩ. : Γιατί δὲν πρόσεξες τὰ ἀγάλματα τοῦ Δαιδάλου. Ἴσως δὲν ἔχετε στὸν τόπο σας.

— ΜΕΝ. : Γιὰ ποιὸ λόγο τὸ λέγεις αὐτό;

— ΣΩ. : Γιατί καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτά, ἂν δὲν εἶναι δεμένα, φεύγουν καὶ δραπετεύουν, μὰ ἂν εἶναι δεμένα, μένουν.

— ΜΕΝ. : Καὶ τί μ' αὐτό;

— ΣΩ. : Νὰ ἀποκτήση κανεὶς ἓνα ἀπὸ τὰ ἔργα ἐκείνου λυμένο δὲν ἔχει καὶ πολλὴ ἀξία· εἶναι σὰν νὰ ἔχης ἓναν ἄνθρωπο δραπέτη· γιατί δὲν μένει στὴ θέση του. Ἄν ὁμως εἶναι δεμένο, ἔχει μεγάλη ἀξία· γιατί τὰ ἔργα του εἶναι πολὺ καλά. Γιὰ ποιὸ λόγο στὰ λέγω αὐτά; Γιὰ τὶς ἀληθινὲς γνώμες. Γιατί νά, καὶ οἱ ἀληθινὲς γνώμες ὅσον καιρὸ παραμένουν εἶναι καλὸ ἀπόκτημα καὶ ὅλα τὰ κάνουν καλά· δὲν θέλουν ὁμως νὰ μένουν κοντὰ μας πολὺ καιρὸ, ἀλλὰ δραπετεύουν ἀπὸ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε δὲν ἔχουν μεγάλη ἀξία, ὥσπου νὰ δέση κανεὶς τὶς ἴδιες τὶς αἰτίες των μὲ σκέψη. Καὶ τοῦτο εἶναι, ἀγαπητὲ Μένων, ἡ ἀνάμνηση, ὅπως τὴ δεχτήκαμε στὰ προηγούμενα. Καὶ ὅταν δεθοῦν, γίνονται πρῶτα ἐπιστῆμες καὶ ἔπειτα μόνιμες. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ ἐπιστήμη εἶναι σέ μεγαλύτερη τιμὴ ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη, καὶ διαφέρει ἡ ἐπιστήμη ἀπὸ τὴν ὀρθή γνώμη ὡς πρὸς τὸ δεσμό.

— ΜΕΝ. : Μὰ τὸ Δία, Σωκράτη, μοιάζει μὲ κάτι τέτοιο.

— ΣΩ. : Μὰ καὶ ἐγὼ τὰ λέγω σὰν ἄνθρωπος πού δὲν ξέρει εἰκάζω μόνο. Ὅτι ὁμως ἡ ὀρθή γνώμη εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, αὐτὸ δὲν νομίζω καθόλου ὅτι τὸ εἰκάζω. Ἄν ὑπάρχη καὶ κάτι ἄλλο πού θὰ ἰσχυριζόμουν ὅτι τὸ ξέρω — καὶ εἶναι λίγα αὐτά — ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα πού ξέρω θὰ ἔβαζα καὶ τοῦτο.

— ΜΕΝ. : Καὶ ἔχεις δίκιο, Σωκράτη.

(Μετάφραση Χρ. Καρούζου — Ι. Θ. Κακριδῆ)

— ΣΩ. : Τώρα ὁμως ἀποκρίσου μου μὲ λίγα λόγια γιὰ τὸ ζήτημα — καλὰ ποὺ μοῦ τὸ θύμισες! Τώρα κοντά, ἀκριβέ μου φίλε, κάποιος μὲ ἔβαλε στὰ στενὰ, ὅταν ἐγὼ σὲ μιὰ συζήτηση πῆρα νὰ κατηγορῶ μερικὰ πράγματα πὼς εἶναι ἄσκημα, ἄλλα νὰ τὰ παινεύω πὼς εἶναι ὁμορφα. Αὐτὸς τότε μὲ ρώτησε, μὲ πολὺ μάλιστα ἄσκημο τρόπο, ἔτσι πάνω κάτω : Καὶ ἀπὸ ποῦ μοῦ ξέρεις ἐσύ, Σωκράτη, εἶπε, τί λογιῆς εἶναι τὰ ὁμορφα καὶ τὰ ἄσκημα; Ἔλα πές μου, θὰ μπορούσες νὰ ὀρίσης τί εἶναι τὸ ὁμορφο; Καὶ ἐγὼ, ἔτσι ἀνάξιος ποῦ εἶμαι, βρέθηκα στὰ στενὰ καὶ δὲν εἶχα νὰ τοῦ ἀποκριθῶ ὅπως ταίριαζε. Ὅταν λοιπὸν τὸν ἀφήκα καὶ ἔφυγα, ἤμουν θυμωμένος μὲ τὸν ἑαυτό μου καὶ τὰ ἔβαζα μαζί του, καὶ ἔλεγα : Ἐννοια σου! Μόλις ἀνταμῶσω κάποιον ἀπὸ σᾶς τοὺς σοφοὺς, θὰ τὸν ἀκούσω καὶ θὰ μάθω καὶ θὰ σπουδάσω καλὰ, καὶ ἔπειτα θὰ πάω πίσω σ' αὐτὸν ποὺ μὲ ρώτησε καὶ θὰ ἀνοίξω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ μαζί του τὸν πόλεμο γιὰ ὅσα λέγαμε. Σὲ καλὴ λοιπὸν ὥρα, ὅπως εἶπα, ἦρθες. Ἐξήγησέ μου καλὰ τὸ ὁμορφο αὐτὸ καθαυτό, τί εἶναι, καὶ δοκίμασε στὴν ἀπόκρισή σου νὰ μοῦ τὸ πῆς μὲ τὴν πιὸ μεγάλη ἀκρίβεια, γιὰ νὰ μὴν τὴν πάθω ἄλλη μιὰ φορὰ καὶ γίνω πάλι γελοῖος. Γιατί σὺ βέβαια τὸ ἔχεις ξεκαθαρίσει αὐτὸ τὸ ζήτημα. Μέσα στὰ τόσα ποὺ ξέρεις, ἓνα τέτοιο μάθημα δὲν θὰ ἦταν γιὰ σένα τίποτα τὸ σπουδαῖο.

— ΙΠΠ. : Ἐξάπαντος δὲν εἶναι σπουδαῖο, μὰ τὸ Δία, Σωκράτη, καὶ — ἂν μπορῶ νὰ τὸ πῶ — δὲν ἀξίζει καὶ πολλὰ πράγματα.

— ΣΩ. : Τότε λοιπὸν θὰ τὸ μάθω εὐκόλα καὶ ἀπὸ ἐδῶ κι ἐμπρὸς κανένας δὲν θὰ μὲ βάλῃ μπροστά.

— ΙΠΠ. : Ἐξάπαντος κανένας ἄλλιῶς ἢ δουλειά μου θὰ ἦταν τιποτένια, νὰ τὴν κάνῃ ὅποιος ὅποιος.

— ΣΩ. : Ὁραῖα, μὰ τὴν Ἥρα, τὰ λές, Ἰππία, φτάνει νὰ μπόρουμε τὸν ἄνθρωπο αὐτὸν νὰ τὸν βάλουμε κάτω. Ἐχεις καμιάν ἀντίρρηση νὰ πάρω ἐγὼ τὴ θέση ἐκείνου, καὶ ὅταν ἐσύ ἀποκρίνεσαι, νὰ σοῦ ἀντιμιλῶ, ὥστε νὰ μὲ μορφώσης ὅσο γίνεται καλύτερα; Κάτι ξέρω ἀπὸ ἀντιλογίες. Ἄν λοιπὸν δὲν σὲ νοιάζῃ, λέω νὰ σοῦ ἀντιμιλῶ, γιὰ νὰ ἀποχτήσω πιὸ στέρεη γνώση.

— ΙΠΠ. : Καὶ δὲν ἀντιμιλεῖς! Ὅπως σοῦ εἶπα τώρα δά, δὲν εἶναι

και πολυ μεγαλο αυτο που με ρωτας. 'Εγω θα μπορεσω να σε δι-
 δαξω να αποκρινεσαι και σε πολυ πιο δυσκολα απο αυτοπραγμα-
 τα — τόσο που κανενας ανθρωπος να μην μπορη να σε βαζη μπρο-
 στα.

— ΣΩ. : "Αχ, τι καλα που μιλεις! Τότε, αφοϋ και συ μου το
 λες, ελα να γινω, οσο μπορω, εκεινος και να δοκιμαζω να σε ρωτω.
 "Αν του απάγγελνες το λογο αυτον που λες για τις ομορφες απα-
 σχολησεις, εκεινος ακουγοντας τον, μόλις θα σταματοϋσες να μι-
 λης, πρωτα απ' ολα θα ρωτοϋσε οχι για τιποτε αλλο παρα για
 το ομορφο — αυτο το συνηθειο εχει — και θα ελεγε : "Ηλειε ξενε,
 οι δικαιοι δεν ειναι με τη δικαιοσυνη που γινονται δικαιοι; Δωσε
 αποκριση, 'Ιππια, σαν να σε ρωταη εκεινος.

— ΙΠΠ. : Θα αποκριθω, οτι με τη δικαιοσυνη.

— ΣΩ. : Ειναι κατι τι λοιπον αυτο, η δικαιοσυνη. "Η οχι;

— ΙΠΠ. : Και βεβαια.

— ΣΩ. : Λοιπον με τη σοφια ειναι και οι σοφοι σοφοι και με
 το αγαθο ολα τα αγαθα αγαθα. "Ετσι;

— ΙΠΠ. : Πως οχι;

— ΣΩ. : Και αυτα ειναι βεβαια κατι που υπαρχει· γιατι εξα-
 παντος δεν ειναι κατι που δεν υπαρχει.

— ΙΠΠ. : Ειναι βεβαια κατι που υπαρχει.

— ΣΩ. : Λοιπον και ολα τα ομορφα με το ομορφο ειναι ομορφα.

"Ετσι;

— ΙΠΠ. : Ναι, με το ομορφο.

— ΣΩ. : Με το ομορφο, που ειναι κατι που υπαρχει. "Η οχι;

— ΙΠΠ. : Που υπαρχει. Πως αλλιως;

— ΣΩ. : Πες μου λοιπον, ξενε, θα πη, τουτο το ομορφο, τι ειναι;

— ΙΠΠ. : "Εκεινος που το ρωταει αυτο, Σωκρατη, δεν γυρευει
 να μαθη αλλο παρα τι ειναι ομορφο. "Ετσι δεν ειναι;

— ΣΩ. : Δεν το πιστευω. "Εκεινο που ρωταει, 'Ιππια, ειναι τι
 ειναι το ομορφο.

— ΙΠΠ. : Και σε τι ξεχωριζει το ενα απο το αλλο;

— ΣΩ. : Σε τιποτα, φανταζεσαι;

— ΙΠΠ. : Μα δεν ξεχωριζουν σε τιποτα!

— ΣΩ. : Φυσικα, συ ξερεις καλυτερα. "Ομως κοιταξε, καλε μου :
 σε ρωταει οχι τι ειναι ομορφο παρα τι ειναι το ομορφο.

(Μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου)

— ΣΩ. : « Τὸ λόγο γιὰ τὸν ἔρωτα, πού κάποτε ἄκουσα ἀπὸ μιὰ γυναίκα ἀπὸ τὴ Μαντίνεια, ἀπὸ τὴ Διοτίμα, πού καί σ' αὐτὰ ἦτανε σοφὴ καί σ' ἄλλα πολλὰ καί στοὺς Ἀθηναίους κάποτε, πού ἔκαναν θυσίαι γιὰ ν' ἀποτρέψουν τὴν πανώλη, ἔφερε δέκα χρόνια ἀναβολὴ τῆς ἀρρώστιας — κι αὐτὴ δὰ εἶναι πού δίδαξε καί σέ μένα τὸν ἔρωτα — τὸ λόγο λοιπόν, πού ἔλεγε ἐκείνη, θὰ δοκιμάσω μόνος μου, ὅπως μπορῶ, νὰ σᾶς τὸν εἰπῶ ὀλόκληρο . . . Μοῦ φαίνεται λοιπόν, πὼς τὸ πιὸ εὐκόλο εἶναι νὰ τὰ διηγηθῶ μὲ τὸν τρόπο, πού τότε ἡ ξένη ἐκείνη γυναίκα, ἐρωτῶντάς με, μοῦ τὰ ἔλεγε. Γιατί κι ἐγὼ σχεδὸν κάτι τέτοια ἔλεγα σ' αὐτήν, σὰν αὐτά, πού τώρα λέγει σέ μένα ὁ Ἀγάθων, πὼς ὁ Ἔρωσ εἶναι μεγάλος θεὸς καί πὼς εἶναι ἀπὸ τὰ ὁμορφα. Κι ἐκείνη μὲ ἀντίκρουσε μὲ τὰ ἴδια ἐπιχειρήματα, σὰν αὐτά, πού ἐγὼ τώρα ἀντικρούω αὐτόν, πὼς οὔτε ὁμορφος εἶναι κατὰ τὰ λεγόμενά μου, οὔτε καλός. Καί ἐγὼ εἶπα· « πὼς τὸ λὲς αὐτό, Διοτίμα; Ἄσχημος λοιπόν εἶναι ὁ Ἔρωσ καί κακός; ». Καί ἐκείνη εἶπε· « δὲν ἔχεις καλὸ λόγο νὰ εἰπῆς; Ἡ νομίζεις, πὼς ὅ,τι δὲν εἶναι ὁμορφο εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶναι ἄσχημο; ». « Καί βέβαια », εἶπα ἐγὼ. « Καί στ' ἀλήθεια, ὅ,τι δὲν εἶναι σοφὸ εἶναι ἄμαθο; Ἡ δὲν ἔχεις καταλάβει, πὼς ὑπάρχει κάτι ἀνάμεσα στὴ σοφία καί στὴν ἀμάθεια; ». « Τί εἶναι αὐτό; ». « Τὸ νᾶχης ὀρθὴ γνώμη χωρὶς νὰ μπορῆς νὰ δώσης λόγο, δὲν γνωρίζεις, εἶπε ἐκείνη, πὼς μῆτε γνώση εἶναι (γιατί ἄλογο πρᾶγμα πὼς θὰ ἦτανε γνώση;) μῆτε ἀμάθεια; Εἶναι δὰ σχεδὸν κάτι τέτοιο ἡ ὀρθὴ γνώμη, ἀνάμεσα στὴ γνώση καί στὴν ἀμάθεια ». « Ἀληθινὰ λέγεις », εἶπα ἐγὼ. — « Μὴ θέλεις λοιπόν σῶνει καί καλὰ, ὅ,τι δὲν εἶναι ὁμορφο νὰ εἶναι ἄσχημο, μῆτε ὅ,τι δὲν εἶναι καλὸ νὰ εἶναι κακὸ. Ἔτσι λοιπόν καί γιὰ τὸν ἔρωτα, ἀφοῦ μόνος σου ὁμολογεῖς πὼς δὲν εἶναι καλός μῆτε ὁμορφος, νὰ μὴ νομίζης, πὼς πρέπει γιὰ αὐτὸ νὰ εἶναι ἄσχημος καί κακός, ἀλλὰ κάτι ἀνάμεσα σ' αὐτά », εἶπε ἐκείνη. « Καί ὅμως, εἶπα ἐγὼ, δέχονται ὅλοι πὼς εἶναι μεγάλος θεὸς ». « Ἐννοεῖς, εἶπε, ὅλους τοὺς ἀνίδεους ἢ καί ἐκείνους, πού ἔχουν γνώση; ». « Ὅλους μαζί, βέβαια ». Καί ἐκείνη τότε γέλασε· « καί πὼς, εἶπε, Σωκράτη, δέχονται ὅλοι, ὅτι εἶναι μεγάλος θεὸς, αὐτοὶ πού λένε, πὼς οὔτε θεὸς δὲν εἶναι; ».

« Ποιοί είναι αυτοί; », είπα εγώ. « Ένας βέβαια, είπε, εσύ και μία εγώ ». Κι εγώ είπα: « πώς τὸ ἐννοεῖς αὐτό; » Κι ἐκείνη εἶπε: « πολὺ ἀπλά. Πές μου λοιπόν, ὅλοι οἱ θεοὶ δὲν δέχονται, πὼς εἶναι εὐτυχισμένοι καὶ ὁμορφοί; Ἡ θὰ τολμοῦσες νὰ εἰπῆς, πὼς κάποιος ἀπὸ τοὺς θεοὺς δὲν εἶναι ὁμορφος κι εὐτυχισμένος; ». « Ἐγὼ ὄχι, μὰ τὸν Δία », εἶπα. « Καὶ εὐτυχισμένους δὰ δὲν ἐννοεῖς ὅσους ἔχουν τὰ καλὰ καὶ τὰ ὁμορφα; ». « Βέβαια ». « Ἐχεις ὅμως ὁμολογήσει, πὼς ὁ Ἔρως ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὰ καλὰ καὶ τὰ ὁμορφα, ἐπιθυμεῖ ἀκριβῶς αὐτὰ πού δὲν ἔχει ». « Τὸ ὠμολόγησα βέβαια ». « Καὶ πὼς λοιπόν θὰ ἦτανε θεὸς ἐκεῖνος, πού τοῦ λείπουν τὰ ὁμορφα καὶ τὰ καλὰ; ». « Μὲ κανέναν τρόπο, καθὼς φαίνεται ». « Βλέπεις λοιπόν, εἶπε, πὼς καὶ σὺ τὸν Ἔρωτα δὲν τὸν πιστεύεις γιὰ θεό; ». « Τί λοιπόν, εἶπα, νὰ εἶναι, ὁ Ἔρως; θνητός; ». « Κάθε ἄλλο ». « Ἄλλὰ τί τότε; ». « Σὰν τὰ προηγούμενα παραδείγματα: εἶναι, εἶπε, κάτι ἀνάμεσα στὸ θνητὸ καὶ στὸ ἀθάνατο ». « Δηλαδή τί, Διοτίμα; ». « Μεγάλος δαίμονας, Σωκράτη. Γιατί κάθε δαιμονικὸ εἶναι ἀνάμεσα στὸ θνητὸ καὶ στὸ ἀθάνατο ».

Ζ' Ἐπιστολὴ 324b - 325a

(Μετάφραση I. N. Θεοδωρακόπουλου)

Μιλεῖ ὁ ἴδιος ὁ Πλάτων σὲ πρῶτο πρόσωπο :

« Ὅταν εἴμουνα νέος, ἔπαθα τὸ ἴδιο πού παθαίνουνε πολλοὶ ἐπίστεψα, πὼς μόλις γίνω κύριος τοῦ ἑαυτοῦ μου, εὐθύς θὰ πάω στὴν πολιτική. Καὶ ἡ κατάσταση τῶν πραγμάτων τῆς πόλης στὸν καιρό μου ἔλαχε νὰ εἶναι ἡ ἀκόλουθη. Ἐπειδὴ πολλοὶ κατηγοροῦσανε τὸ τότε πολίτευμα, ἔγινε ἀνατροπὴ καὶ ἀρχηγοὶ στὴν ἀνατροπὴ τούτη στάθηκαν πενήντα ἕνας ἄνδρες, ἕνδεκα στὴν πόλη, δέκα στὸν Πειραιᾶ — καὶ ἡ κάθε μιὰ ἀπὸ τίς δυὸ τοῦτες ὁμάδες ἐτάχθηκε νὰ διευθύνῃ καὶ τὰ ζητήματα τῆς ἀγορᾶς καὶ ὅσα σχετίζονται μὲ τὴν πόλη — οἱ ἄλλοι τριάντα ὅμως ἔγιναν ἀπόλυτοι ἀρχοντες ὄλων. Ἄπ' αὐτοὺς λοιπόν μερικοὶ ἔτυχε νὰ μοῦ εἶναι συγγενεῖς καὶ γνωστοὶ καὶ μὲ καλοῦσαν δὰ εὐθύς νὰ λάβω μέρος κι ἐγὼ σὰν σὲ πράγματα πού μοῦ ταίριαζαν. Καὶ καθόλου δὲν εἶναι νὰ θαυμάζῃ κανεὶς γιὰ κείνο πού ἐξ αἰτίας τῆς νεότητάς μου ἔπαθα. Ἐπίστεψα δηλαδή, πὼς αὐτοὶ θὰ διοικήσουνε τώρα τὴν πόλη

βγάζοντάς την από την άδικη ζωή και οδηγώντας την σε δίκαιο τρόπο· γι' αυτό πρόσεχα πολύ με το νοῦ μου για να ἰδῶ τί θεὸς νὰ κάμουν. Καὶ ἔβλεπα δά, πῶς οἱ ἄνδρες αὐτοὶ μέσα σε λίγον καιρὸ ἀπόδειξαν, πῶς τὸ προηγούμενο πολίτευμα ἦταν χρυσάφι. Καὶ γιὰ τᾶλλα καὶ γιὰ τὸν ἀγαπημένο μου φίλο, τὸν πρεσβύτερο Σωκράτη, ποῦ ἐγὼ δὲν θὰ ντρεπόμουν νὰ εἰπῶ, πῶς ἦταν ὁ πιὸ δίκαιος τοῦ καιροῦ ἐκείνου, τὸν ἔστελναν μαζί με ἄλλους νὰ πάη γιὰ κάποιον πολίτη, με τὴν ἐντολή νὰ τοὺς τὸν φέρνουν διὰ τῆς βίας γιὰ νὰ τὸν θανατώσουν. Καὶ τοῦτο τὸ ἔκαναν γιὰ νὰ τὸν ἀναγκάσουν νὰ μετάσχη κι αὐτὸς σὲ ὅσα ἔπρατταν αὐτοὶ, εἴτε θέλει εἴτε ὄχι. Αὐτὸς ὅμως δὲν τοὺς ἄκουσε καὶ πρόκρινε νὰ βάλῃ σὲ κίνδυνο τὴν ζωὴ του παρὰ νὰ γίνῃ κοινωνὸς στὰ ἀνόσια ἔργα των.

Πολιτεία Β 367a-e

(Μετάφραση Ι. Ν. Γρυπάρη)

Ὁ διάλογος, ποὺ κεντρικὸ τοῦ θέμα εἶναι τὸ δίκαιο, ἔχει περιστραφῆ ὡς ἐδῶ γύρω ἀπὸ τὸ ἂν τὸ δίκαιο εἶναι τὸ ταιριαστὸ γιὰ κάθε πράγμα καὶ γιὰ κάθε περίσταση, ἂν εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ πιὸ δυνατοῦ ἢ ἔχει ἐπιβληθῆ γιὰ νὰ προστατεῦν τοὺς πολλοὺς ἀδυνάτους, ἐπίσης ἂν ὁ ἄδικος εἶναι εὐτυχισμένος καὶ ἂν τὸ δίκαιο εἶναι ἀποδεκτὸ γιὰ τὴν ὠφέλεια ποὺ ἔχουν ἀπὸ αὐτὸ οἱ ἄνθρωποι. Τώρα ὁ Ἀδείμαντος, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Πλάτωνα, καλεῖ τὸ Σωκράτη νὰ ἐξετάσῃ τὸ δίκαιο καθαυτὸ, στὴν οὐσία του, πέρα ἀπὸ τὴν ὠφελιμότητά του καὶ τίς ἄλλες λαϊκὲς ἀντιλήψεις.

Αὐτὰ λοιπόν, Σωκράτη, καὶ ἴσως καὶ πολὺ περισσότερα ἀπ' αὐτά, θὰ εἶχαν νὰ λέγουν ὁ Θρασύμαχος καὶ ὅποιος ἄλλος γιὰ τὴν δικαιοσύνη καὶ τὴν ἀδικία, ὅσο καὶ ἂν μετέλλαζαν λίγο ἀσύστολα, καθὼς μοῦ φαίνεται, τὴ φύση τῆς μιανῆς καὶ τῆς ἄλλης. Ἐγὼ ὅμως, καὶ δὲν ἔχω καμιὰ ἀνάγκη νὰ σοῦ τὸ κρύψω, γι' αὐτὸ ἴσα ἴσα παρατέντωσα τόσο πολὺ τὸ λόγο μου, γιατί ἐπιθυμῶ νὰκούσω ἐσένα, πῶς θὰ ἀντικρούσης ὅλ' αὐτά. Μὴν περιοριστῆς λοιπόν μόνο νὰ μᾶς ἀποδείξῃς, πῶς ἡ δικαιοσύνη εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν ἀδικία, ἀλλὰ καὶ πῶς ἐνεργεῖ ἀπὸ μόνη της στὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ νὰ εἶναι πρᾶγμα κακὸ ἢ μιὰ καὶ ἀγαθὸ ἢ ἄλλη· καὶ νὰ βγάξῃς ἀπὸ τὴ μέση τὸ τί φαίνεται ἢ κάθε μιὰ των, καθὼς σοῦ τὸ ἐζήτησε καὶ ὁ Γλαῦκων. Γιατί ἂν δὲν ἀφαιρέσης κι ἀπὸ τὴ μιὰ κι ἀπὸ τὴν

ἄλλη τὴν ἀληθινὴ ἔστω ὑπόληψη ποὺ τοὺς ἔχει ὁ κόσμος, καὶ δὲν προσθέσης ἀπεναντίας τὴν ψεύτικη, θὰ ποῦμε πὼς δὲν ἐπαινεῖς τὴ δικαιοσύνη, οὔτε πὼς κατηγορεῖς τὴν ἀδικία, ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ θεωρεῖ ὁ κόσμος γιὰ δικαιοσύνη καὶ ἀδικία· καὶ ὅτι μᾶς ἐπιτρέπεις ἐπομένως νὰ ἀδικοῦμε, φτάνει νὰ μὴ μᾶς παίρνουν εἰδηση, καὶ ὅτι στὸ τέλος εἶσαι σύμφωνος μὲ τὸ Θρασύμαχο, πὼς ἡ δικαιοσύνη δὲν εἶναι ἀγαθὸν γιὰ κείνον ποὺ τὴν ἔχει, ἀλλὰ εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου, ἐνῶ ἀπεναντίας ἡ ἀδικία εἶναι πρᾶγμα ὠφέλιμο καὶ συμφέρον γιὰ τὸν ἑαυτὸ της, καὶ μονάχα γιὰ τὸν ἀσθενέστερο δὲν εἶναι συμφέρον. Ἀφοῦ λοιπὸν παραδέχτηκες, ὅτι ἡ δικαιοσύνη εἶναι ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀγαθὰ, ποὺ ἀξίζει νὰ τ' ἀποκτᾶ κανεὶς καὶ γιὰ τ' ἀποτελέσματά των, μὰ πολὺ περισσότερο γι' αὐτὰ τὰ ἴδια, ὅπως εἶναι ἡ ὄραση, ἡ ἀκοή, ἡ φρόνηση, ἡ υγεία κι ὅσ' ἄλλα ἀγαθὰ εἶναι γόνιμα ἀπὸ τὴ φύση των κι ὄχι γιατί τὰ θεωροῦν γιὰ τέτοια οἱ ἄνθρωποι, ἐγκωμίασε λοιπὸν καὶ τὴ δικαιοσύνη γι' αὐτὸ τὸ ἴδιο πρᾶγμα, γιὰ τὴν ὠφέλεια ποὺ παρέχει ἡ ἴδια ἀφ' ἑαυτοῦ της στὸν ἄνθρωπο, καθὼς καὶ τὴν ἀδικία γιὰ τὴ βλάβη της· ὅσο γιὰ τὶς ἀνταμοιβές καὶ τὶς ἰδέες ποὺ ἔχει ὁ κόσμος γι' αὐτές, παράτα τις σὲ ἄλλους νὰ τις ἐκθειάζουν, ἐπειδὴ ἐγὼ κάθε ἄλλον θὰ μπορούσα ν' ἀνεχθῶ νὰ ἐγκωμιάζω κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο τὴ δικαιοσύνη καὶ νὰ ψεγαδιάζω τὴν ἀδικία, ἀπὸ τὶς ἰδέες τοῦ κόσμου κι ἀπὸ τὶς ἀνταμοιβές των, ὄχι ὅμως καὶ σένα, ἐκτὸς ἂν μοῦ τὸ ἐπέβαλλες ὁ ἴδιος, ἀφοῦ ἐσὺ πέρασες ὅλη σου τὴ ζωὴ χωρὶς νὰ κάνης τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ μελετᾷς καὶ νὰ ξετεάζεις αὐτὸ τὸ ζήτημα. Νὰ μὴ μᾶς ἀποδείξης λοιπὸν μὲ τὸ λόγο σου, μόνο πὼς εἶναι καλύτερο πρᾶγμα ἡ δικαιοσύνη ἀπὸ τὴν ἀδικία, ἀλλὰ τί κάνει ἡ καθεμίᾳ των τὸν ἄνθρωπο ποὺ τὴν ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ της, εἴτ' ἔχουν γνώση θεοὶ καὶ ἄνθρωποι, εἴτε ὄχι, ὥστε νὰ εἶναι καλὸ ἢ μιὰ καὶ κακὸ ἢ ἄλλη.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Συζήτηση πάνω στὶς σχέσεις : πῦρ - πάντα (Ἡράκλειτος), ἕνα - πολλὰ (Ἐμπεδοκλῆς), νοῦς - πράγματα (Ἀναξαγόρας), ἄτομα - σώματα (Δημόκριτος), ἰδέες - αἰσθητὰ (Πλάτων).
2. Ἡ πλατωνικὴ ἔννοια τοῦ δικαίου, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ «Ἰππία» καὶ τῆς «Πολιτείας», πὼς μπορεῖ νὰ συσχετισθῆ μὲ τὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν;

3. Σύγκριση τῆς πλατωνικῆς θεωρίας τοῦ δικαίου με ἐκείνη τοῦ Ἐπιφώντα.
4. Πλεονεκτήματα καὶ μειονεκτήματα τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας.
5. Ποιὰ τὰ δημοκρατικὰ στοιχεῖα τῆς πλατωνικῆς Πολιτείας;

3. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Τὰ μετὰ τὰ Φυσικὰ Λ 1, 1069a 18 - 2, 1069b 34

(Μετάφραση Κ. Δ. Γεωργούλη)

Θέμα τῆς θεωρίας μας ἡ οὐσία· γιατί τῶν οὐσιῶν οἱ ἀρχές καὶ τὰ αἴτια ζητοῦνται· γιατί βέβαια καὶ ἂν τὸ σύμπαν τὸ θεωρήσωμε ὡς κάποιον ὅλο, ἡ οὐσία εἶναι τὸ πρῶτο μέρος. Καὶ ἂν τοῦ συμπαντος ἡ ἐνότητα εἶναι μιὰ σειρὰ διαδοχῆς, καὶ σὲ μιὰ τέτοια περίπτωση πρώτη ἔρχεται ἡ οὐσία, ἔπειτα τὸ ποιόν, ἔπειτα τὸ ποσόν. Κι ἀκόμη οὐδὲ ἀξίζουν αὐτὰ νὰ τὰ εἰπῆ κανεὶς ὄντα σὲ ἀπεριόριστη σημασία, ἀλλὰ ποιότητες καὶ κινήσεις, ἀλλιῶς καὶ τὸ ὄχι λευκὸ καὶ τὸ ὄχι εὐθὺ ἀξίζουν γιὰ ὄντα νὰ εἰπωθοῦν. Λέμε δὲ κατὰ παραχώρηση πῶς ὑπάρχουν καὶ αὐτὰ, λέγοντας π.χ. ὑπάρχει ὄχι λευκὸ. Ἄκόμη κανένα ὄν ποῦ δὲν εἶναι οὐσία δὲν ὑπάρχει σὲ χωριστὴ αὐθυπαρξία· μάρτυρές μας εἶναι καὶ οἱ ἀρχαῖοι μετὰ τὰ ἔργα τους· γιατί τῆς οὐσίας ἐζητοῦσαν ἀρχές, στοιχεῖα καὶ αἴτια. Οἱ συγχρονισμένοι βέβαια προτιμοῦν νὰ βάνουν γιὰ οὐσίες τὰ καθολικά· γιατί τὰ γένη ἀνήκουν στὴν τάξη τῶν καθολικῶν καὶ προτιμοῦν οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι νὰ τὰ θεωροῦν ἀρχές καὶ οὐσίες, ἐπειδὴ χρησιμοποιοῦν στὴ ζήτησή τους ἀφηρημένη λογικὴ μέθοδο· οἱ παλαιοὶ ὅμως ἐθεωροῦσαν τὰ μὴ γενικά, ὅπως τὸ πῦρ καὶ τὴ γῆ, ὄχι ὅμως ὅ,τι σ' αὐτὰ εἶναι κοινόν, δηλ. τὸ σῶμα. Οὐσίες πάλι ἔχομε τριῶν εἰδῶν· μιὰ ἡ αἰσθητή. Κι αὕτη μοιράζεται σὲ αἶδια καὶ σὲ φθαρτή· γι' αὕτη δὲν ὑπάρχει ἀμφισβήτηση, π.χ. γιὰ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα, καὶ τούτης πρέπει ἡμεῖς νὰ εὐροῦμε τὰ στοιχεῖα εἴτε ἓνα εἶναι εἴτε πολλὰ. Ἡ ἄλλη ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος εἶναι ἀκίνητη, καὶ δίνουν σ' αὕτη χωριστὴ ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ αὐθυπαρξία, ἄλλοι διαιρώντας τὴν σὲ δύο, ἄλλοι θεωρώντας ὡς μιὰ φύση τὰ εἶδη καὶ τὰ μαθηματικά καὶ ἄλλοι ἀναγνωρίζοντας ἀπ' αὐτὰ μόνο τὰ μαθηματικά, ἐρεῖνα τὰ δύο εἶδη ἐρευνᾷ ἡ φυσικὴ, γιατί ἀπὸ τὴν κίνηση εἶναι ἀξεχωριστὰ· τὸ τρίτο ὅμως εἶδος ἐρευνᾷ μιὰ ἄλλη ἐπιστήμη, ἀφοῦ αὐτὸ δὲν ἔχει μετὰ τὰ ἄλλα καμιά ἀρχὴ κοινή.

Ἡ αἰσθητὴ οὐσία εἶναι μεταβλητὴ. Ἄν ὁμως ἡ μεταβολὴ ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ ἀντίθετα ἢ τὰ μεταξύ, ὄχι ὁμως ἀπὸ κάθε εἶδος ἀντιθέτων (γιατὶ καὶ ἡ φωνὴ μὴ ὄντας λευκὸ εἶναι ἀντίθετη τοῦ λευκοῦ), ἀλλὰ μόνο ἀπὸ τὸ ἐναντίο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπάρχη ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὶς μεταβολές κάτι πού περνάει μεταβαλλόμενο στὴν ἐναντία μεταβολή· γιατί δὲν μεταβάλλονται τὰ ἐναντία τὰ ἴδια. Ἀκόμη τὸ βασικὰ βαλμένο ὑποκείμενο διατηρεῖται, τὸ ἐναντίο ὁμως δὲν διατηρεῖται ἔπειτα ἀπὸ τὴ μεταβολή· ὑπάρχει ἄρα κάποιο τρίτο παράλληλα ἀπὸ τὰ ἐναντία, ἡ ὕλη. Ἄν δὰ οἱ μεταβολές εἶναι τέσσαρες, ἢ κατὰ τὸ τί ἢ κατὰ τὸ ποιοῦ ἢ κατὰ τὸ ποῦ, καὶ εἶναι ἢ κατὰ τὸ τί τῆς οὐσίας μεταβολὴ ἢ ἀπόλυτη γένεση καὶ φθορὰ καὶ ἢ κατὰ τὸ ποσοῦ μεταβολὴ εἶναι αὐξηση καὶ ἐλάττωση, καὶ ἢ κατὰ τὶς παθητικὲς ποιότητες εἶναι ἀλλοίωση καὶ ἢ κατὰ τὸν τόπο φορά, ἤμποροῦμε νὰ εἰποῦμε ὅτι οἱ μεταβολές κατευθύνονται στὶς ἀντίστοιχες κατηγορικὲς ἐναντιώσεις. Εἶναι ἀνάγκη πιά νὰ μεταβάλλεται ἡ ὕλη, ὄντας δυναμικὰ καὶ τὰ δύο μέλη τῆς ἐναντίωσης. Ἐπειδὴ ὁμως τὸ ὄν εἶναι δύο λογιῶν, καθετὶ μεταβάλλεται ἀπὸ τὸ δυνάμει ὄν στοῦ ἐνεργείᾳ ὄν, π.χ. ἀπὸ τὸ δυνάμει λευκὸ στοῦ ἐνεργείᾳ λευκὸ. Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ σχετικὰ μὲ τὴν αὐξηση καὶ ἀδυνατίση. Ὡστε ὄχι μόνο ἤμπορεῖ κάτι κατὰ συμβεβηκὸς νὰ γίνεται ἀπὸ τὸ μὴ ὄν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὄν γίνονται ὅλα, ἀπὸ δυνάμει ὄν βέβαια καὶ ὄχι ἀπὸ ἐνεργείᾳ ὄν. Καὶ τοῦτο τὸ δυνάμει ὄν εἶναι τὸ ἓνα τοῦ Ἀναξαγόρα (τὸ ἓνα εἶναι προτιμότερη ἔκφραση καὶ ὄχι τὸ « ὅλα ἀντάμα ») καὶ τὸ μίγμα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ Ἀναξίμανδρου, καὶ ὅπως ὁ Δημόκριτος λέει, ὅλα τὰ πράγματα ἦταν μαζί δυνάμει καὶ ὄχι ἐνεργείᾳ. Ὡστε ἤμπορεῖ οἱ ἐρευνητὲς αὐτοὶ νὰ ἔχουν βάλει χέρι μὲ τὶς ἀνακαλύψεις τους στὴν ὕλη. Ὅλα πάλι τὰ μεταβαλλόμενα ἔχουν ὕλη, τὸ κάθε διαφορετικὸ πρᾶγμα διαφορετικὴ. Καὶ ὅσα αἴδια ὄντα δὲν εἶναι γεννητά, ἀλλὰ ἔχουν τοπικὴ κίνηση, ἔχουν καὶ αὐτὰ ὕλη, ὄχι βέβαια γεννητὴ, ἀλλὰ ὕλη τοπικὴ ἀφετηρίας καὶ τέρματος. ἤμπορεῖ ἀκόμη νὰ παρουσιασθῆ σὲ κανένα ἢ ἀπορία, ἀπὸ ποῖο μὴ ὄν γίνεται ἢ γένεση· γιατί τὸ μὴ ὄν εἶναι τριπλό. Ἡ γένεση γίνεται, ἀνίσως πιά ὑπάρχη κάποιο δυναμικὸ ὄν, δὲν βγαίνει ὁμως κάτι ἀπὸ ὁποιοδήποτε δυνάμει ὄν, ἀλλὰ ἀπὸ διαφορετικὸ βγαίνει διαφορετικὸ, δὲν ἀρκεῖ ὁμως νὰ εἰπῆ κανεὶς ὅτι ὅλα τὰ πράγματα ἦταν ἀντάμα· γιατί αὐτὰ διαφέρουν

κατὰ τὴν ὕλη, ἂν καὶ ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ ἐρωτήσῃ γιατί ἔγιναν ἄπειρα καὶ ὄχι ἕνα; ὁ νοῦς βέβαια εἶναι ἕνας, ὥστε ἂν ἡ ὕλη μία εἶναι, ἔγινε ἐνεργεῖα μόνο ἐκεῖνο ὅ,τι ἦταν ἡ ὕλη δυνάμει. Εἶναι λοιπὸν τὰ αἰτία τρία καὶ τρεῖς οἱ ἀρχές· ἀπ' αὐτὰ τὰ δύο ἀποτελεῖ ἡ ἐναντίωση, μοιρασμένη ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά σὲ λόγο καὶ εἶδος καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη σὲ στέρηση, τὸ τρίτο εἶναι ἡ ὕλη.

Περὶ ψυχῆς Β 1, 412a 3 - 412b 9

(Μετάφραση Β. Ν. Τατάκη)

Ἄς ποῦμε λοιπὸν ὅτι ἔχομε τελειώσει μὲ τὶς γνώμες πού μᾶς ἔχουν παραδώσει οἱ παλαιότεροί μας γιὰ τὴν ψυχὴ· καὶ ἄς γυρίσωμε πίσω πάλι, σὰν νὰ ξαναπιάναμε τὴν ἔρευνα ἀπὸ τὴν ἀρχή, προσπαθώντας νὰ προσδιορίσωμε τί εἶναι ψυχὴ, καὶ ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἕνας πολὺ γενικὸς ὀρισμὸς τῆς. Λέγομε λοιπὸν ὅτι ἕνα γένος τῶν ὄντων εἶναι ἡ οὐσία· ἡ οὐσία περιλαμβάνει ἀπὸ τὴ μιὰ τὴν οὐσία ὡς ὕλη, πρᾶγμα πού καθεαυτὸ δὲν εἶναι κάτι τὸ προσδιορισμένο, ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ «εἶδος» καὶ τὴ μορφή, χάρη στὴν ὁποία ἕνα ὑποκείμενο παίρνει πιά προσδιορισμὸ· τρίτο ἔρχεται ἐκεῖνο πού γίνεται ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο. Ἡ ὕλη εἶναι δύναμη, ἐνῶ ἡ μορφή ἐντελέχεια, καὶ μάλιστα μὲ δυὸ ἔννοιες, ἀπὸ τὴ μιὰ μὲ τὴν ἔννοια πού λέμε ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐντελέχεια, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μὲ τὴν ἔννοια πού λέμε ὅτι ἡ θεώρηση εἶναι ἐντελέχεια. Οὐσίες κατὰ κύριο λόγο φαίνεται νὰ εἶναι τὰ σώματα, καὶ ἀπὸ αὐτὰ πάλι τὰ φυσικά· τοῦτα, ἀλήθεια, εἶναι οἱ πρωταρχεῖς τῶν ἄλλων. Ἀπὸ τὰ φυσικά πάλι σώματα ἄλλα ἔχουν ζωὴ, καὶ ἄλλα δὲν ἔχουν· ἐννοοῦμε ζωὴ τὸ γεγονός ὅτι ἕνα ὄν τρέφεται, αὐξάνει καὶ φθίνει ἀπὸ μόνο του. Ὡστε κάθε σῶμα φυσικὸ πού ἔχει ζωὴ, πρέπει νὰ εἶναι οὐσία, καὶ μάλιστα μὲ τὸ νόημα ὅτι εἶναι σύνθετη. Καὶ μιὰ πού εἶναι σῶμα, καὶ σῶμα τέτοιας λογῆς, τοῦτο δῶ, — γιατί ἔχει ζωὴ — δὲν θὰ μποροῦσε ἡ ψυχὴ νὰ εἶναι τὸ σῶμα· γιατί τὸ σῶμα δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ πράγματα πού ἀποδίδονται σὲ ἕνα ὑποκείμενο, ἀλλὰ εἶναι μᾶλλον ὑποκείμενο καὶ ὕλη. Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν ἡ ψυχὴ νὰ εἶναι οὐσία, γιατί εἶναι μορφή σώματος φυσικοῦ πού ἔχει τὴ δυναμικότητα νὰ ζῆ. Καὶ ἡ οὐσία αὐτὴ εἶναι ἐντελέχεια. Ἀλλὰ ἡ ἐντελέχεια ἔχει δυὸ σημασίες: ἡ μιὰ μὲ τὸ νόημα πού παίρνει στὴν ἐπιστήμη (γνώ-

ση), ή άλλη εκείνο που παίρνει στη θεώρηση. Είναι λοιπόν φανερό ότι ή ψυχή είναι έντελέχεια όπως ή επιστήμη· γιατί όσο υπάρχει ή ψυχή, έχουμε και ύπνο και έγρήγορη· τούτη είναι ανάλογη με τή θεώρηση, ενώ ο ύπνος μοιάζει με τὸ νὰ ἔχης τή γνώση, ἀλλὰ νὰ μὴ τή σκέπτεσαι τούτη τή στιγμή· πρώτη βέβαια στὸ ἄτομο γεννιέται ή γνώση. Γιὰ τούτο ή ψυχή είναι πρώτη έντελέχεια σώματος φυσικοῦ που ἔχει δυναμικότητα ζωῆς. Καί τέτοιο σῶμα είναι, ὅποιο είναι ὀργανωμένο. Καί τῶν φυτῶν τὰ μέρη ὄργανα είναι, ἀλλὰ έντελῶς ἀπλά, ὅπως λόγου χάρι τὸ φύλλο που προστατεύει τὸ περικάρπιο, καί τὸ περικάρπιο που προστατεύει τὸν καρπό· οἱ ρίζες πάλι είναι ἀνάλογες με τὸ στόμα· γιατί καί τὰ δυὸ ἀπορροφοῦν τὴν τροφή. "Αν λοιπόν πρέπει νὰ ποῦμε κάτι που νὰ ἐφαρμόζεται σὲ κάθε εἶδος ψυχῆς, θὰ λέγαμε ὅτι ή ψυχή είναι ή πρώτη έντελέχεια σώματος φυσικοῦ ὀργανωμένου. Γιὰ τούτο, δὲν υπάρχει λόγος νὰ ἐρευνοῦμε ἂν ή ψυχή καί τὸ σῶμα είναι ἓνα, ὅπως δὲν ζητοῦμε ἂν ἓνα είναι τὸ κερὶ καί τὸ ἀποτύπωμα, καί γενικά ή ὕλη κάθε πράγματος καί ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου είναι ὕλη· γιατί μιὰ που τὸ ἓνα καί τὸ εἶναι ἔχουν πολλές σημασίες, ἐκεῖνο που υπάρχει κυριολεκτικά είναι ή έντελέχεια.

Ἠθικά Νικομάχεια Κ 8, 1178b 20 - 9, 1179a 9

(Μετάφραση Λ. Ζενάκου)

"Αν λοιπόν ἀφερεθῆ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ή πράξη, καί ἀκόμη περισσότερο ή δημιουργία, τί ἀπομένει ἐκτὸς ἀπὸ τή θεωρία; Ἐξάλλου καί ή ἐνέργεια τοῦ θεοῦ, που ὑπερέχει σὲ μακαριότητα, είναι θεωρητική. Ἄρα καί ἀπὸ τίς ἀνθρώπινες ἐνέργειες ὅποια είναι πιὸ συγγενική με αὐτήν, είναι καί ή περισσότερο εὐδαιμονική. Καί ἀπόδειξη ὅτι δὲν μετέχουν στὴν εὐδαιμονία τὰ ἄλλα ζῶα που είναι έντελῶς στερημένα ἀπὸ τέτοια ἐνέργεια. Στους θεοὺς λοιπόν ή ζωὴ είναι μακάρια στὸ σύνολό της· στους ἀνθρώπους στὸ βαθμὸ που γίνεται ὁμοίωμα τῆς τέτοιας ἐνέργειας· ἀπὸ τὰ ἄλλα ζῶα κανένα δὲν εὐδαιμονεῖ, ἐπειδὴ με κανέναν τρόπο δὲν μετέχουν στὴ θεωρία. Ὅσο λοιπόν πληθαίνει ή θεωρία, πληθαίνει καί ή εὐδαιμονία, καί σὲ ὅσους υπάρχει περισσότερο ή μία, υπάρχει περισσότερο καί ή ἄλλη.

πάθεια από τον πόθο τους για τη ζωή, σάν νά ὑπάρχη σ' αὐτήν μέσα μιὰ κάποια εὐτυχία καί μιὰ φυσική γλυκύτητα.

Z 2, 1317a 40 - 1317b 17 : Βάση λοιπόν τῆς δημοκρατίας εἶναι ἡ ἐλευθερία· ἔτσι συνηθίζουν νά λένε, σάν μόνο σ' αὐτή τὴν πολιτεία νά μετέχουν στὴν ἐλευθερία οἱ πολίτες, γιατί αὐτὴν λένε ὅτι ἐπιδιώκει κάθε δημοκρατία. "Ἐνα γνώρισμα τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ νά κυβερνοῦν καί νά κυβερνιοῦνται ὅλοι διαδοχικά. Γιατί σύμφωνα μὲ τὸ δημοκρατικὸ δίκαιο ἡ ἰσότητα βασιζέται στὸν ἀριθμὸ καί ὄχι στὴν ἀξία, καί ἀφοῦ τὸ δίκαιο εἶναι ἔτσι, ἀναγκαστικά εἶναι κυρίαρχο τὸ πλῆθος, καί ὅ,τι νομίζουν σωστὸ οἱ περισσότεροι, αὐτὸ εἶναι ὁ σκοπὸς καί αὐτὸ εἶναι τὸ δίκαιο, γιατί λένε ὅτι πρέπει ὅλοι οἱ πολίτες νά εἶναι ἴσοι. "Ἐτσι στὶς δημοκρατίες συμβαίνει νά κυριαρχοῦν οἱ φτωχοὶ πάνω στοὺς πλούσιους, ἀφοῦ εἶναι περισσότεροι, καί κυρίαρχο εἶναι ἐκεῖνο πού νομίζουν σωστὸ οἱ περισσότεροι. "Ἐνα γνώρισμα λοιπόν τῆς ἐλευθερίας εἶναι αὐτὸ πού ὅλοι οἱ δημοκρατικοὶ τὸ θεωροῦν θεμέλιο τῆς πολιτείας· ἄλλο γνώρισμά της εἶναι τὸ νά ζῆ κανεὶς ὅπως θέλει· γιατί αὐτὴ λένε ὅτι εἶναι ἡ ἐνέργεια τῆς ἐλευθερίας, ἀφοῦ, ὄντας κανεὶς δοῦλος, ζεῖ ὄχι ὅπως θέλει. Αὐτὸ λοιπόν εἶναι τὸ δεύτερο θεμέλιο τῆς δημοκρατίας.

Γ 11, 1281a 40 - 1281b 17 : Τὸ δίλημμα ὁμως ἂν τὸ πλῆθος μᾶλλον πρέπει νά εἶναι κυρίαρχο καί ὄχι οἱ ἀριστοὶ ἀλλὰ ὀλίγοι, φαίνεται ὅτι μπορεῖ νά λυθῆ καί ὅτι ἔχει κάποια ἐξήγηση, ἴσως μάλιστα καί κάποια ἀλήθεια. Γιατί οἱ πολλοί, πού ὁ καθένας τους χωριστὰ δὲν εἶναι σπουδαῖος ἄνθρωπος, εἶναι ἐνδεχόμενο, ἅμα συγκεντρωθοῦν μαζί, νά εἶναι καλύτεροι ἀπὸ τοὺς λίγους, ὄχι ὁ καθένας χωριστὰ ἀλλὰ στὸ σύνολό τους, ὅπως στὰ δεῖπνα, ὅπου συμβάλλουν πολλοὶ σὲ σύγκριση μὲ ἐκεῖνα πού τὰ πληρώνει ἕνας. Γιατί ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς μπορεῖ νά ἔχη ἕνα μέρος ἀρετῆς καί φρόνησης καί ὅταν συγκεντρωθοῦν, ἀποτελεῖ τὸ πλῆθος σάν ἕναν ἄνθρωπο, μὲ πολλὰ πόδια καί χέρια καί μὲ πολλὲς αἰσθήσεις — ἔτσι καί στὴν ἠθικὴ καί διανοητικὴ συγκρότηση. Γι' αὐτὸ καί κρίνουν καλύτερα οἱ πολλοὶ καί τὰ ἔργα τῆς μουσικῆς καί τῶν ποιητῶν. Γιατί καθένας κρίνει ἕνα μέρος καί ὅλοι τὸ σύνολο. Ἀλλὰ σὲ τοῦτο ὑπερέχουν οἱ σπουδαῖοι ἄνθρωποι ἀπὸ καθέναν τοῦ πλῆθους, ὅπως

λένε ότι οί ωραίοι από τους μη ωραίους και οί καλλιτεχνικά ζωγραφισμένοι από τους πραγματικούς ανθρώπους, ότι συγκεντρώνουν τὰ σκόρπια σὲ μιὰ ἐνότητα, ἀφοῦ μπορεῖ τὰ μάτια τοῦ ἐνὸς καὶ τοῦ ἄλλου κάτι ἄλλο νὰ εἶναι χωριστά, καλύτερα ἀπὸ τὰ ζωγραφιστά. Ἐν ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη αὐτὴ ἡ ὑπεροχὴ τῶν πολλῶν ἀπὸ τοὺς λίγους σπουδαίους σὲ κάθε δῆμο καὶ σὲ κάθε πλῆθος, αὐτὸ εἶναι ἄδηλο.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Διαφορὲς ἀνάμεσα στὸ ὄν τοῦ Παρμενίδη καὶ στὴν οὐσία τοῦ Ἀριστοτέλη.
2. Συζήτηση πάνω στὴν πλατωνικὴ ἰδέα καὶ στὴν ἀριστοτελικὴ οὐσία.
3. Σύγκριση τῆς πλατωνικῆς καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς θεωρίας γιὰ τὴν ψυχὴ.
4. Ἡ σχέση ἀρετῆ - γνώση - πράξη - εὐτυχία στὴν πλατωνικὴ καὶ στὴν ἀριστοτελικὴ θεώρηση. Πῶς θεμελιώνεται ἡ καθεμιὰ ἀπάντηση.
5. Συζήτηση πάνω στὰ κύρια σημεῖα τῆς πολιτικῆς θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ πάνω στὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰ μειονεκτήματά της.
6. Σύγκριση τοῦ ἰδανικοῦ κράτους τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ συζήτηση πάνω στὴν ἔννοια ἐνὸς ἰδανικοῦ κράτους γενικά.

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

1. ΣΤΩΙΚΟΙ

ΕΠΙΚΤΗΤΟΣ

Ἐγχειρίδιον 1,1-3 καὶ 5

(Παράφραση Σ. Δέλτα)

Τοῦ κόσμου ἄλλα εἶναι στὴν ἐξουσία μας καὶ ἄλλα δὲν εἶναι στὴν ἐξουσία μας. Τῆς ἐξουσίας μας εἶναι ἡ γνώμη μας, ἡ διάθεσή μας, ἡ ἐπιθυμία μας νὰ ἀπολαύσουμε, ἡ προσπάθεια ν' ἀποφύγουμε, μὲ μιὰ λέξη ὅσα εἶναι δική μας ἐνέργεια· δὲν εἶναι τῆς ἐξουσίας μας

τὸ σῶμα, ἡ περιουσία, οἱ δόξες, τὰ ἀξιώματα καὶ μὲ μιὰ λέξη ὅσα δὲν εἶναι δικῆς μας ἐνέργειας. Ἐκεῖνα ποὺ ἐξουσιάζουμε εἶναι ἀπὸ τῆ φύση των ἐλεύθερα, ἀνεξάρτητα, ἀνεμπόδιστα· ἐκεῖνα ποὺ δὲν ἐξουσιάζουμε, ἀδύνατα, ὑπόδουλα, ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἀλλοῦ, μᾶς εἶναι ξένα. Νὰ θυμᾶσαι λοιπὸν ὅτι ἂν ἐκεῖνα ποὺ εἶναι ἀπὸ τῆ φύση των δουλικά, τὰ νομίσεις ἐλεύθερα καὶ τὰ ξένα τὰ νομίσεις δικὰ σου, θὰ ἀπαντήσεις ἐμπόδια, θὰ λυπηθῆς, θὰ ταραχθῆς, θὰ παραπνευθῆς ἐναντίον θεῶν καὶ ἀνθρώπων· ἂν ὅμως μόνο τὸ δικό σου θεωρήσεις ὅτι σοῦ ἀνήκει καὶ τὸ ξένο, ὅπως καὶ εἶναι, τὸ θεωρήσεις ξένο, κανεὶς δὲν θὰ σοῦ ἐπιβληθῆ ποτέ, κανεὶς δὲν θὰ σοῦ γίνει ἐμπόδιο, δὲν θὰ ἔχεις παράπνομο μὲ κανένα, δὲν θὰ κατηγορήσεις κανένα, δὲν θὰ κάνεις τίποτα χωρὶς νὰ τὸ θέλεις, κανεὶς δὲν θὰ σὲ βλάψει, ἐχθρὸ δὲν θὰ ἔχεις οὔτε θὰ πάθεις ποτέ καμιὰ βλάβη.

Δὲν ταραζοῦν τοὺς ἀνθρώπους τὰ πράγματα, ἀλλὰ οἱ γινῶμες ποὺ σχηματίζουν γιὰ τὰ πράγματα· π.χ. ὁ θάνατος δὲν εἶναι κάτι φοβερό· ἂν ἦταν, θὰ φαίνονταν καὶ τοῦ Σωκράτη φοβερό· ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ θανάτου, ἐπειδὴ εἶναι φοβερή, αὐτὴ μᾶς τρομάζει. Ὅταν λοιπὸν συναντοῦμε ἐμπόδια ἢ μᾶς πιάνει ταραχὴ ἢ λύπη, ποτέ νὰ μὴν ἀποδίδουμε τὴν αἰτία σὲ ἄλλους παρὰ μόνο στὸν ἑαυτό μας, δηλαδὴ στὶς γινῶμες μας. Ὁ ἀπαιδευτὸς ἄλλους κατηγορεῖ γιὰ τὰ δικὰ του ἀτυχήματα· ἐκεῖνος ποὺ ἄρχισε νὰ ἐκπαιδεύεται τὸν ἑαυτό του· καὶ ὁ πεπαιδευμένος οὔτε τὸν ἑαυτό του.

ΜΑΡΚΟΣ ΑΥΡΗΛΙΟΣ

Τὰ εἰς ἑαυτὸν 2,17

(Παράφραση Σ. Δέλτα)

Τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἡ διάρκεια εἶναι στιγμή, ἡ ὕλῃ ρευστή, ἡ αἴσθησις ἀμυδρή, ὅλου τοῦ σώματος ἡ σύστασις φτιασμένη γιὰ νὰ σαπίσει· ἡ ψυχὴ εἶναι σβούρα· ἡ τύχη δὲν προβλέπεται καὶ ἡ φήμη δὲν κρίνεται. Μὲ λίγα λόγια τοῦ σώματος ὅλα ποταμὸς καὶ τῆς ψυχῆς ὄνειρο καὶ φαντασία· ὁ βίος πόλεμος κι ἐπιδρομὴ ἀπὸ ξένους καὶ ἡ φήμη μετὰ θάνατο λήθη. Τί λοιπὸν μπορεῖ νὰ μᾶς ὀδηγήσει; Ἐνα καὶ μόνο, ἡ φιλοσοφία. Καὶ τοῦτο ὅσο κρατοῦμε τὸ ἐσωτερικό μας δαιμόνιο μακριὰ ἀπὸ ἀτιμία καὶ βλάβη, δυνατότερο

ἀπό ἡδονές καί πόνους· νά μὴν κάνει τίποτα ὅπως τύχει, οὔτε μέ ψευτιές καί μέ ὑποκρισία, καί νά μὴ χρειάζεται ἄλλοι νά κάνουν ἢ νά μὴν κάνουν κάτι. Ἐπίσης τὰ συμβάντα καί τὰ μοιραῖα νά τὰ παραδέχεται, γιατί ἔρχονται ἀπ' ἐκεῖ ἀπ' ὅπου κι αὐτὸς ἦλθε· κι ἀπάνω ἀπ' ὅλα τὸν θάνατο μέ ἡρεμῆ γνώμη νά τὸν περιμένει, ὄχι ὡς ἄλλο τι παρὰ ὡς διάλυση τῶν στοιχείων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα κάθε ζῶο συνίσταται. Ἄν λοιπὸν γιὰ τὰ στοιχεῖα χωριστὰ δὲν εἶναι τίποτα τὸ φοβερό, ἀκατάπαστα νά μεταβάλλονται σὲ κάτι ἄλλο, γιατί νά φοβᾶται κανεὶς τὴ μεταβολὴ καί τὴ διάλυση τοῦ συνόλου : Εἶναι πράγμα φυσικὸ καὶ κακὸ δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὴ φύση.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τῆς στωικῆς ἠθικῆς μέ τὴν ἀριστοτελικὴ καὶ συζήτηση πάνω στὴν ἀριστοτελικὴ ἔννοια τῆς εὐθύνης καί στὴ στωικὴ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.
2. Ἡ φύση τῆς ψυχῆς στὸ Χρύσιππο σὲ σχέση μέ τίς θεωρίες τῶν Ἡρακλείτου καί τῶν Ἀτομικῶν.
3. Αἴσθηση καί γνώση στὸν Ἀριστοτέλη καί στὸ Ζήνωνα. Ὁμοιότητες καί διαφορές.
4. Γνώση - ἀρετὴ - εὐτυχία στὸν Ἀριστοτέλη καί στὸ Ζήνωνα. Ὁμοιότητες καί διαφορές.
5. Σύγκριση τῆς Ἀνθρωπολογίας τοῦ Παναιτίου μέ ἐκείνη τοῦ Ποσειδωνίου.
6. Συζήτηση πάνω στὴ θέση τοῦ Ἐπικτήτου : Δὲν μᾶς ταρασσούν τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἡ γνώμη πού ἔχομε γι' αὐτά. Σχέση γνώσης καί εὐτυχίας. Ἀναζήτηση τῆς ἰδέας αὐτῆς στὰ συστήματα τῆς Ἀττικῆς φιλοσοφίας.
7. Συζήτηση πάνω στὴν ἀντίληψη τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας.

2. ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ

Γ' Ἐπιστολὴ 127-132

(Ἐλεύθερη ἀπόδοση Χ. Θεοδωρίδη)

Ἄπὸ τίς ἐπιθυμίες ἄλλες εἶναι φυσικές, ἄλλες μάταιες. Ἄπὸ τίς φυσικές ἄλλες ἀναγκαῖες, ἄλλες μονάχα φυσικές. Ἄπὸ τίς ἀναγκαῖες ἄλλες ἀναγκαῖες γιὰ τὴν εὐδαιμονία, ἄλλες γιὰ τὴν ἀνενοχλησία τοῦ κορμιοῦ, ἄλλες γιὰ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ. Αὐτῶν ἡ καλοστήριχτη μελέτη καταφέρει νά ἐξαρτήσῃ κάθε προτίμηση κι ἀποφυγὴ ἀπὸ τὴν ὑγεία τοῦ κορμιοῦ κι ἀπὸ τὴν ἀταραξία τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ αὐτὸς εἶναι ὁ τελειωτικὸς σκοπὸς τῆς μακάριος ζωῆς. Γιατὶ ὅλα τὰ κάνουμε γι' αὐτὸ καὶ μόνο, νά μὴν πονοῦμε καὶ νά μὴν τα-

ραζόμαστε. Ἀφοῦ μιὰ τὸ ἀσφαλίσουμε αὐτό, καλμάρει ἢ βαρυχειμωνιά τῆς ψυχῆς, γιατί δὲν ἔχουμε τίποτε πού νὰ τρέχουμε νὰ τὸ κυνηγοῦμε καὶ νὰ γυρεύουμε κάτι γιὰ νὰ συμπληρώσει τὸ ἀγαθὸ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ κορμιοῦ. Ἐπειδὴ τότε μονάχα χρειαζόμαστε τὴν ἡδονή, ὅταν πονοῦμε ἀπὸ τὴ στέρησή της. Ὅταν ὁμως δὲν υποφέρουμε, δὲν τὴ χρειαζόμαστε. Καὶ γι' αὐτὸ τὴν ἡδονὴ τὴ λέμε ἀρχὴ καὶ σκοπὸ τῆς μακαρισμένης ζωῆς. Γιατὶ αὐτὴν τὴν ἀναγνωρίσαμε πρῶτο καὶ γεννημένο μαζί μας ἀγαθὸ κι ἀπ' αὐτὴν ξεκινοῦμε γιὰ κάθε προτίμηση κι ἀποφυγὴ καὶ σ' αὐτὴν κατασταλαζόμαστε παίρνοντας κανόνα τὸ συναίσθημα γιὰ νὰ βαθμολογήσουμε τὸ κάθε ἀγαθὸ. Κι ἐπειδὴ αὐτὴ εἶναι τὸ πρῶτο κι ἔμφυτο ἀγαθὸ, δὲν πιανόμαστε ἀπὸ κάθε ἡδονή, παρὰ εἶναι περιστάσεις πού πολλές ἡδονὲς τὶς παρατρέχουμε, ὅταν βλέπουμε πὼς θὰ ἔχουν γιὰ συνέπεια μεγαλύτερες ἐνοχλήσεις. Πολλοὺς πάλι πόνους τοὺς ἔχουμε γιὰ καλύτερους ἀπὸ τὶς ἡδονές, ὅταν τοὺς πόνους πού υποφέρουμε καιρὸ τοὺς ἀκολουθεῖ μεγαλύτερη ἡδονή. Κάθε λοιπὸν ἡδονή, ἐπειδὴ ἔχει φύση συγγενικὴ μ' ἐμᾶς, εἶναι κάτι καλὸ, ὄχι ὁμως ἢ καθεμιὰ καλὴ γιὰ νὰ τὴ διαλέξουμε. Τὸ ἴδιο κάθε πόνος εἶναι κακὸ, ὄχι ὁμως τέτοιος πάντα γιὰ νὰ τὸν ἀποφεύγουμε. Αὐτὰ ὅλα ἐπιβάλλεται νὰ κριθοῦν μὲ τὴ συμμετρηση καὶ τὸν προσεχτικὸ ὑπολογισμό τοῦ τί συμφέρει καὶ τί δὲν συμφέρει. Εἶναι περιστάσεις πού καταπιανόμαστε μὲ τὸ καλὸ σὰν νὰ εἶναι κακὸ, μὲ τὸ κακὸ ἀντίθετα σὰν νὰ εἶναι καλὸ. Καὶ τὴν ὀλιγάρκεια τὴν ἔχουμε γιὰ μεγάλο καλὸ, ὄχι γιὰ νὰ ζοῦμε πάντα μὲ λίγα, παρὰ σὰ δὲν ἔχουμε τὰ πολλὰ νὰ εὐχαριστιόμαστε μὲ τὰ λίγα, πιστεύοντας εἰλικρινὰ πὼς τὴν πολυτέλεια τὴν χαίρονται πιὸ εὐχάριστα ὅσοι τὴ χρειάζονται λιγότερο καὶ πὼς τὸ φυσικὸ τὸ πορίζεται κανεὶς εὐκολα, τὸ μάταιο ὁμως δύσκολα. Γιατὶ τὰ λιτὰ φαγητὰ δίνουν τὴν ἴδια εὐχαρίστηση μὲ τὰ πολυδάπανα δεῖπνα, ὅταν παραμερίζουν ὀλότελα τὸ δυσάρεστο αἶσθημα τῆς πείνας. Ψωμί καὶ νερὸ δίνουν τὴν ἴδια εὐχαρίστηση, ὅταν τὰ παίρνει κανεὶς τὴν ὥρα πού τὰ χρειάζεται. Τὸ νὰ συνηθίζει λοιπὸν κανεὶς μὲ ζωὴ ἀπλή κι ὄχι πολυδάπανη εἶναι ὠφέλιμο στὴν υγεία, κάνει τὸν ἄνθρωπο ἄοκνο στὶς ὑποχρεώσεις τῆς ζωῆς, κι ὅταν πότε πότε μᾶς δίνεται εὐκαιρία γιὰ πλουσιότερο φαγοπότη, μᾶς κάνει πιὸ καλοδιάθετους καὶ μᾶς ὀπλίζει μὲ θάρρος στὶς ἰδιότητες τῆς τύχης.

“Όταν λοιπόν λέμε πώς ή ήδονή είναι σκοπός τής ζωής, δέν έννοοῦμε τīs ήδονές τών άσωτων οὔτε τīs κολλημένες στήν απόλαυση, ὅπως νομίζουν μερικοί άπληροφόρητοι ή αντίθετοι ή ὅσοι σκόπιμα παραμορφώνουν τīs γνώμες μας, παρά τὸ νά μὴν ὑποφέρουμε στὸ σῶμα καί νά μὴν ταραζόμαστε στήν ψυχή. Δέν είναι τὰ μεθύσια καί τ’ άδιάκοπα ξεφαντώματα οὔτε ή απόλαυση άγοριῶν ή γυναικῶν οὔτε ψαριῶν καί τῶν άλλων, ὅσα προσφέρει πλούσιο τραπέζι, πού γεννοῦν τήν εὐχάριστη ζωή, παρά νηφάλιο λογικό, πού έρευνά στὸ βάθος τīs αίτίες γιά τήν κάθε προτίμηση ή άποφυγή καί διώχνει τīs φαντασιοκοπίες, πού είναι άφορμές γιά τīs μεγάλες ψυχικές ταραχές. Αὐτῶν ὄλων άρχή καί τὸ μεγαλύτερο καλὸ είναι ή φρονιμάδα. Γι’ αὐτὸ καί άπό τή φιλοσοφία ψηλότερα στέκεται ή φρονιμάδα, κι άπ’ αὐτήν ξεκινοῦν οἱ άλλες άρετές, πού διδάσκουν πῶς δέν μπορεῖ νά ζεῖ κανεῖς εὐχάριστα, χωρὶς νά ζεῖ φρόνιμα, ήθικά καί δίκαια, οὔτε φρόνιμα, ήθικά καί δίκαια, χωρὶς εὐχάριστα. Οἱ άρετές καί ή εὐχάριστη ζωή φυτρῶνουν άπ’ τήν ἴδια ρίζα κι ή εὐχάριστη ζωή είναι άχώριστη άπ’ αὐτές.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Σύγκριση τής θεωρίας τής ήδονής τοῦ Ἐπικούρου με τήν ήθική τῶν Στωικῶν. Ὁμοιότητες καί διαφορές.
2. Σχέση γνώσης καί ήδονής στὸν Ἐπίκουρο.
3. Τὸ πρόβλημα τοῦ θανάτου στὸν Ἐπίκουρο καί στοὺς νεώτερους Στωικούς.
4. Συζήτηση πάνω στήν προσπάθεια άπελευθερώσεως τοῦ ανθρώπου άπό τὸ άγχος με τή βοήθεια τής έπιστήμης κατὰ τή μέθοδο τοῦ έπικούρειου διαφωτισμοῦ.

3. ΣΚΕΠΤΙΚΟΙ

ΣΕΞΤΟΣ Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ

Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις 1,21-24
(Μετάφραση Ε. Ν. Ρούσου)

Γιά τὸ κριτήριο τοῦ Σκεπτικισμοῦ

“Ότι λοιπόν μένουμε προσκολλημένοι στὰ φαινόμενα, είναι φανερό άπό αὐτὰ πού λέμε γιά τὸ κριτήριο τοῦ Σκεπτικισμοῦ. Καί

κριτήριο λέμε δυο πράγματα, ένα αυτό που παίρνουμε για πιστοποίηση ύπαρξέως ή άυπαρξίας, πράγμα που θα μᾶς άπασχολήσει στόν άντιρρητικό λόγο, και ένα αυτό που άναφέρεται στην πράξη και που άκολουθώντας το στη ζωή άλλα κάνουμε, άλλα όχι, και αυτό μᾶς άπασχολεί τώρα. Λέμε λοιπόν κριτήριο του Σκεπτικισμού τó φαινόμενο, όνομάζοντας έτσι σχετικά τήν παράστασή του· γιατί, καθώς αυτή άκουμπᾶ σ' ένα αίσθημα και σ' ένα άθέλητο πάθημα, είναι άνεξερεύνητη. Γι' αυτό κανείς ίσως δέν άμφισβητεί ότι τó πράγμα φαίνεται τέτοιο ή τέτοιο, συζητούμε όμως για τó άν αυτό είναι τέτοιο που φαίνεται.

Μένοντας λοιπόν προσκολλημένοι στα φαινόμενα, ζοῦμε χωρίς δογματισμούς σύμφωνα με τόν καθιερωμένο κανόνα ζωής, γιατί δέν μπορούμε νά είμαστε τελείως άπρακτοι. Καί αυτός ό καθιερωμένος κανόνας ζωής φαίνεται ότι άποτελεϊται άπό τέσσερα μέρη· τó πρώτο, άναφέρεται στην καθοδήγησή μας άπό τή φύση, τó δεύτερο στις άνάγκες που αισθανόμαστε, τó τρίτο στην παράδοση τών νόμων και τών έθίμων και τó τέταρτο στην έκμάθηση τεχνών. Στην καθοδήγησή μας άπό τή φύση άναφέρεται τó γεγονός ότι σύμφωνα με τή φύση αισθανόμαστε και άντιλαμβανόμαστε, στις άνάγκες που αισθανόμαστε άναφέρεται τó γεγονός ότι ή πείνα μᾶς όδηγεί στην τροφή και ή δίψα σ' αυτό που πρέπει νά πιοῦμε, στην παράδοση τών νόμων και τών έθίμων άναφέρεται τó γεγονός ότι δεχόμαστε στη ζωή μας τήν εύσέβεια ως καλό και τήν άσέβεια ως κακό, στην έκμάθηση τεχνών άναφέρεται τó γεγονός ότι δέν παραμένομε άδρανεϊς ως πρὸς τίς τέχνες που μᾶς παραδίνονται. Όμως αυτά όλα τά λέμε χωρίς νά δογματίζουμε.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

1. Τó κριτήριο του Σκεπτικισμού.
2. Σύγκριση τῆς σκεπτικῆς θεωρίας για τή γνώση με τó « Περί του μή όντος » του Γοργία.
3. Φαινόμενα και οὐσία στους Σκεπτικούς και στόν Πλάτωνα.
4. Ό « καθιερωμένος κανόνας ζωής » στό Σέξτο και τó πρόβλημα τῆς 'Ηθικῆς. Έυστικό - συνήθεια - παράδοση - εύθύνη άπό τήν άποψη τῆς πράξης.
5. Σοφιστική και Σκεπτικισμός.

4. ΝΕΟΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ

ΠΛΩΤΙΝΟΣ

Περὶ τοῦ καλοῦ 1,20 - 2,28

(Μετάφραση Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου)

Λέγεται σχεδὸν ἀπὸ ὅλους ὅτι ἡ συμμετρία τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον καὶ συνάμα ἡ εὐχρῖα, τὰ καλὰ χρώματα, δημιουργοῦν τὴν ὄρατὴ ὁμορφιά. Τὸ νὰ εἶναι ὁμορφα τὰ ὄρατὰ πράγματα καθὼς καὶ ὅλα τᾶλλα, σημαίνει ὅτι εἶναι συμμετρικὰ καὶ ὅτι ἔχουν μέσα τους τὸ μέτρο. Γι' αὐτοὺς λοιπὸν ποὺ δέχονται αὐτὴ τὴ θεωρία δὲν ὑπάρχει τίποτε ἀπλὸ ποὺ νὰ εἶναι ὁμορφο, ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην μόνο τὸ σύνθετο εἶναι ὁμορφο. Ἐπίσης κατ' αὐτοὺς τὸ ὅλον εἶναι ὁμορφο, ἐνῶ τὰ μέρη του δὲν μποροῦν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ εἶναι ὁμορφα, ἀλλὰ μόνον τόσο ὅσο συντελοῦν γιὰ νὰ εἶναι τὸ ὅλον ὁμορφο. Ἄν ὁμως εἶναι τὸ ὅλον ὁμορφο, τότε πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὰ μέρη, γιατί ἓνα ὁμορφο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄσχημα μέρη, ἀλλὰ ἡ ὁμορφιά πρέπει νὰ τὰ διαπερνᾷ ὅλα. Ἄλλωστε τὰ ὁμορφα χρώματα, καθὼς καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἐπειδὴ εἶναι ἀπλά καὶ τὸ κάλλος τους δὲν ἔρχεται ἀπὸ τὴν συμμετρία, θὰ πρέπει νὰ μὴν εἶναι γι' αὐτοὺς ὁμορφα. Καὶ τότε τὸ λαμποκόπημα τῆς νύχτας ἢ τὰ ἄστρα πῶς γίνεται νὰ εἶναι ὁμορφα; Ἐπίσης θὰ ἔπρεπε τότε καὶ ἀπὸ τίς φωνές νὰ φύγη τὸ ἀπλό, ἂν καὶ ὁ κάθε φθόγγος ἀπ' αὐτοὺς ποὺ εἶναι μέσα στὸ ὁμορφο ὅλον εἶναι ὁμορφος καὶ ἀπὸ μόνος του. Ἐπίσης, ἐπειδὴ τὸ ἴδιο πρόσωπο φαίνεται ἄλλοτε ὁμορφο καὶ ἄλλοτε ἄσχημο χωρὶς νὰ μεταβληθῆ ἡ συμμετρία τῶν μερῶν του, θὰ πρέπει πάντως νὰ εἰπῆ κανεὶς ὅτι τὸ ὁμορφο προστίθεται στὸ σύμμετρο ὡς κάτι χωριστὸ καὶ τὸ σύμμετρο εἶναι ὁμορφο ἐξ αἰτίας ἐνὸς ἄλλου.

Ὅταν τώρα αὐτοὶ προχωροῦν πρὸ πέρα στὶς ὁμορφες ἀπασχολήσεις καὶ στοὺς ὁμορφους λόγους καὶ θεωροῦν καὶ ἐδῶ ὡς αἰτία τῆς ὁμορφιάς τὴν συμμετρία, τότε τί συμμετρία μπορεῖ νὰ εἰπῆ κανεὶς ὅτι ὑπάρχει μέσα στὶς ὁμορφες ἀπασχολήσεις, στοὺς νόμους, στὰ μαθήματα καὶ στὶς ἐπιστῆμες; Καὶ μπορεῖ τὰ θεωρήματα νὰ εἶναι σύμμετρα μεταξύ τους, νὰ εἰποῦμε ὅτι εἶναι σύμμετρα, ἐφ' ὅσον συμφωνοῦν. Ἀλλὰ καὶ τὰ κακὰ θεωρήματα συμφωνοῦν μεταξύ τους.

²Έτσι π.χ. οί δύο προτάσεις: ή σωφροσύνη είναι ήλιθιότης και ή δικαιοσύνη είναι σπουδαία ευήθεια συμφωνοῦν πλήρως και είναι όμόλογες ή μία μέ την άλλη. Κάθε άρετή είναι όμορφιὰ τής ψυχής και μάλιστα άληθινώτερη από τὰ πράγματα που ώνομάσαμε πριν. Άλλά πώς είναι αυτή σύμμετρη με αυτά; Άκόμη και αν έχη περισσότερα μέρη, δέν μποροῦν αυτά να είναι ούτε ως αριθμοί συμμετρικά. Γιατί κατά ποιὰ άναλογία θά ήταν δυνατόν να γίνη μιὰ σύνθεση ή μιὰ κράση τών μερών τής ψυχής; Και τότε τί θά ήταν τó κάλλος του νοῦ, όταν αυτός είναι μόνος του και χωριστός;

Άς γυρίσωμε λοιπόν πάλι εκεί από όπου ξεκινήσαμε και ἄς είποῦμε πρώτα, τί είναι ή όμορφιὰ τών σωμάτων. Γιατί υπάρχει κάτι όμορφο που μᾶς γίνεται αισθητό με την πρώτη ματιά. Και αυτό είναι που καταλαβαίνει ή ψυχή και τó έκφράζει και έπειδή τó γνωρίζει, τó αποδέχεται, και είναι ώσαν αυτή να προσαρμόζεται σ' αυτό. Όταν τουναντίον ρίξη τó βλέμμα της επάνω στο άσχημο, τότε ή ίδια μαζεύεται στον έαυτό της και τó άρνεϊται και τó αποκρούει, έπειδή δέν συμφωνεί και είναι ξένη πρòς αυτό. Λέγομε λοιπόν τώρα ότι, όταν ή ψυχή είναι ό,τι είναι ή οὐσία της, και τουτο σημαίνει, όταν ή ψυχή είναι πρòς τó μέρος τής οὐσίας, που είναι ανώτερη απ' όσα υπάρχουν στις αισθήσεις, τότε, για ό,τι συγγενικό ιδή ή ίχνος του συγγενικού, χαιρείται και ταρασσεται και αναφέρει αυτό που βλέπει στον έαυτό της και ξαναθυμάται τον έαυτό της και τὰ δικά της. Άλλά πώς μπορεί να υπάρχει όμοιότης τών πραγμάτων αυτού έδω του κόσμου με τὰ όμορφα του νοητου κόσμου; Και αν υπάρχει βέβαια όμοιότης, τότε θά είναι όμοια. Άλλά πώς γίνεται να είναι όμορφα κι εκείνα κι αυτά έδω, δηλαδή και τὰ νοητά και τὰ αισθητά; Τουτο γίνεται με τή συμμετοχή όλων αυτών στην ιδέα του καλου. Γιατί κάθε όμορφο προώριστα να δέχεται τή μορφή και την ιδέα. Έφ' όσον λοιπόν τουτο δέν έχει καμιά συμμετοχή στην ιδέα και στη μορφή, είναι άσχημο και παραμένει έξω του θείου λόγου. Τουτο είναι τó όλοσδιόλου άσχημο. Άσχημο είναι επίσης κι εκείνο που δέν έξουσιάστηκε απόλυτα από τή μορφή και την ιδέα, έπειδή δέν άνέχεται ή ύλη να έξουσιασθή πλήρως από τή μορφή.

Όταν όμως ή ιδέα τó πλησιάση και τó συντάξη σε ένότητα με τή σύνθεσή του από τὰ πολλά μέρη και τó φέρει στην έντέλεια και

τὸ κἀνὴ ἕνα καὶ ὁμολόγο μὲ τὸν ἑαυτὸ του, ἐπειδὴ εἶναι κι αὐτὴ ἕνα μὲ τὸν ἑαυτὸ της, πρέπει κι αὐτὸ πού μορφώνει, ὅσον γίνεται, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλά, νὰ τὸ κἀνὴ ἕνα. Ὅταν ἔτσι τὸ φέρη σὲ ἐνότητα, τότε ἐμφανίζεται ἐπάνω του τὸ κάλλος καὶ δίνει τὸ εἶναι του καὶ στὰ μέρη καὶ στὸ ὅλον. Ὅταν πάλι ἡ ἴδια κυριεὺση κάτι πού ἔχει ἐνότητα καὶ ὁμοιομέρεια, τότε τὸ κάλλος δίνει τὸ εἶναι του στὸ ὅλον. Ἔτσι, π.χ. ὅπως ἡ ὁμορφιὰ μὲ τὴν τέχνη δίδεται στὸ ὅλον μιᾶς οἰκίας μαζί μὲ τὰ μέρη της καὶ ὅπως ἡ φύση δίνει τὸ κάλλος σὲ ἕνα λίθο, ἔτσι γίνεται τὸ ὁμορφο σῶμα μὲ τὴν κοινωνία του στὴ μορφή πού ἔρχεται ἀπὸ τοὺς θεοὺς.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Αιτιότητα :

1. Δηλώνει τη σχέση αίτιου και αποτελέσματος (κατηγορία).
2. Δηλώνει την αρχή της αιτιότητας : κάθε γεγονός έχει ένα αίτιο.
3. Δηλώνει ένα νόμο, το νόμο της αιτιότητας ή του καθορισμού : δηλ. κάθε γεγονός υπόκειται σε φυσικούς νόμους, διέπεται από τη φυσική νομοτέλεια (ντετερμινισμός).

Αντινομία :

1. Στόν Kant σημαίνει : δύο κρίσεις που αποκλείουν ή μία την άλλη, ενώ κατά τὰ φαινόμενα ισχύουν και οί δύο.
2. Στη σύγχρονη λογική : μία αντίφαση που αποδείχεται λογικά (μαθηματικές αντινομίες).
3. Γενικότερα : πάλι μεταξύ αρχών, νόμων κλπ. (π.χ. αντινομία του καλού και του κακού, της ελευθερίας και της αναγκαιότητας).

Αντίθεση :

Στη διαλεκτική του Hegel ή άρνηση μιᾶς θέσεως ή όποία οδηγεί στη σύνθεση (θέση - αντίθεση - σύνθεση).

Αντίφαση :

Άρχή της αντιφάσεως : για τὸ ἴδιο πράγμα δὲν μπορῶ νὰ ἀποφανθῶ μαζί θετικά και άρνητικά. Κατά τὸν Ἄριστοτέλη ή άρχή αὐτή είναι « βεβαιοτάτη πασῶν ».

Απορία :

A - πόρος (πέραςμα, μέσο). Δυσκολία που πρέπει νὰ λύσωμε (Ἄριστοτέλης). Λογική δυσκολία, ἄλυτο πρόβλημα.

Άρχή : (λατιν. principium)

1. Ὁ ὅρος στόν όποιο καταλήγει με την ανάλυση ή νόηση ή ό ὅρος τὸν όποιο θέτει ὡς βάση της συνθετικής της προβάσεως.
2. Στην οντολογική της σημασία : δηλώνει τὸ συστατικό στοιχείο ενός ὄντος.

3. Στην έπιστήμη : δηλώνει μία υπόθεση που έπιδέχεται έπα-
λήθευση, π.χ. ή άρχή του Άρχιμήδη, ή άρχή του Pascal
ή άρχή του Carnot.
4. Στην Ήθική : με κανονιστική σημασία, κανόνας δράσεως (ή-
θικές άρχές που ρυθμίζουν τις πράξεις των ανθρώπων).

A Priori - A Posteriori :

Όροι τής Γνωσιολογίας. Προέρχονται από τους άριστοτελικούς « πρότερον » - « ύστερον ». Στους Descartes, Leibniz, Spinoza αναφέρονται στην αίτία και στο άποτέλεσμα. Στον Kant ο πρώ-
τος όρος δηλώνει τó ανεξάρτητο από την έμπειρία λογικό στοι-
χείο, ο δεύτερος τó στοιχείο που δίνουν οι αισθήσεις.

Αύτονομία :

Στην Ήθική ο όρος σημαίνει ότι ή βούληση μπορεί να αυτο-
προσδιορίζεται αναγνωρίζοντας την άξία ενός καθολικού ήθι-
κού νόμου.

Διαλεκτική : Τέχνη του διαλόγου (γενικά)

1. Στον Πλάτωνα : ή διαλογική μορφή που παίρνει ή αναζή-
τηση τής αλήθειας.
2. Στον Kant έχει δύο σημασίες : α) είναι ή διαδικασία μέσω
τής οποίας ο λόγος περιπλέκεται σε άντιφάσεις και β) ή μέ-
θοδος με την οποία ο λόγος ανακαλύπτει τις άντιφάσεις.
3. Στο Hegel δέν είναι ή τυπική μέθοδος, άλλ' ή πορεία του
ΐδιου του πνεύματος (που συμπίπτει με τó Είναι) μέσα
άπο τή θέση - άντίθεση - σύνθεση.

Ένόραση :

1. Άμεση σύλληψη (νοητική) ενός άντικειμένου.
2. Θέαση του όντος (μυστικισμός).
3. Άμεση συνείδηση, θέαση ενός όντος και σχεδόν ταύτιση με
αυτό (Bergson).

Ίδέα :

1. Όρατή μορφή, είδος.
2. Αιώνιο πρότυπο ενός πράγματος (Πλάτων).
3. Άπό τó τέλος του 17ου αί. κάθε άντικείμενο τής νοήσεως.

4. 'Ο Kant ονομάζει υπερβατικές ιδέες τις έννοιες του Καθαρού Λόγου, οι οποίες υπερβαίνουν τα όρια της εμπειρίας, π.χ. η ενότητα του νοούντος υποκειμένου.

Καθαυτό :

Στην Προκαντιανή φιλοσοφία « πράγμα καθαυτό » σημαίνει αυτό που μπορεί να συλλάβη μόνο ή καθαρή νόηση ως *ὄντως ὄν*. Στὸν Kant τὸ « πράγμα καθαυτό » εἶναι μιὰ ὀριακὴ ἔννοια, εἶναι ἓνα X γιὰ τὸ ὁποῖο βέβαια δὲν μπορούμε νὰ γνωρίσωμε τίποτε.

Λόγος :

1. Ἡ νοητικὴ ἰκανότητα, ἰδιαίτερο γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου.
2. Ἰκανότητα σωστῆς κρίσεως (Descartes). 'Ο ὅρος διακρίνεται ἀπὸ τὸ πάθος καὶ τὴν παραφροσύνη.
3. Σύστημα α ρηιοῖ ἀρχῶν τοῦ ὁποῖου ἡ ἀλήθεια δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία.

Μέθεξις :

Σχέση τῶν αἰσθητῶν πραγμάτων (τῶν « εἰδώλων ») μὲ τις ιδέες, τὰ ἀρχέτυπα (« παραδείγματα »). 'Ο ὅρος εἶναι πλατωνικός.

Μεταφυσική :

1. 'Ο ὅρος προῆλθε ἀπὸ τὸ ὄνομα πού δόθηκε στὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸ ὁποῖο στὴ συλλογὴ τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Ροδίου (1 αἰ. π.Χ.) ἀκολουθοῦσε τὸ ἔργο Φυσικὴ Ἀκρόασις (τὰ Φυσικά).
Στὸν Μεσαίωνα ὁ ὅρος ἀποδόθηκε στὴν Πρώτη Φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη πού ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὸ *ὄν ἢ ὄν* καὶ τὸ θεῖο.
2. Γνώση τῆς οὐσίας τῶν ὄντων.
3. Γνώση τοῦ Ἀπολύτου.
4. Ἀπόλυτη γνώση πού μᾶς δίνει ἡ ἄμεση ἐνόραση τῶν πραγμάτων.

Μορφή (- ὕλη) :

1. Στὸν Ἀριστοτέλη : ἡ οὐσία τῶν ὄντων, ἡ ὁποία προσδιορίζει τὴν ὕλη καὶ τὴν κάνει νὰ εἶναι αὐτὸ πού εἶναι.

2. Στόν Kant : τὸ a priori λογικὸ στοιχεῖο τῆς γνώσεως. "Υλὴ ἐδῶ εἶναι τὸ ἐμπειρικόν, a posteriori στοιχεῖο.

Ντετερμινισμός :

Ἄρχὴ τῆς ἐπιστήμης (βλ. αἰτιότητα), ἡ ὁποία δηλώνει ὅτι κάθε γεγονός στόν κόσμο διέπεται ἀπὸ μία φυσικὴ νομοτέλεια. Στὴ σύγχρονη Μικροφυσικὴ κλονίσθηκε ἡ ἀρχὴ τοῦ καθορισμοῦ γιατί, λόγω τῶν σχέσεων τῆς ἀπροσδιοριστίας τοῦ Heisenberg καθίσταται προβληματικὴ — ἂν ὄχι ἀδύνατη — ἡ συνεχῆς χωροχρονικὴ περιγραφή τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ἔτσι οἱ προβλέψεις μας ἀναφέρονται ὄχι σὲ ἐπὶ μέρος φαινόμενα ἀλλὰ σὲ ὁμαδικὰ φαινόμενα.

Οὐσία :

Ἐφῆ, φύση ἑνὸς πράγματος, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ « συμβεβηκός », τὸ δευτερεῖον χαρακτηριστικὸ του. Στὴν ὑπαρξιακὴ φιλοσοφία ἡ οὐσία διακρίνεται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἡ ὁποία ἀνάγεται στὴν ἐλευθερίᾳ τοῦ ἀνθρώπου.

Σημειωτικὴ (Σημειολογία) :

1. Ἰατρικὸς ὄρος (Γαληνός).
2. Μελέτῃ τῶν σχέσεων τῶν σημείων πρὸς τὸν ἄνθρωπο, πρὸς τὰ ἀντικείμενά πού δηλώνουν καὶ τῶν λογικῶν σχέσεων τῶν σημείων μεταξύ τους.
Στὴν ἔρευνα τῆς τέχνης τοῦ λόγου καὶ τῶν ἄλλων καλῶν τεχνῶν : « Ὁ Mukarovsky, πού ἀνήκε στόν περίφημο γλωσσολογικὸ κύκλο τῆς Πράγας . . . ὑπεστήριξε ὅτι ἡ μελέτῃ τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ τῆς τέχνης τοῦ λόγου πρέπει νὰ ἔχη ὡς βάση τὴν ἀρχὴ ὅτι τὸ ἔργο τῆς τέχνης εἶναι σημεῖο καὶ μάλιστα σημεῖο αὐτόνομο καὶ σημεῖο πού ἀνακοινώνει . . . Τὸ σημεῖο στὶς καλὰς τέχνες δὲν εἶναι τὸ ἔργο ἀντικείμενο, πού εἶναι μόνο τὸ ἐξωτερικὸ του σύμβολο, ἀλλὰ ὑπάρχει μέσα στὴ συνείδηση μιᾶς ὁλόκληρης κοινωνικῆς ομάδος ὡς αἰσθητικὸ ἀντικείμενο . . . Τὸ ἐνδιαφέρον τῆς σημειωτικῆς γιὰ τὶς καλὰς τέχνες ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχη ζωηρότατο . . . προπάντων στοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ στρουκτουραλισμοῦ, τὸν Lévi Srauss, τὸν Roland Barthes καὶ ἄλλους », Χ. Φλωρᾶτος, Ἡ Αἰσθητικὴ τῶν Στωικῶν, 1973, σελ. 16.

Σχετικοκρατία :

Θεωρία σύμφωνα με την οποία τίποτα δεν είναι απόλυτα αληθινό, έφόσον μέτρο της αλήθειας είναι ο άνθρωπος. 'Η άποψη αυτή οδηγεί, προκειμένου για τη γνώση, στο σκεπτικισμό, προκειμένου για την ήθική, στον συμβατισμό και για την θρησκεία στην ανεκτικότητα.

'Υπερβατικό :

Αυτό που ξεπερνά όχι απλώς τα όρια της έμπειρίας αλλά και τα όρια της α ριοσι δυνατότητας της έμπειρίας και κατά συνέπεια της γνώσεως.

'Υπερβατολογικό :

Αυτό που αναφέρεται στην α ριοσι δυνατότητα της γνώσεως και που ξεπερνά τα όρια της έμπειρίας. 'Υπερβατολογική φιλοσοφία ονομάζεται ή κριτική φιλοσοφία του Kant.

Ψυχοφυσικός παραλληλισμός :

Θεωρία σύμφωνα με την οποία κάθε ψυχικό φαινόμενο βρίσκεται σε άμεση σχέση με ένα φυσιολογικό και αντίστροφα. 'Η θεωρία αντιμετώπισθηκε από τον Bergson, ο οποίος διέκρινε την διαφορά ποιότητας που υπάρχει ανάμεσα σε μιὰ ψυχική και μιὰ φυσική κατάσταση.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

A. Εισαγωγή

1. Έννοια και αντικείμενο τῆς Φιλοσοφίας.....	σελ.	5
2. Ἐπιστήμη καὶ Φιλοσοφία.....	»	11
3. Ἡ ἀξία τῆς Φιλοσοφίας.....	»	19

B. Γνωσιολογία

1. Τὸ πρόβλημα τῆς γνώσεως.....	»	27
2. Πηγές τῆς γνώσεως. Οἱ σχετικὲς φιλοσοφικὲς θεωρίες.....	»	36
3. Τὸ πρόβλημα τῆς πραγματικότητος τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου.....	»	55
4. Τὸ κύρος τῆς γνώσεως.....	»	64

Γ. Ἠθικὴ

1. Ἡ ἔννοια τῆς φιλοσοφικῆς Ἠθικῆς.....	»	70
2. Ἠθικὴ συνείδηση καὶ ψυχολογικὴ συνείδηση.....	»	72
3. Παράγοντες τῆς ἠθικῆς συνειδήσεως.....	»	79
4. Οἱ ἀξίες καὶ τὰ συναφῆ προβλήματα.....	»	88
5. Οἱ ἠθικοὶ κανόνες.....	»	93
6. Τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.....	»	95

Δ. Αἰσθητικὴ

1. Έννοια καὶ ἀντικείμενο τῆς Αἰσθητικῆς.....	»	101
2. Ἡ Τέχνη.....	»	101
3. Τὸ Ὄρατο.....	»	116
4. Οἱ αἰσθητικὲς Κατηγορίαι.....	»	122

Ε. Ἡ Φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων

1. Ἡ Προσωκρατικὴ φιλοσοφία.....	»	126
2. Ἡ Ἀττικὴ φιλοσοφία.....	»	135
3. Ἡ φιλοσοφία τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.....	»	151

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ - ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ - ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ - ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ - ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

0020556818

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

ΕΚΔΟΣΙΣ Α', 1976 (II) — ΑΝΤΙΤ. 100.000 — ΣΥΜΒΑΣΙΣ : 2642/17-1-76
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘ. - ΕΚΤΥΠΩΣΙΣ - ΒΙΒΛΙΟΔ.: Μ. ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ - Α.Ε.

